

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI!

Šie metai kupini ir geopolitinių virsmų, kurių sukaktis minės mūsų ainiai, ir jubiliejų, kurių datas kadais patys kūrėme.

Praėjusįjį žurnalo numerį tiesiog užgrobė būtinybė reaguoti į visiškai naują tarptautinę nepriklausomybės idėjos teoriją ir praktiką, dramatiškiausiu būdu apsireiškusias pačiame geografinės Europos vidury – Ukrainoje. Ketvirčio amžiaus Europos ir Eurazijos tarptautinio sambūvio destruktorės Rusijos pozicija esmingai aptarta Alvydo Medalinsko straipsnyje *Naujas tarptautinis nepriklausomybės kontekstas*. Koks bus Europos Sąjungos Rytų partnerystės programos likimas, jaučiame pareigą išanalizuoti kituose žurnalo numeriuose tuo labiau, kad būtent Vilniuje Lietuvos pirmininkavimo Europos Sąjungos Tarybai metu ir prasidėjo lemtingi Ukrainai įvykiai.

Šiame numeryje akcentuojame Baltijos kelio 25-metį ir Lietuvos narystės Europos Sąjungoje 10-metį. Baltijos kelias minimas akcijos koordinatoriaus Arūno Grumado straipsniu *Baltijos kelias: organizavimas ir eiga*, 1989 m. rugpjūčio 23 d. Sąjūdžio Seimo sesijos stenograma ir pluoštu dalyvių išpūdžių. Narystės Europos Sąjungoje 10-metis analizuojamas Lietuvos Konstitucinio Teismo sprendimų poveikio valstybingumui aspektu Gintaro Songailos straipsnyje *Valstybės išsižadėjimas*.

Tęsiame istorinių bandymų autonomizuoti Lietuvą analizę – Juozo Žilio Pietryčių *Lietuvos regioninė autonomizacija 1990–1991 metais* yra to paties autoriaus studijos tęsa. Ši problematika dėmesio nestokos ir toliau.

Ypatingą poziciją užima plačiu Naglio Kardelio įvadu palydimos Arvydo Šliogerio pasakaitos *Apie lietuviškąjį galvojimą* tezės.

Pristatome fundamentalų akademiko Zigmo Zinkevičiaus veikalą *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimai*. Tai viena iš knygų, kurias *Nepriklausomybės sąsiuviniai* mano esant būtinas kiekvienam šių dienų inteligentui.

Redaktorius

FAKTAI IR ĮŽVALGOS**GINTARAS SONGAILA**

VALSTYBĖS IŠSIŽADĖJIMAS

ŽVILGSNIS Į LIETUVOS DEŠIMTMETĮ EUROPOS SĄJUNGOJE**Vietoje įžangos**

Sąjūdžio žmonės gerai atsimena, o daugelis jų, tikiu, ir šiandien tebepuoselėja tas vertybes, kurios prikėlė lietuvių tautą išsivadavimui iš sovietinės imperijos jungo ir savo valstybės atkūrimui. Šios vertybės trumpai buvo išreikštos trigubu šūkiu: „Viešumas, demokratija, suverenitetas“. Pirmasis Sąjūdžio laimėjimas ir buvo viešumas, antrasis – atstovaujamoji ir tiesioginė demokratija, kuri atvedė į 1990 metų Kovo 11-ąją, 1991 metų vasario 9 d. nepriklausomybės plebiscitą ir 1992 m. spalio 25 d. referendumą, kuriuo buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Taigi pirmosios dvi Sąjūdžio pergalės atvedė į Valstybės atkūrimą, Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimą, kuris buvo vainikuotas Lietuvos Respublikos tarptautiniu pripažinimu jau 1991 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais.

Valstybė buvo atkurta remiantis visos Tautos valia, teisingumu ir demokratinėmis vertybėmis. Tai pavyko tik dėl to, kad Sąjūdis sugrąžino tikrąją prasmę minėtosioms pamatinėms sąvokoms – viešumui, demokratijai, suverenitetui. Sovietinėje konstitucijoje buvo parašyta, kad Lietuvos sovietinė respublika yra suvereni valstybė, o Sąjūdis priėmė tai „už gryną pinigą“ ir gynė neatimamą piliečių teisę pareikšti savo valią rinkimuose bei referendumuose. Sąjūdis taip pat kovojo dėl principo, kad niekas negali prievarta iš Tautos atimti jos valstybės, ir galiausiai tuo pagrindu buvo panaikinta neteisėta Lietuvos Respublikos aneksija. Svetimos valstybės okupacinės struktūros buvo priverstos palikti laisvų piliečių ginamos nepriklausomos valstybės teritoriją. Retrospektyviai žvelgdami, turėtume konstatuoti, kad tuomet viską nulėmė Tiesos žodis, ištikimybė Žmogaus orumo, Teisingumo ir Nepriklausomybės idealams. Šių vertybių pagrindu atgijo Tautos dvasia, ryžtas ir vienybė vardan visai Tautai gyvybiškai svarbių tikslų.

Kaip ir kur šiandien pradingo Tiesos žodis, t. y. kaip išsigimė Tautą atgaivinusi viešumo erdvė, šiame straipsnyje nesiplėšime. Tik konstatuosime, kad pirmąjį pralaimėjimą atkurtoji valstybė patyrė būtent šioje srityje. Šiame straipsnyje apsiribosime retrospektyvia apžvalga, kas atsitiko su Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė respublika. Konstitucija Tautos suverenumą tvirtai susiejo su demokratija, t. y. su Tautos valdžia.

Šiais laikais, kai susikirto ietys ne tik dėl žemės referendumo, bet ir dėl lito išsaugojimo, ypač akivaizdžiai įsitikinome, kad Sąjūdžio laikų pilietinės vertybės ir principai, o tuo pačiu ir Tautos valdžios samprata labai pakito (tiksliau sakant, valstybės gyvenime įsivyravo kitokio pobūdžio principai, o Tautos valdžia iš Sąjūdžio laikų tikrovės šiais laikais pavirto į kažkokią naivią utopiją). Išsivadavę iš sovietinių laikų melo apie to meto

viešumą, demokratiją ir suverenitetą, neilgai trukus patekome į naują melą, susijusį su tomis pačiomis sąvokomis. Ir šiandien nenustota kalbėti apie nepriklausomybę, švęsti Valstybės atkūrimo šventes, tačiau valdžia, net ir nebeatsiklausdama Tautos, vis labiau riboja šią nepriklausomybę, palaipsniui verčia ją nauja fikcija. Tokia pat fikcija tampa ir dabartinė demokratija.

Paradoksalu, bet mūsų demokratija netampa brandžia sistema – lyginant dabartinę sistemą su Nepriklausomybės aušros laikotarpiu, stebime ne tiek pažangą, kiek atžangą. Čia nėra vietos daugiau pasigilinti, kodėl taip atsitiko, tačiau pamėginsime paryškinti pagrindinius tokio „nusiritimo“ bruožus ar net etapus. Nors tai ir subjektyvus žvilgsnis, bet jis gali nurodyti naudingas gaires tolesnei analizei bei išvadoms, kurios galbūt padės grįžti į demokratijos ir valstybės stiprinimo kelią.

Siekiant aiškumo, kur mes atsidūrėme, labai svarbus atspirties taškas yra Tautos ir jos priimtos Konstitucijos santykis. Kaip žinia, valdžia savo įgaliojimus gauna iš Tautos per jos priimtą pagrindinį valstybės įstatymą. Tačiau šiandien valdžia vis mažiau remiasi konstituciniais Tautos įgaliojimais, o vis daugiau – vadinamąja Europos Sąjungos teise, europiniais įsipareigojimais ar Europos Sąjungos institucijų nurodymais. Tirpsta valdžios žmonių atsakomybė savo piliečiams ir didėja jų menama atsakomybė Briuselio struktūroms. Kai kam Lietuvoje toks atsakomybės nusimetimas yra labai patogus, ir tai yra pagrindinė šio proceso priežastis. Tačiau ar tokia sistema yra veiksminga ir teisėta? Čia nesiplėšime apie tai, kur tokia eurobiurokratinė sistema gali nuvesti, bet mėginsime pasekti, kaip mes į šią antivalstybinę ir net antitautinę sistemą einame. Juk turėjome ateiti ne į kažkokią antisistemą, o į išsvajotą Vakarų demokratiją šeimą. Tai kur gi ir kaip mes keliaujame?

Pradėkime nuo pabaigos

2014 m. liepos 11 d. susidūrėme su istoriniu Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“*. Šiuo nutarimu Seimui buvo leista neskelbti referendumo, jei jam teikiami teisės aktai neatitinka „iš Konstitucijos kylančių reikalavimų“. Kartu Konstitucinis Teismas paliko Vyriausiajai rinkimų komisijai teisę vertinti, ar kokia nors piliečių teikiama referendumo iniciatyva atitinka „iš Konstitucijos kylančius reikalavimus“, ar ne. Tuo atveju, jei Vyriausioji rinkimų komisija, kurios didžiąją dalį sudaro parlamentinių partijų atstovai, nuspręstų, kad iniciatorių teikiamas teisės aktas tokių reikalavimų neatitinka, ši komisija esą turi teisę referendumo iniciatyvinės grupės neregistruoti. Žinoma, piliečiai turi teisę skųstis Vyriausiajam administraciniam teismui, o pastarasis turi teisę piliečių teikiamą skundą atmesti. Taip Konstitucinis Teismas iš esmės užkirto kelią laisvam Tautos suverenių galių įgyvendinimui. Priminsime, kad Konstitucijos 3 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto. O nuo šiol jį galės riboti ne tik Seimas, bet ir Vyriausioji rinkimų komisija bei Vyriausiasis administracinis teismas. Tai tapo įmanoma, nes visų pirma pats Konstitucinis Teismas, neturėdamas tam jokių Tautos suteiktų įgaliojimų, nusprendė apriboti Tautos suverenių galių įgyvendinimą.

Dabar palyginkime dabartinę Konstitucinio Teismo doktriną su to paties Teismo doktrina valstybės atkūrimo laikotarpiu. 1994 m. liepos 22 d. nutarime „Dėl Referendumo įstatymo pataisų“** Konstitucinis Teismas buvo nurodęs: „Referendumo paskelbimo iniciatyvos teisė yra viena iš Tautos suvereniteto įgyvendinimo garantijų, todėl įstatymų leidėjas nustato tokias taisykles, kurios užtikrina, kad šią konstitucinę garantiją realizuotų tik rinkimų teisę turintys piliečiai.“*** *Piliečiai, o ne atstovaujamoji valdžia ir juo labiau ne kokios nors jos paskirtos institucijos, tokios kaip Vyriausioji rinkimų komisija.* Konstitucinio Teismo

* Žr. http://www.lrkt.lt/dokumentai/2014/2014-07-11_KT36-N10.htm.

** Žr. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1994/n4lo722a.htm>.

*** Žr. nutarimo konstatuojamosios dalies 4 punktą.

minėtame nutarime aiškiai išdėstyta, jog valstybės institucijos privalo užtikrinti, kad rinkimų teisę turintys piliečiai galėtų pasinaudoti referendumo iniciatyvos teise nesudarant tam formalių kliūčių. Bet kokių kliūčių, kurios nepagrįstai riboja ar paneigia rinkimų teisę turinčių piliečių referendumo paskelbimo iniciatyvos teisę, sudarymas pagal tuometinę konstitucinę doktriną buvo pripažintas neteisėtu.

Konstitucinis Teismas tuomet pareiškė, kad „įtvirtinant piliečių teisę tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį, Konstitucijoje numatyta /.../, kad referendumas skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę (9 straipsnis). Taigi, Konstitucijoje nenumatyta, kad šios normos įgyvendinimas būtų saistomas kokiomis nors papildomomis sąlygomis ar kokių nors subjektų sprendimais.“ Tai reiškia, kad referendumo iniciatyvos įgyvendinimas negali būti saistomas kokiais nors Seimo ar, tuo labiau, jo paskirtų institucijų, tokių kaip Vyriausioji rinkimų komisija, sprendimais ir kokiomis nors papildomomis sąlygomis. „Konstitucijos 3 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyta, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto. Neneigiant to, kad piliečiai turi teisę būti informuojami apie referendumu priimamų įstatymų ar jų nuostatų ekonomines ir kitokias pasekmes, įvairūs referendumui teikiamų klausimų vertinimai galimi agitacijos dėl referendumo metu, tačiau tuo negali būti sąlygojamas referendumo skelbimas ir vykdymas.“* Vadinasi, joks Seimo ar tuo labiau jo paskirtų institucijų, tokių kaip Vyriausioji rinkimų komisija, vertinimas negali sąlygoti referendumo iniciatyvos įgyvendinimo. Tokios iniciatyvos įgyvendinimą saisto tik 300 000 piliečių pritarimo šiai iniciatyvai reikalavimas.

Taigi 1994 metais Konstitucinis Teismas gynė Konstitucijoje įtvirtintą Tautos suverenių galių įgyvendinimą, o lygiai po dvidešimties metų tas pats Konstitucinis Teismas mėgina šias galias iš Tautos iš viso atimti. Esą piliečių referendumo iniciatyvinė grupė nėra Tauta. Esą tik pats referendumas yra susijęs su Tautos valios išraiška. Prisiminkime ir profesoriaus Vytauto Landsbergio lakų išsireiškimą: „J. Panka, tu nesi Tauta!“** Prof. V. Landsbergiui ir jo pasekėjams Konstituciniame Teisme tai atrodo akivaizdu. Tačiau prieš dvidešimt metų Konstitucinis Teismas manė kitaip, negu mano šiandieninis teismas ar šiandieninis profesorius.

Tada Konstitucinis Teismas aiškiai konstatavo, kad nuo to momento, kai piliečių referendumo iniciatyvinė grupė pateikia referendumui sprendimo projektą, prasideda įstatymo leidybos procedūra, kurioje įstatymų leidėjas yra pati Tauta.*** Įstatymų leidėjas šiuo atveju yra ne Seimas, ne Konstitucinis Teismas, ne Vyriausiasis administracinis teismas ir ne Vyriausioji rinkimų komisija, o būtent Tauta, kuriai įgyvendinant referendumo iniciatyvos teisę ir atstovauja piliečių iniciatyvinė grupė. Taigi, jei taip atsitiktų, kad prof. V. Landsbergis įsirašytų į kokią nors piliečių referendumo iniciatyvinę grupę ir būtų vienas iš jos koordinatorių, Julius Panka negalėtų jo begėdiškai apšaukti, kad „jūs, profesoriau, nesate Tauta“ (tuo labiau, jei profesoriaus atstovaujama grupė surinktų daugiau kaip 300 000 piliečių parašų, remiančių šią iniciatyvą). Žinoma, taip būtų, jei „konstitucinė doktrina“ nebūtų pasikeitusi. Antra vertus, Konstitucinis Teismas visuose savo nutarimuose bei sprendimuose nuolat teigia, kad „konstitucinė doktrina“ esą nekinta. Bet pagal dabartinę doktriną jau išeitų, kad Tauta kaip įstatymų leidėjas yra menkesnė net už Vyriausiąją rinkimų komisiją, nes Vyriausioji rinkimų komisija jokios Tautos prie įstatymų leidybos gali iš viso nebeprireisti.

Taigi Konstitucinis Teismas paskelbė viso to, kuo gyveno Atgimimo Sąjūdis ir kuo remiantis buvo atkurta Lietuvos valstybė, pabaigą. Ar tokia Konstitucinio Teismo „deklaracija“ bus pripažinta legitimia ir neatšaukiama, dar parodys istorija. O mes pasigilinkime, nuo ko prasidėjo ši pabaiga, rodos, palikusi iš mūsų valstybės tik išorinį jos lukštą.

* Žr. nutarimo konstatuojamosios dalies 3 punktą.

** <http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/v-landsbergis-j-panka-tu-nesi-tauta-616763>.

*** Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimo konstatuojamosios dalies 6 punkte rašoma: „Kai įstatymo nuostatų projektas teikiamas referendumui, įstatymo leidėjas yra Tauta. Konstitucijos 3 straipsnyje nustatyta, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausantių suverenių galių. Priimant kokius nors išankstinius sprendimus, nenumatytus Konstitucijoje ir sąlygojančius referendumo paskelbimą, būtų ribojama aukščiausia suvereni Tautos galia.“

* <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2014/n140124.htm>.

** Nutarimo 33 p. pažymima: „2. Šioje konstitucinės justicijos byloje konstatuota, kad Konstitucijos 125 straipsnio pakeitimo įstatymas pagal priėmimo tvarką prieštarauja Konstitucijos 147 straipsnio 1 daliai. Tai reiškia, kad nuo šio nutarimo oficialaus paskelbimo dienos Konstitucijos 125 straipsnio pakeitimo įstatymas, inter alia Konstitucijos 125 straipsnio 2 dalis, negalės būti taikomas. 3. Atsižvelgiant į visuminį konstitucinį teisinį reguliavimą, inter alia konstitucinį Lietuvos banko statusą, pabrėžtina, kad Konstitucijos 125 straipsnio pakeitimo įstatymo pripažinimas prieštaraujančiu Konstitucijai nereikia, kad įsigalioja Konstitucijos 125 straipsnio redakcija, galiojusi iki šio įstatymo įsigaliojimo. Taigi pažymėtina, kad Konstitucijoje nenustatyta išimtinė Lietuvos banko pinigų emisijos teisė.“

*** Nutarimo 26 p.: „Kaip yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, /.../ kad oficialioji konstitucinė doktrina yra pakoreguojama, yra skatinama nedaryti intervencijos į Konstitucijos tekstą tada, kai tokia intervencija nėra teisiškai būtina; šitaip yra prisidedama prie Konstitucijos teksto, kartu ir konstitucinės santvarkos stabilumo užtikrinimo.“

**** A. Paulausko įregistruota ir Seimo priimta pataisa atrodė taip: „2. Lietuvos banko organizavimu ir veiklos tvarką, taip pat įgaliojimus ir Lietuvos banko valdybos pirmininko teisinį statusą bei jo atleidimo pagrindus nustato įstatymas.“

2014 m. sausio 24 d. konstitucinis perversmas

Liepos 11 d. Konstitucinio Teismo nutarimu buvo sprendžiamas uždavinys, kaip sustabdyti piliečių referendumo iniciatyvą dėl lito išsaugojimo. Ir šis uždavinys buvo išspręstas: Vyriausiasis administracinis teismas, remdamasis minėtu nutarimu, gavo progą atmesti piliečių referendumo iniciatyvinės grupės skundą ir palikti galioti Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimą neįregistruoti šios grupės. Referendume dėl lito išsaugojimo nebus nepaisant to (o galbūt kaip tik dėl to), kad sociologinės apklausos rodo, jog 60–70 procentų piliečių lito atsisakymui nepritaria. Net ir konsultacinio referendumo iniciatyvinės grupės VRK neįregistravo, nors teisme jos atstovas aiškino, kad konsultaciniam referendumui VRK esą nebūtų prieštaravusi... Tai reiškia, kad nuo šiol nebebus įregistruota jokia referendumo iniciatyva, kurios nepalaimins valdžia. Tai tiesioginis, atviras ir labai ciniškas pagrindinių Konstitucijos principų pamynimas ir drauge valdžios valios Tautai dėl konkretaus esminio sprendimo primetimas. Juk kažin ar kas nors ginčytųsi, kad nacionalinės valiutos klausimas nėra svarbus visai Tautai ir Valstybei.

Tačiau Konstitucinis Teismas čia rėmėsi ankstesniu savo teisės aktu – tų pačių 2014 m. sausio 24 d. jis priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 125 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos Seimo statuto 170 straipsnio (2012 m. kovo 15 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai.“*

Nagrindėdamas klausimą, ar Seimas turėjo teisę priimti tokią Konstitucijos 125 straipsnio pakeitimo redakciją, kuri skyrėsi nuo šio straipsnio iniciatorių (Seimo narių grupės) pateiktos redakcijos, Konstitucinis Teismas nusprendė, kad Seimas tokios teisės neturėjo. Todėl ir Seimo prieš aštuonerius metus priimta šio straipsnio redakcija nustojo galioti (konkrečiai – liko galioti nuostata, jog pinigų emisijos teisę Lietuvos teritorijoje turi tik Lietuvos bankas). Kadangi po tokio nutarimo priėmimo būtų sukludytas euro įvedimo procesas, Konstitucinis Teismas paaiškino, kad atsižvelgiant į „europinius įsipareigojimus“, pastaroji Konstitucijos nuostata (konkrečiai – 125 straipsnio 2 dalis, nustatanti išimtinės Lietuvos banko teises pinigų emisijai) ... vis tiek nebegalioja, nors jos išbraukimas ir buvo neteisėtas**. Ta proga Konstitucinis Teismas dar paaiškino, kad visai nebūtina kaitalioti Konstitucijos, o užtenka tik paklausti Konstitucinio Teismo, kaip vertinti kokios nors Konstitucijos nuostatos galiojimą*** „kiekvieną kartą, kai pasikeičia visuomeniniai santykiai“. Įdomu tai, kad Konstitucinis Teismas paliko galioti 125 straipsnio 3 dalies senąją redakciją (taigi tuometinio Seimo Pirmininko Artūro Paulausko įregistruotą ir Seimo priimtą pakeitimą, kad įstatymas gali numatyti Lietuvos banko valdybos pirmininko statusą bei jo atleidimo pagrindus, Konstitucinis Teismas panaikino****). Toks Konstitucinio Teismo selektyvumas visiškai suprantamas, nes juk Lietuvos „europiniams įsipareigojimams“ neprieštarauja tokia tvarka, kad įstatymas nenumatys Lietuvos banko valdybos pirmininko, po euro įvedimo tapsiančio eurobiurokratu, teisinio statuso, o tuo labiau – jo atleidimo teisinių pagrindų. Pagal „europinius įsipareigojimus“ tai tikriausiai greitai bus jau nebe Lietuvos reikalas.

Taigi Konstitucinis Teismas pats savo nuožiūra sausio 24 d. panaikino vienos iš esminių Konstitucijos nuostatų galiojimą, o kitos nuostatos galiojimą paliko. Kadangi „konstitucinė doktrina“ bent kurį laiką nesikeičia, tai nuo šiol Konstitucinis Teismas prisiėmė galią spręsti, kurie Konstitucijos straipsniai ar jų dalys galioja, o kurie ne. Priminsime, kad tiek pagal Konstituciją, tiek pagal Konstitucinio Teismo įstatymą šis teismas turi tik įgaliojimus spręsti, ar kokie nors teisės aktai neprieštarauja Konstitucijai bei įstatymams. Spręsti ką nors apie tai, ar pačios Konstitucijos straipsniai neprieštarauja Konstitucijai, šis teismas nėra įgaliotas, nes jis juk nėra įgaliotas ir kaip nors keisti Konstituciją ar savo doktriną iškelti aukščiau už pačią Konstituciją. Konstitucinis Teismas nėra įpareigotas spręsti ir to, ar kokie nors Konstitucijos straipsniai atitinka vadinamuosius europinius įsipareigojimus, ar neatitinka.

Bet tai dar ne viskas, ką tą dieną padarė Konstitucinis Teismas. Juk politinis elitas tuo metu turėjo spręsti ir kitą uždavinį – kaip sustabdyti referendumo dėl žemės įgyvendinimą. Niekieno oficialiai nepaklaustas (nors Konstitucinis Teismas savo nuožiūra imtis kokių nors problemų sprendimo nėra įgaliojtas, o nagrinėja tik jam pateiktus prašymus), Teismas šiame nutarime priėmė atskirą „pasažą“ dėl to, kokios Konstitucijos pataisos gali būti teikiamos, o kokios iš viso negali būti teikiamos. Šis teismas nėra įgaliojtas ką nors nagrinėti apie teikiamus *projektus* – jis sprendžia tik apie tai, ar kurie nors *jau priimti teisės aktai* neprieštarauja Konstitucijai. Yra tik viena išimtis – dėl ketinamų ratifikuoti tarptautinių sutarčių. Jei Konstitucinis Teismas bus papasąstas išnagrinėti, ar kokios nors dar neratifikavotos sutarties ratifikavimas nepažeistų Lietuvos Respublikos Konstitucijos, jis turi pareigą tokį prašymą išnagrinėti.*

Natūralu, kad nagrinėdamas, ar Seimo svarstyta Konstitucijos pataisa buvo priimta teisėtai, Konstitucinis Teismas, priminė, ką *Seimas, jo institucijos ar patys Seimo nariai* tokiu atveju turi daryti.** Abejotina, ar Konstitucinis Teismas iš tiesų gali šitaip kištis į įstatymo leidėjo darbą ir jau šioje projektų svarstymo bei priėmimo stadijoje primesti Seimui „Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nustatytus reikalavimus“. Tačiau tai šiek tiek kita tema nei teisės aktų priėmimas *referendumu*. Juolab, kad ši tema nesusijusi su poreikiu nagrinėti, ar kokie nors Konstitucijos straipsniai bei teikiami *straipsnių pataisų projektai* neprieštarauja („nėra priešpriešiniai“) kitiems tos pačios Konstitucijos straipsniams, t. y. vadinamajai Konstitucijos darnai. Bet Konstitucinis Teismas manė kitaip, šia proga užgriebdamas ir „darnos“ temą. Kodėl jis taip padarė, suprasime iš žemiau pateikto jau minėto istorinio pasažo (p. 19): „.../ konstatuotina, kad patys šie pagrindai, Tautos suverenios valios pareiškimas, kaip jų šaltinis, lemia reikalavimą Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 1 ir 2 straipsnio nuostatas pakeisti ar panaikinti tik referendumu.“

Minėta, kad Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija reiškia *inter alia* Lietuvos Respublikos narystę Europos Sąjungoje bei būtinumą vykdyti atitinkamus su šia naryste susijusius tarptautinius įsipareigojimus; minėta ir tai, kad Konstitucijos pataisomis negali būti pažeista Konstitucijos nuostatų, jose įtvirtintų vertybių darna. Atsižvelgiant į tai, pažymėtina, kad pagal Konstituciją, referendumu nepanaikinus minėtų konstitucinių Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje pagrindų, įtvirtintų Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 1, 2 straipsniuose, „negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje įsipareigojimai“.

Čia nėra vietos cituoti, kad kitose nutarimo vietose (pavyzdžiui, p. 20) Teismas plėtojasi apie tai, ką Konstitucijoje galima keisti referendumu ir ko negalima. O juk prašymas Konstituciniam Teismui buvo pateiktas ne dėl to, ką ir kaip Konstitucijoje galima keisti *referendumu*, o dėl to, ar *Seimo narių grupės* pateiktas projektas buvo pakeistas teisėtai ir ar teisėtai jis buvo priimtas Seime. Suprantama, kad jau kitą dieną po šio nutarimo, kuris buvo skirtas tarsi ir visai kitam reikalui, paskelbimo Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų Tarybos posėdyje džiugiai buvo paskelbta: Konstitucinis Teismas nusprendė, jog piliečių iniciatyvinės grupės pateiktas ir 320 000 piliečių parašais paremtas projektas „dėl žemės“ esą negali būti teikiamas referendumui, nes jis esą prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstituciniam aktui „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“. Kadangi Konstitucinio Teismo priimti teisės aktai atgaline data kol kas negalioja, o ir 320 000 piliečių valią atšaukti buvo jau nepatogu, valdantysis elitas „žemės referendumo“ klausimą išsprendė kitaip – parinko kuo nepalankiausią referendumo datą ir propagandinėmis bei kitomis priemonėmis blokavo jo įgyvendinimą. Tačiau šis Teismo išaiškinimas buvo panaudotas vėliau, kai VRK „sprendė“ referendumo iniciatyvos dėl lito išsaugojimo problemą.

* Konstitucinio Teismo įstatymo 73 str. nustatyta, dėl ko šis teismas gali teikti išvadas: „3) ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai. Prašyti išvados dėl tarptautinės sutarties galima ir iki jos ratifikavimo Seime.“

** Konstitucinio Teismo nutarime rašoma: „Konstitucijos ir Seimo statuto nustatyta tvarka priimti Konstitucijos pataisų projektą Seimas gali tik tuomet, kai jis atitinka Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotus reikalavimus. Konstitucijos keitimo iniciatyvos pareiškimui tokie reikalavimai nėra keliami, todėl pareiškus Konstitucijos keitimo iniciatyvą pradedamas įstatymų leidybos procesas, kurio galutinis tikslas – priimti Konstitucijos pataisą. .../ Jeigu komitetas priima sprendimą pats tobulinti įstatymo projektą, jis turi jį tobulinti taip ir tiek, kad pateiktas Seimui svarstyti projektas ir priimtas įstatymas atitiktų visus Konstitucijos keliamus ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nustatytus reikalavimus.“

Konstitucinis Teismas ignoravo atskirą teisėjo Egidijaus Šileikio nuomonę*, kurioje jis pabrėžia, jog Konstitucinis Teismas buvo nustatęs doktriną, kad bet kokie tarptautiniai įsipareigojimai, jeigu jie kyla iš Seimo ratifikuotų sutarčių, yra aukštesni už Lietuvos Respublikos įstatymus, *išskyrus pačią Konstituciją***. Nors Konstituciniame akte nustatyta, kad Europos Sąjungos teisės normos, jeigu jos kyla iš ES sutarčių, yra viršesnės už Lietuvos Respublikos įstatymus, vis dėlto jos nėra viršesnės už pačią Konstituciją. Tačiau Konstitucinis Teismas nustatė ES normų (nežinia kokių, kaip, koku mastu ir kada priimtų „europinių įsipareigojimų“) viršenybę prieš mūsų valstybės Konstituciją ir vertindamas, ar kokie nors teisės aktai (bei pačios Konstitucijos nuostatos) neprieštarauja Konstituciniam aktui, pasiliko sau diskreciją spręsti dėl šių teisės aktų (taip pat ir pačios Konstitucijos) atitikties „europiniams įsipareigojimams“.

Pagal nutylėjimą ir pagrindinio dėmesio skyrimą Konstituciniam aktui yra aišku, kad šie „europiniai įsipareigojimai“ pagal rangą Konstituciniam Teismui yra aukštesni net už Konstitucijos 1 straipsnį, kuris aiškiai nurodo į mūsų valstybės nepriklausomybę. Norint pakeisti šį straipsnį, nuo šiol nebereikia nė trijų ketvirtadalių visų piliečių pritarimo, užtenka tik paklausti Konstitucinio Teismo, ar kokie nors Lietuvos suvereniteto likučiai nėra susiję su Konstituciniu aktu. Nors Konstitucinis aktas tėra vienas iš Konstitucijos priedų, Konstitucinio Teismo akimis, pati Konstitucija tapo šio akto priedu. Konstitucinis aktas tapo centrine mūsų gyvenimo ašimi, o Konstitucija, kaip ir pati valstybė, tėra antraeilis dalykas, kuris, matyt, yra pasmerktas palaipsniui nunykti ar tapti rudimentiniu papuošalu.

Mūsų duomenimis, *Lietuvos Respublika tapo vienintele ES valstybe nare, kuri „europinius įsipareigojimus“ iškėlė aukščiau už savo šalies Konstituciją* ir kurios Konstitucinis Teismas, išskyrus vieną teisėją, gina ne savo šalies Konstitucijos nuostatas, bet „europinius įsipareigojimus“. Visa tai pavadinti kraupia savivale būtų per švelnu. Tai neabejotinas *konstitucinis perversmas*. Konstitucinis Teismas mėgina iš Tautos pagrobtį jos valstybę ir pajungti ją išoriniam suverenitetui, pats veikdamas kaip šios išorinės jėgos agentūra.

Tokia pervarta negalėjo įvykti ir neįvyko per vienerius metus. Ir Konstitucinis Teismas netapo vienintele mūsų valstybės institucija, kuri savęs iš esmės jau nebesieja su atsakomybe Tautai ir Valstybei (tiksliau sieja tik tuščiais, savo turinį praradusiais sovietiškais žodžiais). Tad turime progą paminėti bent svarbiausius etapus, kurie mus atvedė į šiandienos situaciją.

Konstitucija Europai ir Lisabonos sutartis

Kaip čia neprisiminti ir to gėdingo proceso, kai Lietuvoje buvo ratifikuojama Sutartis dėl Konstitucijos Europai. Lietuvos Respublikos Seimas, Konvento dėl Europos Sąjungos ateities pirmininko Valeri Žiskar d'Esteno (Valéry Giscard d'Estaing) paprašytas, pats pirmasis jau per pirmas dvi savaites po jos parafavimo (2004 11 11) puolė ratifikuoti šią Konstituciją***, nė nesusimąstydamas apie jos santykį su mūsų pačių šalies Konstitucija, o tuo labiau apie tai, ar tai nėra klausimas visai Tautai, kuris turi būti sprendžiamas referendumu. Politinis elitas tuo metu aiškino, kad dėl Europos Sąjungos jau buvo vienas referendumas ir Tauta Europos Sąjungai juk pritarė, tad kitas referendumas jau esą nebereikalingas. Ir visai nesvarbu, kad Tauta pritarė stojimui į vieną Europos Sąjungą, o po Konstitucijos Europai ratifikavimo ji kartu su visa Valstybe atsidurtų jau visai kitoje.

Tai akivaizdžiai parodo, kad ir tada mūsų politinio elito požiūris į valstybę bei jos Konstituciją kaip į esą netekusius reikšmės dalykus buvo toks pat. Tad mes šiandien tik raškome jau seniai susiformavusio požiūrio vaisius. Vienintelis skirtumas tarp to laiko, kuris buvo prieš dvi Seimo kadencijas ir dabarties, – tai tam tikro mandagumo ar korektiškumo formų didesnis laikymasis šiandien. Jei Konstitucija Europai prieš dešimtmetį galėjo būti ratifikuojama Seime jos net neskaičiuos (lietuviškai išverstos kai kurios Konstitucijos nuostatos bei jų interpretacijos spaudoje buvo paskelbtos tik jos ratifikavimo Seime die-

* Žr. http://www.lrkt.lt/dokumentai/2014/n140124_atsknuom_ES.pdf.

** Konstitucinis Teismas 2006 m. kovo 14 d. nutarime konstatavo: „Konstitucijoje yra nustatyta kolizijos taisyklė, įtvirtinanti Europos Sąjungos teisės aktų taikymo pirmenybę tais atvejais, kai Europos Sąjungos teisės nuostatos, kylančios iš sutarčių, kuriais grindžiama Europos Sąjunga, konkuruoja su teisiniu reguliavimu, nustatytuoju Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose (nesvarbu, kokia jų teisinė galia), išskyrus pačią Konstituciją.“

*** Žr. Įstatymą dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 170-6239.

na), o pačią procedūrą sutraukus vos į kelias dienas, tai šiandien tikriausiai būtų surengti net komiteto klausymai, į kuriuos būtų pakviesti „socialiniai partneriai“, dokumento svarstymui būtų palikta bent tiek laiko, kad jį būtų spėta išversti į lietuvių kalbą. Galbūt net Teisės departamentas suabejotų, ar kokios nors „europinio dokumento“ nuostatos yra suderinamos su Lietuvos Respublikos Konstitucija. Ratifikuojant „europinį dokumentą“ gal net būtų priimtas Seimo nutarimas, kad ateityje būtų sudaryta kokia nors darbo grupė, kuri pateiktų Seimui pasiūlymus dėl Konstitucijos ir (ar) kitų įstatymų suderinimo su „europiniu dokumentu“.

Šios prielaidos nėra tuščios, nes būtent taip ir vyko vadinamosios „fiskalinės drausmės“ sutarties ratifikavimas praėjusios kadencijos Seime. Teisės departamentas suabejojo, ar sutarties nuostata, jog Europos Komisija galės automatiškai pakeisti šalies valstybės biudžetą, atitinka šalies Konstituciją. Ratifikuojant sutartį buvo priimtas Seimo nutarimas*, kad bus sudaryta darbo grupė, kuri „ne vėliau kaip 2012 m. rudens sesijos pradžioje“ pateiks Seimui pasiūlymus, kaip suderinti Konstitucijos nuostatas su šia sutartimi (visų pirma dėl išimtinės Seimo ir Vyriausybės teisės sudaryti valstybės biudžetą su Europos Komisijos teisėmis, kurios numatytos „fiskalinės drausmės“ sutartyje). Esą tokie suderinimai turėjo būti atlikti, kai „fiskalinės drausmės“ sutartis pilnai įsigalios (t. y. kai Lietuva taps eurozonos nare). Liko tik viena smulkmena – Lietuva tuoj taps eurozonos nare, o tiek apie mūsų Konstitucijos santykį su Europos Komisijos teisėmis, tiek ir apie darbo grupę, kuri turėjo pateikti pasiūlymus, buvo pamiršta. Ir tai suprantama, nes „fiskalinės drausmės“ sutartis kaip tik ir yra viena iš tų ES sutarčių, iš kurių kyla europiniai įsipareigojimai, apie kuriuos kalbama Konstituciniame akte. Ir ką atsakytų Konstitucinis Teismas, jeigu kas nors probėgšmais, svarstant kokį nors visai kitą „oficialų prašymą“, kaip ir dėl „žemės referendumo“, paklaustų, ar dar galioja Konstitucijos straipsniai, nustatantys Seimo bei Vyriausybės teises ir pareigas priimant kiekvienų metų valstybės biudžetą? Tikriausiai atsakytų, kad šie straipsniai galioja tiek, kiek jie neprieštaruoja iš Konstitucinio akto išplaukiantiems europiniams įsipareigojimams. Ir suprantama, kad šių straipsnių visai nebūtina kaitalioti, o visai užtenka „konstitucinės doktrinos“...

Kaip žinia, Konstituciją Europai atmetė Olandijos ir Prancūzijos tautų referendumai. Todėl iš tiesų Lietuvai skubėti ir „rodyti pavyzdį“ visai nereikėjo. Dar daugiau, Lietuva spėjo įstoti į Europos Sąjungą (Europos Bendrijas), veikiančią dar Nicos sutarties pagrindu ir galėjo aktyviai bei oriai prisidėti prie Europos Sąjungos kaip ateities projekto tobulinimo. Kadangi Lietuva nestojo į kažkieno ateities projektą, tai bet kokį pasiūlymą dėl Europos Sąjungos (Europos Bendrijų) keitimo galėjo ir net privalėjo pateikti Tautos referendumui. Aišku, Tautos atstovai, dalyvavę ES konstituciniame konvente, atsižvelgdami į galiojančią savo šalies Konstituciją, galėjo tinkamai atstovauti savo šaliai ir nepritarti siūlymams, kurie radikaliai kertasi su šalies Konstitucija. Bet tai jau būtų aukštoji matematika. Pagaliau juk būtų net nemandagu tik ką įstojus į „prestižinį klubą“ kaitalioti pagalius į kažkieno sumanytus integracinius procesus. Dauguma kitų šalių atstovų tokių pagalių konvente nekaišiojo! Tiesa, dauguma tų šalių ir nepuolė pirmos ratifikuoti Konstitucijos Europai, o protingai palaukė, kuo baigsis referendumai tose šalyse, kuriose ES integracijos palaikymas esą buvo vienas iš didžiausių...

Čia turime progą pasiguosti, kad Europos Sąjunga kaip būsimoji supervalstybė ne tik Lietuvoje yra elito projektas. Jis toks yra visose šalyse narėse. Nors Konstitucija Europai buvo atmesta, eurobiurokratai panašius principus perrašė į Nicos sutartį ir pavadino ją nauja Lisabonos sutartimi. Ši sutartis jau nebuvo teikiama ratifikuoti referendumu nei Olandijoje, nei Prancūzijoje. Šiose šalyse politinis elitas išdavė savo tautų valią, ratifikuodamas Lisabonos sutartį nacionaliniuose parlamentuose. Tikriausiai vardan pasiteisinimo, kad viskas vyksta demokratinio proceso rėmuose, vienai šaliai, t. y. Airijai, visgi buvo leista

* Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Belgijos Karalystės, Bulgarijos Respublikos, Danijos Karalystės, Vokietijos Federacinės Respublikos, Estijos Respublikos, Airijos, Graikijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Prancūzijos Respublikos, Italijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Liuksemburgo Didžiosios Hercegovystės, Vengrijos, Maltos, Nyderlandų Karalystės, Austrijos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Portugalijos Respublikos, Rumunijos, Slovėnijos Respublikos, Slovakijos Respublikos, Suomijos Respublikos ir Švedijos Karalystės sutarties dėl stabilumo, koordinavimo ir valdysenos ekonominėje ir pinigų sąjungoje suderinimo su Lietuvos Respublikos teisine sistema“ //Valstybės žinios, 2012, Nr. 76-3947.

surengti referendumą. Tikriausiai buvo atsižvelgta į tai, kad sociologinės apklausos Airijoje tuo metu rodė, jog daugiau kaip 90 nuošimčių jos piliečių palaiko didesnę Europos Sąjungos integraciją. Ir tikriausiai tokios klaidos euroelitas daugiau nebekartos (jokių referendumų dėl ES integracijos daugiau tikriausiai nebebus), kadangi Airijoje teko rengti pakartotinį referendumą, daug investuoti į airių nuomonės pakeitimą, daug derėtis dėl įvairių Airijai suteiksimų privilegijų bei kitų gėrybių.

Lietuvoje Sąjūdžio iniciatyvinės grupės klubo nariai inicijavo Seimui peticiją (2008 06 03), kurioje siūlė bent paklausti Konstitucinio Teismo, ar įsigaliosianti Lisabonos sutartis neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai (juk sutartį galima ratifikuoti ir su išlygomis, kaip tai padarė, pavyzdžiui, Lenkijos Respublika). Seimas šią peticiją atmetė, tikriausiai nujausdamas, kad tuometinės sudėties Konstitucinis Teismas būtų nurodęs bent kai kuriuos prieštaravimus, ir tai galėjo sukelti papildomų komplikacijų, dėl kurių mūsų šalies elitas būtų pasijutęs nepatogiai. Taigi Lisabonos sutartis buvo ratifikuota Seime triuškinančia persvara*, o 2009 m. gruodžio mėnesį ji įsigaliojo. Čia nesiplėšime, ar tai buvo legitimus sprendimas, tik paminėsime kai kuriuos sutarties bruožus, kurie iš esmės pakeitė Nicos (2001) bei Romos (1958) sutartis, o tuo pačiu ir 2003 m. gegužės 10–11 d. referendume stojant į Europos Sąjungą Tautos išreikštą valią. Juk referendume Tauta priitarė tik Stojimo sutarčiai (prie paties referendumo dar trumpam grįšime).

Lisabonos sutartis numatė *supaprastintas Sutarties keitimo procedūras*, taigi ir galimybę, kad šalys narės galės keisti Lisabonos sutartį ir be referendumų (užteks tik ratifikavimo Seime, jei tai leidžia atitinkamos šalies narės konstitucinė santvarka; mūsų atveju – jei tai leidžia „konstitucinė doktrina“**). Lisabonos sutartis įsteigė Europos Sąjungą kaip juridinį asmenį. Lisabonos sutartis įsteigė ES „prezidento“ (Vadovų Tarybos prezidento) bei „užsienio reikalų ministro“ pareigybes. Nuo šiol Europos Sąjunga galės pasirašyti tarptautines sutartis visos ES vardu ir turės savo „išorinę“, t. y. užsienio politiką. Lisabonos sutartis sustiprino Europos Parlamento galias. Ji taip pat numatė *tiesiogiai valstybių narių teritorijose veikiančių teisės aktų (įstatymų?) priėmimą* europinėse institucijose. Lisabonos sutartis susiaurino valstybių narių galias „bendrosios kompetencijos“ srityse (šiose srityse valstybės narės gali priimti teisės aktus tiek, kiek tokių teisės aktų nepriima Europos Sąjunga). Lisabonos sutartis pakeitė sprendimų priėmimo tvarką, iš kurių esmingiausias – *vienbalsiškumo principo panaikinimas* Vadovų Taryboje (ir iš viso 45 politikų srityse). Dabar buvo įvesti kvalifikuotos daugumos principai, taigi į vienos valstybės, tokios kaip Lietuva, ar net kelių valstybių valią gali būti neatsižvelgta. Valstybė gali vetuoti tokius sprendimus tik tuo atveju, jei toks sprendimas gali pakenkti jos nacionaliniam saugumui. Tiesa, valstybės nuomonę apie jos nacionalinį saugumą gali atšaukti Europos Teisingumo Teismas... Žodžiu, *Lisabonos sutartis Europos Sąjungą iš konfederacinio darinio pavertė į federacinį* (t. y. iš valstybių sąjungos į valstybinį darinį, turintį sąjunginės valstybės bruožų).

Lisabonos sutartis numatė savo priedo, vadinamosios *Pagrindinių teisių chartijos tiesioginį galiojimą valstybių narių teritorijoje* (įskaitant ir vadinamąsias kitos seksualinės orientacijos asmenų teises). Tiesa, kai kurios šalys, tokios kaip Lenkija, padarė dėl to išlygą, tad Lenkijos niekas negalės priversti įteisinti gėjų santuokas, įvaikinimą gėjų šeimose ir panašiai. Mūsų atveju tai tik laiko ir Tautos pasipriešinimo nuslopinimo klausimas.

Apie Lisabonos sutartį užteks. Tik užduokime klausimą, kodėl politinis euroelitas pabijo pakartoti referendumą, pavyzdžiui, Olandijoje? Kiek man teko bendrauti su eiliniaisiais Olandijos piliečiais, taip pat kiek suvokiau iš šios šalies spaudos, olandai niekaip negali atleisti savo elitui, kad be jų sutikimo buvo panaikinta Olandijos nacionalinė valiuta – guldenas. Todėl prireiks nemažai laiko, kol ši nuoskauda užsimirš, o euras taps natūraliu dalyku. Euras natūraliu dalyku gal taps ateities kartoms, kurios guldeno nebeprisimins.

* 2008 m. gegužės 8 d.

** Kai kuriais atvejais ES sutartys galės būti keičiamos net ir be ratifikavimo nacionaliniame parlamente, jeigu tai leis atitinkamos valstybės narės konstitucinės nuostatos. ES sutarties 48 straipsnio 6 dalyje rašoma: „Europos Vadovų Taryba gali priimti sprendimą, iš dalies keičiantį visas Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo trečios dalies nuostatas arba jų dalį. Europos Vadovų Taryba, pasikonsultavusi su Europos Parlamentu ir Komisija, taip pat su Europos centriniu banku, institucinių pakeitimų pinigų srityje atveju sprendžia vienin-gai. Šis sprendimas įsigalioja tik po to, kai jį pagal savo atitinkamas konstitucines nuostatas patvirtina valstybės narės.“

Tad vadinamoji eurointegracija gali būti tik lėtas, per kelias kartas trunkantis procesas. Panašiai dėl lito tikriausiai mąsto ir Lietuvos politinis elitas. Piliečiai niekur nesidės ir turės priprasti prie jiems prievarta primestos valiutos. Suprantama, elitas suvokia, kad po to jau jokio valdžios surengto referendumo jokiam klausimui Tauta ilgai nebepritars (vien iš keršto). Didėjančio piliečių nusivylimo politinis elitas nebijo – gi galima emigruoti. Mat, tikro pasirinkimo piliečiams sistema ir nenumato. Deklaruojamas jų dalyvavimas šalies valdyme yra tik dar viena demokratijos įvaizdį atitinkanti puošmena. Kažin, ar mus gali paguosti ta tiesa, kad ir mes šiuo atžvilgiu jau pasivijome kitas Europos Sąjungos valstybes nares.

Stojimas į Europos Sąjungą ir 2004 metų liepos 13-oji

Vytis Europos Sąjungą mes pradėjome 2000–2004 metų Seimo kadencijoje. Ir ... netgi pralenkėme. Čia neturiu omenyje paties referendumo organizavimo peripetijų (referendumo įstatymo taisinėjimo, dviejų dienų referendumui skyrimo, daugiakalbių balsavimo biuletenių spausdinimo, alaus, skalbimo miltelių ir kitų gėrybių dalijimo atėjusiems balsuoti ir kt.). Kaip ten bebūtų, 50 nuošimčių barjeras buvo šiaip taip perkoptas ir Tautos valia, regis, buvo išreikšta. Tačiau kokia ta valia? Sprendžiant iš referendumui pateikto klausimo, Tauta pritarė Stojimo į Europos Sąjungą sutarčiai. Tautos dauguma tuomet dar pasitikėjo savo valdančiuoju elitu, nes būtų naivu manyti, kad bent reikšmingesnė piliečių dalis galėjo būti susipažinusi su itin painiais ir plačiais teksta. Praraja tarp elito ir liaudies dar nebuvo akivaizdžiai atsivėrusi – juk ir įstatymą dėl Stojimo sutarties ratifikavimo pasirašė* ir referendume už ją agitavo „liaudies prezidentas“ Rolandas Paksas, kurį elitas netrukus nušalino**.

Surengę prezidento apkaltą, Europoje buvome pirmieji. Tačiau pirmąją vietą mes laimėjome ir kitoje itin svarbioje srityje. 2004 m. liepos 13 d. Seime labai tyliai buvo papildyta Konstitucija – priimtas tas fundamentalusis, centrinę vietą Konstitucijoje užimantis Konstitucinis aktas, numatantis Europos Sąjungos teisės viršenybę prieš Lietuvos įstatymus. Tai tas pats Aktas, kurį, kaip matėme aukščiau, Konstitucinis Teismas šiais metais kildina iš „Tautos valios šaltinio“. Esą jis net negali būti atšauktas be referendumo. Ir kol jis neatšauktas, negali būti jokių pasiūlymų dėl Konstitucijos pataisų, galimai pažeidžiančių kokius nors „europinius įsipareigojimus“, kurie mus daro „visateise Europos Sąjungos nare“ (tarsi Švedija, kuri, pavyzdžiui, pateikė Tautos referendumui klausimą dėl euro įvedimo, nėra „visateisė narė“ arba kitos šalys, kurios nė neketina įsivesti euro, taip pat yra „nevisateisės“).

Problema ta, kad šiam Konstituciniam aktui Tauta nebuvo pritarusi ir jis niekaip neišplaukia iš Stojimo į Europos Sąjungą sutarties, priešingai negu 2004 m. liepos 13 d. teigė politikai, rėmę šio akto priėmimą (net ir Konstitucinis Teismas šio akto nekildina iš ES sutarčių, atvirkščiai, jis šį aktą bent kol kas kildina iš Tautos valios šaltinio). Nuo 2003 metų referendumu jau buvo praėję keturiolika mėnesių, o ir šiame referendume klausimas dėl Europos Sąjungos teisės viršenybės nebuvo pateiktas. Tačiau Stojimo į Europos Sąjungą sutartis buvo tik neseniai įsigaliojusi, tad teisininkai pateikė Konstitucinio akto projektą kaip Tautos valią – stoti į Europos Sąjungą – įgyvendinantį aktą, kuris, tiesa, Seime buvo priimtas kiek vėlokai (tad ir neaišku, kodėl Konstitucinis Teismas dabar leidžia jį atšaukti tik referendumu). Tuo metu buvo sakoma, kad esą mūsų dalyvavimas Europos Sąjungoje dar buvo nesuderintas su galiojančia mūsų šalies Konstitucija.

Pirmiausia, jei jau tikrai reikėjo narystę Europos Sąjungoje suderinti su mūsų šalies Konstitucija, tai iš tiesų buvo valdančiųjų pareiga. Tačiau ši pareiga, ypač tas jos įgyvendinimo būdas (t. y. Konstitucinis aktas), niekaip neišplaukė iš Tautos valios, kuri buvo pareikšta 2003 m. gegužės 10–11 d. referendume. *Tauta tik pritarė Stojimo sutarčiai, o iš šios sutarties Europos Sąjungos teisės viršenybė niekaip neišplaukia* (bent jau man nepavyko rasti tokios nuostatos nei pačioje sutartyje, nei matyti kokių nors konkrečių

* Valstybės žinios, 2003, Nr. 91(1)-4108.

** 2004 m. balandžio 6 d.

interpretacijų, kokios šios sutarties nuostatos suponuoja Europos Sąjungos teisės viršenybę). Ar nebūtų užtekę galiojančios konstitucinės nuostatos, kad visos nustatyta tvarka ratifikuotos tarptautinės sutartys turi viršenybę prieš Lietuvos įstatymus? Pavyzdžiui, Lenkijai tokios nuostatos užteko. Pačios Sutarties nuostatų viršenybė ir Europos Sąjungos teisės normų viršenybė juk ne tas pat...

Antra, *nė vienoje Europos Sąjungos šalyje nėra tokių nuostatų, kurios buvo suformuluotos Lietuvos Konstituciniame akte* (turiu omenyje būtent formuluotę apie Europos Sąjungos teisės normų viršenybę*, kadangi kitų šalių konstitucijose yra specialių formuluočių apie galimybę dalintis kompetencija ar net suvereniomis galiomis su kitomis Europos Sąjungos narėmis). Nors kai kurie Seimo nariai, agituodami iš Seimo tribūnos už šio Konstitucinio akto priėmimą, mojavo Seimo parlamentinių tyrimų medžiaga, kurioje esą parašyta, jog visos Europos Sąjungos šalys priėmė tokius aktus (konstitucijų pakeitimus). Aš šią medžiagą skaičiau, turiu ją išsaugojęs ir iš jos kaip tik matyti, kad nieko panašaus nė viena Europos Sąjungos valstybė narė nepadarė. Mojuoti šia medžiaga iš Seimo tribūnos buvo galima tik todėl, kad dauguma Seimo narių arba šios medžiagos iš viso neskaitė, arba jiems buvo ištis nesvarbu, kas ten parašyta. Nesvarbus tai buvo klausimas ir Lietuvos žiniasklaidai, kaip iki pat šių dienų jai nesvarbu ir Konstitucijos Europai ratifikavimas, ir kiti europiniai dokumentai. Tikro susidomėjimo nėra ne tik dėl to, kad už tokį dėmesį niekas nemoka ir ne tik dėl to, kad europinės integracijos klausimai patys savaime yra trivialūs ir neįdomūs, bet dėl to, kad žiniasklaidos elito ištis beveik nebedomina ir pati mūsų Tautos bei Valstybės ateitis.

Politinio elito ir Tautos santykių kontekstas

Iš to, kas anksčiau sakyta, kas nors galėtų padaryti išvadą, kad Lietuvos politinis elitas yra fanatiškas europinio imperializmo pirmėvis ir kad jam iš tiesų rūpi kuo greitesnis Europos Sąjungos supervalstybės sukūrimas. Tačiau mūsų politiniame elite ieškoti kokių nors vakarietiško, europinio ir integracijos vertybių būtų naivus užsiėmimas. Tai akivaizdu iš požiūrio į NATO. Mūsų dalyvavimas realioje gynybos sistemoje ir įsipareigojimų įgyvendinimas yra tik formalus. Net ir grėsmės sąlygomis nerandame papildomo krašto apsaugos finansavimo, o lėšų, kurios reikalingos euro įvedimui ir kurios yra didesnės nei vienų metų krašto apsaugos biudžetas, suradome nesunkiai.

Simbolinis Europos Sąjungos pasaulis mūsų šalies elitui, manau, yra prioritetas realios politikos dalykas tik dėl šių dviejų priežasčių: pirma, taip patogiu atsikratyti atsakomybės savo piliečiams, šią atsakomybę permetant tikroms ar menamoms ES struktūroms; antra, vis dar plaukia ES fondų lėšos, kurias aktualu panaudoti ir jos suteikia tam tikrą papildomą ramybę bei stabilumą (o tai reiškia – ir bent minimalų, nors ir neužtarnautą piliečių pasitikėjimą esama politine sistema).

Šiame kontekste Tautos suverenumas ir kitos konstitucinės vertybės bei principai politinį elitą tuo labiau mažai domina, nes jis pats sudaro uždara sistemą, kuri viešąją politiką supranta ne kaip realų bendro Tautos gėrio siekimą, o tik kaip politinių technologijų meną, skirtą įtikinti ar tiesiog apgauti rinkėjus. Ši praraja tarp Tautos ir jos politinio elito labiausiai išryškėjo būtent 2000–2004 metų laikotarpiu, kuriam besibaigiant įsiplieskė „paksogeito“ skandalas, pasibaigęs tik ką išrinkto Respublikos Prezidento apkalta. Tuo metu ir buvo pastebėtas „dviejų Lietuvų“ reiškinys. Antroji Lietuva – tai socialinės ir geografinės atskirties kraštas, radikaliai nebepasitikintis esama politine sistema, protestuojantis prieš neteisėną valdžią. Bent jau pradžioje R. Paksas atstovavo daugiausia būtent šiai Lietuvai (čia nesigilinsime, kiek šių rinkėjų lūkesčiai buvo pagrįsti). Kai vėliau rinkėjų pasitikėjimas R. Paksu smuko iki pasitikėjimo Tvarkos ir teisingumo partija lygio, tai nereiškia, kad ši Kita Lietuva kažkur išnyko ar sumažėjo. Atvirkščiai, šis protesto elektoratas neturi tendencijos mažėti ir jis tapo tikrų ar menamų nesisteminių politinių jėgų taikiniu.

* Konstitucinio akto 2 str.: „Jeigu tai kyla iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, Europos Sąjungos teisės normos taikomos tiesiogiai, o teisės normų kolizijos atveju jos turi viršenybę prieš Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisės aktus.“

Vyraujantis elitas R. Pakso projektą suvokė kaip Rusijos finansuojamą priešišką Lietuvai „užėjimą iš dešinės“. Netrukus išryškėjo ir toks pat priešiškas antisisteminis (bent iš dalies ir antivakarietiškas) Viktoro Uspaskicho partijos „užėjimas iš kairės“ (šio „užėjimo“ prototipas buvo A. Paulausko rinkiminė kampanija į Respublikos Prezidentus bei jo įsteigta, to paties V. Uspaskicho finansuojama Naujoji sąjunga). Rinkėjų parama sisteminėms partijoms aptrupėjo, tačiau abi antisisteminės partijos labai supanašėjo ir suaugo su tuo elitu, prieš kurį balsuoja jų rinkėjai. Kodėl taip atsitiko? Jeigu Rusija ir finansuoja kai kurių politinių partijų veiklą (tikėtina, kad taip ir yra, nors ir būtų gaila, kad jokia alternatyva sistemai iš tiesų nebegali atsirasti, jei jos neremia Lietuvos priešai), tai juk šios šalies tarnybos negali skirti tiek finansų, kad Lietuvos politinė sistema būtų veiksminga.

Bėda ta, kad nepaisant europinių lėšų Lietuvos realioji politika prarado rinkėjams suvokiamą ryšį su kokios nors politikos rezultatais. Socialinė diferenciacija ir atotrūkis tik didėja, emigracija neslopsta, tikro ekonominio augimo perspektyvos labai miglotos. Net ir gyvenimo kokybė gerėja kur kas lėčiau nei, pavyzdžiui, Lenkijoje, nes europinės lėšos kažkur be ryškesnio rezultato išsisklaido. Esant tokiai situacijai, tiek lojalios Lietuvos interesams sisteminės jėgos, tiek nelojalios antisisteminės, tiek ir patys rinkėjai, ar jie būtų brandūs, ar jie būtų tik balsuojantys prieš, visi beturi tik vieną pasitikėjimo šaltinį – Europos Sąjungą. Pasitikėjimas savo valstybe ir jos institucijomis nekuriamas. Ryškėjant morali-niam bankrotui, belieka viską atiduoti Europos Sąjungos biurokratams. Galbūt politinis elitas tikisi, kad svarbu laimėti laiko ir viskas savaime išsispręs, o socialinio konflikto ir nusivylimo savo valdžia ar net pačia šalimi židiniai patys užges?

Vieni sako, kad reikia greičiau integruotis į Europos Sąjungą (= atsisakyti savo valstybės), nes tuomet Rusija negalės mūsų nei destabilizuoti, nei kaip nors iš ten išgriebti jau vien dėl to, kad mūsų nebebus. Kiti sako, kad turime būti pragmatiški ir lojalūs (= atsisakyti savo valstybės), nes gyvename iš europinių lėšų ir dar ilgai, galbūt visada, iš jų gyvensime (kai kurie net daug geriau nei kiti). Taigi progresuojanti eurosistema Lietuvoje daugeliu atžvilgiu rado sau gana palankią terpę.

Šią apžvalgą norisi užbaigti bent trumpomis pastabomis apie priežastis, kodėl taip atsitiko, kaip atsitiko ir kada tai prasidėjo. Mano manymu, pagrindinis pralaimėjimas įvyko 1996–2000 metų politinės kadencijos metu. Įveikti korupcinį Adolfo Šleževičiaus palikimą taip ir nepavyko. O blogiausia, kad antroji Gedimino Vagnoriaus vyriausybė išsaugojo vykdomosios valdžios diktato parlamentui stilių ar tiesiog inerciją, paveldėtą iš komunistinės nomenklatūros valdymo kadencijos. Nors parlamentas galiausiai laimėjo kovą su viešosios politikos galias uzurpavusiomis grupėmis, kaip, beje, tai atsitiko ir A. Šleževičiaus vyriausybės atžvilgiu, tačiau laikas buvo prarastas. Lietuva taip ir netapo iš tiesų parlamentine valstybe.

Net ir dabartinių „dvaro“ politologų manymu, Seimas iki šiol yra įstrigęs pirmojoje parlamento stadijoje, kuri buvo natūrali 1990–1992 metais, o dabar primena absurda. Brandus parlamentas turėtų spręsti tik svarbiausius, strateginius šalies klausimus ir skirti jiems tiek laiko, kiek reikia, kad būtų priimti kokybiški teisės aktai. Ne mažiau laiko turėtų būti skiriama ir tikrai parlamentinei kontrolei, kad būtų iš tiesų užtikrinti siekiami rezultatai, atsakomybė ir atsiskaitomybė. Tačiau Seimas ir dabar pats nekontroliuoja savo darbotvarkės, didžiąją laiko dalį skiria balastiniams ar mažareikšmiams svarstymams, o esminius, didelę įtaką kiekvienam piliečiui turinčius sprendimus priima vyraujančios, uždaros, apie vykdomąją valdžią sutelktos, „koalicinės grupuotės“ diktato sąlygomis. Ir suprantama, dėl visko kaltas lieka būtent Seimas, o ne tie, kurie diktuoja sprendimus. Nereikia turėti iliuzijų, kad tokioje būklėje Seimas paliktas netyčia ir kad niekas tiesiog nenori šios padėties keisti. Pati vykdomoji valdžia blaškosi tarp įvairių įtakų ir vargu ar pati generuoja kokią nors racionalią politinę valią.

Ši uždara, kvaziparlamentinė sistema galutinai susiformavo per 2008–2012 metų politinę kadenciją, kai bet kokios politinės konkurencijos galimybės buvo finansiškai užgniaužtos, o parlamentinės partijos virto biudžetinėmis partijomis, kurios neturi realių, išmatuojamų tikslų arba beveik visus tokius tikslus po rinkimų pamiršta. Būtent tai ir sąlygoja didžiulį nepasitikėjimą valstybės institucijomis, o labiausiai – partijomis ir Seimu. Šios nebrandžios politinės kultūros ištakų galima ieškoti 1992 metų Seimo rinkimuose, kai besiformuojantis elitas pirmą kartą pajuto, kad galima manipuliuoti rinkėjais, jų nuotaikomis ir žinių stoka, valstybinės sąmonės nebrandumu. Didžioji dalis elito nepasirinko greito efekto neduodančio, tačiau sąžiningo darbo su rinkėjais kelio (rinkėjų ugdymo). Atvirkščiai, pilietinės visuomenės ugdymu elitas iš tiesų nesuinteresuotas, kadangi stiprėjant tokiai visuomenei jis gan greitai netektų savo pozicijų arba pats turėtų keistis.

Aišku, nereikia manyti, kad kitose išsivysčiusios demokratijos šalyse politikų ir jų politinės tautos santykiai yra kur kas brandesni. Ten taip pat daug kur stebimas didžiulis atotrūkis ir nepasitikėjimas tarp piliečių bei viešosios politikos institucijų (Europos Sąjungos projekte tai vadinama demokratijos deficitu; priminsime, kad ir Lisabonos sutartį Vokietijos Konstitucinis Teismas buvo įvertinęs kaip demokratinių principų neatitinkantį dokumentą). Tačiau tai mūsų nėra kiek neguodžia. Ypač tokioje situacijoje, kai mūsų valdantysis elitas jau atvirai peržengė Konstitucijos nubrėžtas ribas bei vertybes ir naikina pačią valstybę, nebodamas rinkėjų, kurie vis tiek nebeturės pasirinkimo. Konstitucinis Teismas, deja, tapo šiam Tautai susvetimėjusiam elitui patarnaujančia, valstybės naikinimui kelią grindžiančia antikonstitucine agentūra*.

Kokia mūsų Tautos ir Valstybės ateitis?

Jokių receptų ar prognozių čia nepateiksime. Tik reikėtų atkreipti dėmesį į du dalykus: pirma, niekam neatstovaujanti eurobiurokratinė sistema negali būti veiksminga ir anksčiau ar vėliau turės žlugti; ji galbūt net neturi kokių nors racionalios transformacijos galimybių; antra, nors valdančiam mūsų šalies elitui valstybė jau nebeegzistuoja, tačiau ji tebėra daugelio piliečių galvose; galbūt tai tik jų (mūsų) iliuzija, tačiau ši iliuzija veikia ir veiks, kai valstybė vėl bus atkurama ir stiprinama. O šito nesuvokęs valdantysis elitas gali išlaikyti savo pozicijas tik tiek, kiek jam dar pavyksta nuo piliečių nuslėpti tikrąjį savo požiūrį.

* Priimant sausio 24 d. nutarimą Konstitucinio Teismo sudėtis buvo tokia: Romualdas Kęstutis Urbaitis (pirmininkas), Toma Birmontienė, Pranas Kuconis, Gediminas Mesonis, Vytautas Milius, Ramutė Ruškytė, Egidijus Šileikis, Algirdas Taminskas, Dainius Žalimas. Teismo sudėtis priimant liepos 11 d. nutarimą: Dainius Žalimas (einantis pirmininko pareigas), Elvyra Baltutytė, Vytautas Greičius, Danutė Jočienė, Pranas Kuconis, Gediminas Mesonis, Vytautas Milius, Egidijus Šileikis, Algirdas Taminskas.

JUOZAS ŽILYS

PIETRYČIŲ LIETUVOS REGIONINĖ AUTONOMIZACIJA 1990–1991 METAIS

1989 metais Pietryčių Lietuvoje prasidėję kryptingai organizuoti veiksmai autonomizuoti dalį Lietuvos teritorijos plėtėsi ir įgijo naujus politinius teisinius pavidalus bei raiškos būdus. Nuo autonominių apylinkių, miestų ir gyvenviečių paskelbimo pereita prie reikalavimo kurti specialaus statuso rajonus, kurie turėjo būti suvienyti į vientisą autonominį darinį – Vilniaus lenkų nacionalinį teritorinį kraštą. Visų pirma akcentuotina tai, kad judėjimo ideologai ir organizatoriai nebepasitenkino atitinkamo masto kultūrinės autonomijos siekais ir žengė toliau. 1990 ir 1991 metais parengtuose bei įvairiais lygiais svarstytuose Vilniaus krašto statutų projektuose formuluotos iš esmės administracinės politinės autonomijos perspektyvos. Taigi šiose projekcijose regimi naujo teritorinio politinio darinio kontūrai.

Vadinamojo Vilniaus krašto vietinių tarybų deputatų antrojo suvažiavimo pirmojo etapo posėdžiuose, kurie vyko 1990 m. birželio 1 d. Zavišonyse, buvo paskelbta apie lenkų nacionalinio teritorinio savivaldos darinio su specialiu statusu įkūrimą. Kreiptasi į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą, TSRS prezidentą ir TSRS Ministrų Tarybos pirmininką prašant pripažinti šį administracinį teritorinį kūrinį. Vilniaus lenkų nacionalinio teritorinio krašto koordinacinė taryba organizavo atitinkamų projektų dėl šio autonominio darinio statuso formulavimo rengimą.* 1990 m. vasarą jau egzistavo keletas projektų variantų, kurių skiriamasis bruožas – santykio su TSRS ir Lietuvos Respublika apibrėžimas. Projektų rengėjai, apibūdinę šį autonominį vienetą kaip lenkų nacionalinę teritorinę apygardą, skelbė, kad ši apygarda yra nacionalinio klausimo, t. y. Lietuvos Respublikos ir TSRS piliečių, lenkų ir kitų tautybių teisių, laisvių ir interesų išsprendimo forma**. Ignoruojant to meto teisinę ir politinę tikrovę buvo skelbiama, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir TSR Sąjungos įstatymus lenkų nacionalinė teritorinė apygarda yra Lietuvos Respublikos sudėtyje. Teigta, kad šio darinio teisinį statusą nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija, kiti teisės aktai ir šis įstatymas. Iš šių dviprasmiškų nuostatų galima spręsti apie autorių laviravimą tarp nesuderinamų politinių teisinių erdvių – atkurto Lietuvos Respublikos suvereniteto ir kitos valstybės – tuo metu dar egzistavusios TSR Sąjungos.

Siūlyta nustatyti, kad nacionalinei teritorinei apygardai priklauso Vilniaus ir Šalčininkų rajonai, Pabradės miestas, Švenčionių rajono Pabradės ir Magūnų apylinkės, Trakų rajono Paluknio, Senųjų Trakų, Kariotiškių apylinkės, Širvintų rajono Jauniūnų apylinkė. Ši teritorija galėjo būti keičiama tik vietinių Liaudies deputatų tarybų sprendimu, referendu-

* Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl lenkų nacionalinės teritorinės apygardos“ projektas // Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 49, b. 292, p. 138–146; įstatymo „Dėl lenkų nacionalinės teritorinės apygardos“ projektas // Ten pat, p. 131–137.

** Beje, viename iš projektų (p. 131–137) visur, kur buvo minima Lietuvos Respublika, skliausteliuose įrašyta alternatyva – Lietuvos TSR.

mu, gyventojų apklausų būdu. Lenkų nacionalinės teritorinės apygardos administraciniu centru turėjo būti Vilniaus miestas. Viena iš projektų buvo numatoma, kad apygardos piliečiai dalyvauja renkant visų grandžių tarybų deputatus, kitame papildomai apibūdinama, kaip ši teisė įgyvendinama renkant TSRS liaudies deputatus ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatus, kaip apygardai atstovaujama TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių taryboje.

Anot projektų iniciatorių ir rengėjų, apygardos piliečių lygiateisiškumą, be kitų faktorių, turėjo užtikrinti lietuvių valstybinės kalbos ir jai prilygintos lenkų kalbos, taip pat TSRS oficialiosios rusų kalbos lygiateisiškas vartojimas. Viešajame gyvenime šios trys kalbos galėjo funkcionuoti šalių susitarimu.

Apygardos savivalda apibūdinama kaip savarankiška veikla sprendžiant visus vietos reikalus ir įgyvendinanti gyventojų bei apygardos savivaldos institucijų priimtus sprendimus. Nustatant apygardos valdžios ir valdymo organų galių ribas ir vėl buvo akcentuojama, kad šias ribas turės įtvirtinti TSR Sąjungos, Lietuvos Respublikos įstatymai, taip pat apygardos sudarytos sutartys. Projektuota, kad apygardos savivaldybė gali perleisti kai kurias savo prerogatyvas žemesniosioms savivaldybėms, palaikyti ryšius su užsienio partneriais, jeigu tai neprieštarauja valstybės ir apygardos savivaldos interesams.

Atstovaujamuoju apygardos savivaldos organu turėjo būti lenkų nacionalinės teritorinės apygardos liaudies deputatų taryba, kuri įgyvendino valstybės valdžią pagal Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytus įgaliojimus. Pakartojant Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatas dėl savivaldos teisinio statuso, buvo nustatomos apygardos liaudies deputatų tarybos pagrindinės organizacinės veiklos formos (tarybos sesija, tarybos prezidiumas, nuolatinės komisijos, revizijos komisija), išdėstomi įgaliojimai, kurie priklauso išimtinai apygardos tarybos kompetencijai. Buvo numatoma įsteigti tautinių mažumų atstovų apygardos tarybą, kuri turėjo įgyvendinti tautinių mažumų, gyvenančių apygardos teritorijoje, interesų apsaugą ir gynimą. Tautinėms grupėms turėjo būti užtikrintas proporcinis atstovavimas valdžios ir valdymo institucijose, tautine kalba leidžiama spauda ir informacija, steigiamos ikimokyklinės įstaigos ir tautinės mokyklos, ugdoma tautinė kultūra, tradicijos.

Apibrėžiant apygardos ekonominio, finansinio funkcionavimo pagrindus taip pat buvo atsižvelgiama į Lietuvos Respublikoje galiojančius teisės aktus, išskyrus nuostatą apie tai, kad apygardos ekonominį pagrindą sudaro gamtos ištekliai – žemė, jos gelmės, vanduo, miškai. Nesutarimus tarp Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir apygardos tarybos dėl tarybos priimtų sprendimų teisėtumo, pasak projektų autorių, turėjo spręsti TSR Sąjungos institucijos tais atvejais, kai į jas kreipiamasi.

Ir pagaliau, atskleisdami šio nacionalinio teritorinio darinio steigimo politinę esmę, rengėjai skelbė, kad veikiantys įstatymai turi numatyti tautinių grupių, gyvenančių šios apygardos teritorijoje, teisę savarankiškai spręsti klausimus dėl buvimo TSR Sąjungos ar Lietuvos sudėtyje tuo atveju, kai Lietuvos Respublika (Lietuvos TSR) išstoja iš TSRS. Tokiu atveju tautinės grupės savarankiškai galėjo spręsti savo valstybinio teisinio statuso klausimą.

Taigi apibendrinant šių projektų turinį galima daryti bent keletą išvadų. Projektų rengėjai ignoravo naują politinę teisinę tikrovę, kuri buvo įtvirtinta 1990 m. kovo 11-osios aktuose atkūrus nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę. Projektų nuorodos į TSRS teisės aktus, šios valstybės dalyvavimas sprendžiant ginčus tarp Lietuvos ir TSRS, apygardos atstovavimo TSRS valdžios institucijose prielaidos bei kiti aspektai bylojo apie rengėjų negatyvią poziciją dėl Lietuvos tautos apsisprendimo ir jos suverenių teisių visavertiškumo. Projektų analizė rodo, kad autoriai, pripažindami Lietuvai daugelį prerogatyvų teisiškai reguliuoti lenkų nacionalinės teritorinės apygardos statuso klausimus, visa tai siejo su pagrindine sąlyga – Lietuva turėjo išlikti TSRS sudėtyje.

Pažymėtina ir tai, kad visi klausimai dėl tautinių mažumų apsisprendimo galėjo būti sprendžiami referendume, kurio organizavimo ir vykdymo tvarka buvo numatyta nuostatuose*. Šiame dokumente, panaudojant Lietuvos Respublikos referendumo įstatyme numatytą teisinio reguliavimo konstrukciją, buvo skelbiama, kad referendumas organizuojamas realizuoti Vilniaus krašto (išskyrus Vilniaus miestą) gyventojų apsisprendimo teisę ir konkrečiai – dėl Vilniaus krašto lenkų autonominio vieneto įsteigimo „Lietuvos TSR sudėtyje“. Viena iš referendumo vykdymo sąlygų – stebėtojų, atstovaujančių Jungtinėms Tautoms, TSRS, Lietuvos TSR, Prancūzijos Respublikai, Lenkijos Respublikai, Baltarusijos TSR, dalyvavimas. Referendumui organizuoti ir vykdyti turėjo būti sudarytos Vilniaus krašto, Vilniaus ir Šalčininkų rajonų apylinkių komisijos. Vilniaus krašto komisiją turėjo formuoti koordinacinė taryba iš jos pačios paskirtų, taip pat tarybų deputatų suvažiavimo pasiūlytų narių. Anot rengėjų, sprendimas dėl Vilniaus krašto lenkų autonominio darinio įsteigimo laikomas priimtu, jeigu už tai balsavo daugiau kaip pusė rinkėjų, kurie įtraukti į rinkėjų sąrašus. Jeigu referendume dalyvauja mažiau negu pusė rinkėjų, laikoma, kad referendumas neįvyko. Vilniaus krašto referendumo komisijos sprendimas dėl referendumo rezultatų galėjo būti apskustas koordinacinei tarybai, kurios sprendimas būtų galutinis. Referendume priimtas sprendimas dėl Vilniaus krašto autonomijos įsigaliojotų nuo tos dienos, kada įvyko referendumas.

Vilniaus krašto vietinių tarybų deputatų antrojo suvažiavimo antrojo etapo posėdžiuose, kurie vyko 1990 m. spalio 6 d. Eišiškėse, svarstyta politinė deklaracija dėl autonominio lenkų Vilniaus krašto įkūrimo**. Šiame dokumente siekta pagrįsti autonominio Vilniaus krašto įkūrimo politines prielaidas. Teigta, kad tokios prielaidos atsirado tada, kai TSRS liaudies deputatų antrasis suvažiavimas 1989 m. gruodžio 24 d. ir Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba pripažino, kad Molotovo ir Ribentropo paktas bei jo slaptieji protokolai buvo neteisėti ir negaliojantys nuo jų pasirašymo momento. Pasiremiant tuo, buvo daroma išvada, kad yra neteisėta ir negaliojanti 1939 m. spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis. Lietuvos kariuomenės įžengimas į Vilnių ir Vilniaus kraštą 1939 m. spalio 28–29 dienomis apibūdintas kaip Vilniaus krašto okupacija. Anot deklaracijos rengėjų, šie faktai ir tai, kad 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta Lietuvos Respublika 1938 metų Konstitucijos pagrindu, ir yra tie politiniai teisiniai argumentai, kurie esą įrodo, jog Lietuva neteko savo jurisdikcinių galių Vilniaus krašte, o Vilniaus krašto gyventojai įgijo apsisprendimo teisę. Šių argumentų spekuliatyvumas buvo akivaizdus, nes jie ignoravo tarptautinės teisės principus ir dokumentus, Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybines sutartis***, kuriomis buvo besąlygiškai pripažinta Lietuvos jurisdikcija Pietryčių Lietuvai, Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir suvereniteto veikimas teritorijoje, kurioje nevaržomai realizuojamos visos Lietuvos valstybės valdžios galios.

Deklaracijoje buvo skelbiama, kad Vilniaus krašto teritoriją sudaro Vilniaus ir Šalčininkų rajonai, Pabradės miestas, Švenčionių rajono Pabradės ir Magūnų apylinkės. Į Krašto autonomijos teritoriją galėjo būti įtrauktos ir kitos teritorijos, kurių gyventojai tokią valią pareikštų referendumu. Konstatuota, kad krašto teritorija yra neliečiama ir gali būti pakeista tik referendumu. Krašto sostine paskelbta Vilniaus miesto dalis – Naujoji Vilnia. Pranešama, kad autonominis lenkų Vilniaus kraštas kuriamas kaip demokratinė, teisinė valstybė, kuri yra TSRS federacijos subjektas.

Deklaracijos skyriuje „Autonominio lenkų Vilniaus krašto valdžios struktūra“ proklamuojama, kad krašto liaudis yra valstybinės valdžios šaltinis, o liaudies visavaldiškumas tiesiogiai įgyvendinamas TSRS konstitucijos ir krašto konstitucijos pagrindu, taip pat per visų lygių liaudies deputatus. Įstatymų leidimo aukščiausiu organu turėjo būti visų lygių liaudies deputatų suvažiavimas, kuris turėjo sudaryti krašto aukščiausiąją

* Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 49, b. 292, p. 74–84.

** Ten pat, f. K-1, ap. 49, b. 292, p. 92–96.

*** Žr. Žalimas D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės. Vilnius, Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 304–311; Vadapalas V. Lietuvos Respublikos suverenitetas Vilniaus kraštui. Vilnius, Valstybinis leidybos centras, 1993 p. 137–157.

tarybą, aukščiausiosios tarybos prezidiumą. Iki šių institucijų sudarymo visus krašto reikalus turėjo spręsti krašto laikinoji taryba. Valdžios ir valdymo organų personalinė sudėtis turėjo atitikti krašto gyventojų tautinės sudėties proporcijas. Krašte turėjo būti užtikrinamas TSRS konstitucijos ir įstatymų, taip pat krašto konstitucijos ir įstatymų veikimas. Skelbiant, kad valstybės valdžią krašte sudaro įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė, nustatoma, kad teisėjus tvirtina krašto aukščiausioji taryba, skirianti krašto prokurorą, kurį tvirtina TSRS generalinis prokuroras. Įtvirtinant tokią preliminarą valdžios institucinę sąrangą buvo pabrėžiama, kad politinių partijų, visuomeninių organizacijų, gyventojų grupių ir atskirų asmenų prievartos veiksmai prieš krašto valstybingumą, jo visuomeninę politinę santvarką, teritorinį vientisumą baudžiami pagal įstatymą.

Krašto pilietybė pripažįstama asmenims, kurie nuolatos gyveno krašto teritorijoje. Visiems piliečiams išlieka ir TSRS pilietybė. Šių piliečių teises ir pareigas turėjo nustatyti TSRS įstatymai, taip pat krašto įstatymas dėl pilietybės.

Deklaracijos skyriuje apie socialinę ekonominę vystymąsi skelbiama, kad žemė, jos gelmės, oro erdvė, vandens ir kiti gamtos ištekliai, ekonominis ir mokslinis techninis potencialas yra krašto liaudies nuosavybė, krašto savarankiškumo materialinis pagrindas. Ir pagaliau nustatoma, kad įsteigus lenkų autonomiją Vilniaus kraštą, buvusios Lietuvos TSR valstybinių įmonių, organizacijų ir įstaigų turtas nacionalizuojamas, o visus kitus nuosavybės klausimus turi išspręsti naujoji sąjunginė sutartis. Pagal projektą bankų, finansų, kainų, mokesčių sistemų funkcionavimo taisyklės turėjo nustatyti TSR Sąjunga.

Kaip Vilniaus krašto išorės ir vidaus saugumo garantą deklaracijos projekto rengėjai įvardijo TSRS ginkluotųjų pajėgų dislokavimą krašto teritorijoje, taip pat vidaus reikalų ministerijos struktūras, pavaldžias krašto valdžios institucijoms. Piliečiai privalomąją tarnybą turėjo atlikti TSRS kariuomenėje ir krašto vidaus tarnybos daliniuose. Užsienio politiką kraštas galėjo įgyvendinti savarankiškai ir per TSR Sąjungos organus, o kol bus priimtas įstatymas dėl Vilniaus krašto valstybinės simbolikos, naudojami TSRS valstybiniai simboliai.

Apibrėžiant krašto perspektyvinę raidą deklaracijoje pažymima, kad jo santykiai su kitomis „tarybinėmis respublikomis“ bus grindžiami sutartimis, o pati deklaracija yra naujos krašto konstitucijos ir įstatymų pagrindas bei orientyras sudarant sąjunginę sutartį bei tarprespublikinius susitarimus.

Platesnių apibendrinimų dėl šios deklaracijos turinio neverta ir daryti, nes akivaizdu, kad šiuo dokumentu, skirtingai nuo kitų autonomizacijos projektų, buvo išreikšta pačių reakcingiausių politinių jėgų pozicija. Jų tikslas – atskirti Pietryčių Lietuvos teritorijos dalį nuo Lietuvos, sukurti kažką panašaus į kvazivalstybinį darinį, kurio teritorijoje galiotų kitos valstybės konstitucija ir įstatymai. Kitaip tariant, projekto iniciatoriai ir rengėjai konstravo savotišką politinį karinį anklavą. Nėra abejonės, kad susiklosčius palankioms aplinkybėms analogiški anklavai būtų buvę sukurti Latvijoje ir Estijoje.

1990 m. spalio 6 d. Eišiškėse įvykusiųose Vilniaus krašto tarybų deputatų antrojo suvažiavimo antrojo etapo posėdžiuose ši deklaracija nebuvo priimta, nes šiuo klausimu nebuvo pasiekta vieningo susitarimo. Šalčininkų rajono atstovai buvo už Vilniaus krašto statusą „TSRS sudėtyje“, o Vilniaus rajono atstovai, atsižvelgdami į naujas politines realijas, – už autonomiškumą atkurtoje Lietuvos Respublikoje. Tos pozicijos buvo išreikštos suvažiavimo priimtuose dokumentuose – deklaracijoje, nutarime ir pareiškime.

Nors šiuose aktuose ir nebuvo skelbiama, kad Vilniaus kraštas projektuojamas TSRS sudėtyje, tačiau bendrieji politiniai pagrindai, kuriais remiantis siekta sukurti išskirtinį Vilniaus krašto statusą, buvo iš esmės tapatūs.

Štai deklaracijoje „Dėl lenkų nacionalinio teritorinio krašto Vilniaus krašte su savo statusu Lietuvos sudėtyje paskelbimo“* buvo konstatuojama, kad Vilniaus krašto buvimo Lietuvos sudėtyje teisiniai pagrindai iš esmės pasikeitė tada, kai TSRS ir Lietuva 1989 metais pripažino neteisėtą ir negaliojančią 1939 m. sudarytą Molotovo ir Ribentropo paktą ir kai 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba atkūrė Lietuvos valstybę 1938 m. Konstitucijos pagrindu. Skelbiant apie lenkų Vilniaus nacionalinio teritorinio krašto Lietuvos sudėtyje įkūrimą deklaracijoje pažymima, kad tokiu būdu vykdoma Vilniaus krašto daugiatautės liaudies valia, kuri buvo išreikšta 1989–1990 metais paskelbiant lenkų nacionalinėmis teritorijomis Šalčininkų ir Vilniaus rajonų apylinkes, gyvenvietes ir miestus, Vilniaus ir Šalčininkų rajonus, taip pat atsižvelgiant į rinkimų rezultatus 1990 m. vasario 24 d., kai buvo renkami Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai.

Nutarime „Dėl lenkų nacionalinio teritorinio krašto sukūrimo Lietuvos sudėtyje“*** šio darinio teritorijos ribos buvo išplėstos palyginti su numatytais minėtoje deklaracijoje. Nutarime rašoma, kad į šį kraštą įeina Vilniaus ir Šalčininkų rajonai, Pabradės miestas, Švenčionių rajono Pabradės ir Magūnų apylinkės, Trakų rajono Paluknio, Senųjų Trakų, Kariotiškių apylinkės, Širvintų rajono Jauniūnų apylinkė. Dokumente taip pat pažymima, kad kol Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba teisiškai pripažins lenkų nacionalinį teritorinį kraštą, koordinacinė taryba įgaliojama dalyvauti sprendžiant visus krašto klausimus.

Suvažiavimo pareiškime*** buvo kreipiamasi į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą ir TSRS Aukščiausiąją Tarybą pripažinti negaliojančią 1939 m. spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį, kuri rėmėsi Molotovo ir Ribentropo paktu ir kuri paneigė TSRS ir Lietuvos aukščiausiosios valdžios institucijos. Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai buvo siūloma priimti lenkų Vilniaus nacionalinio teritorinio krašto statutą, o TSRS Aukščiausiajai Tarybai – pripažinti negaliojančiais visus stalininius teisės aktus, kurių pagrindu 1930–1950 metais buvo vykdomos masinės lenkų represijos.

Vilniaus krašto vietinių tarybų deputatų antrojo suvažiavimo trečiojo etapo posėdžiuose, kurie vyko 1991 m. gegužės 22 d. Vilniaus rajone Mostiškėse, buvo priimti radikaliausi sprendimai dėl Vilniaus nacionalinio teritorinio lenkų krašto autonomijos apibrėžimo. Čia buvo patvirtinta raudonos ir baltos spalvų krašto vėliava, himnas. Vėliava turėjo būti iškeliama gegužės 3-iąją (Lenkijos Konstitucijos dieną), gegužės 9-ąją (Pergalės dieną), spalio 6-ąją, t. y. dieną, kai 1990 m. spalio 6 d. Eišiškėse buvo paskelbta apie Vilniaus krašto autonominio darinio įkūrimą, lapkričio 11-ąją (Lenkijos nepriklausomybės dieną). Mostiškėse buvo pritarta Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Vilniaus nacionalinio teritorinio lenkų krašto statuto“ projektui, aštriai kritikuoti Lietuvos Respublikos teritorijos administracinės rekonstrukcijos projektai, numatantys Didžiojo Vilniaus teritorijos apibrėžimą. Buvo planuojama, kad iki 1991 m. lapkričio įvyks dar vienas Vilniaus krašto vietinių tarybų deputatų suvažiavimas, kuriame nelaukiant Lietuvos Respublikos valdžios institucijų sprendimų turėtų būti priimtas savarankiškas nutarimas dėl krašto statuto. Viltasi, kad artimiausiu metu iškils Lietuvos ir Lenkijos teritorijų klausimas, reikštas nepasitenkinimas, kad centras (Maskva – J. Ž.) pernelyg atsargus ir pasyvus kuriamo Vilniaus autonominio krašto atžvilgiu****.

Atsižvelgiant į tai, kad šiuo projektu buvo apibendrintai išreikštos iki tol tvyrojusios idėjos ir viešai deklaruotos pozicijos dėl Vilniaus krašto ateities, reikėtų plačiau atskleisti jo prigimtį ir formuluotų nuostatų turinį tuo labiau, kad juo pagrįsta krašto statuso koncepcija buvo svarstoma ir vėliau kituose viešuosiuose renginiuose*****.

Statuto projekto bendrojoje dalyje rašoma apie tai, kad Vilniaus nacionalinis teritorinis lenkų kraštas kuriamas „siekiant patenkinti lenkų ir kitų gyventojų tautinius, kultūrinius, kalbinius ir dvasinius poreikius, likviduoti dirbtinai sukurtas ekonomines, socialines ir kul-

* Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 49, b. 292, p. 88.

** Ten pat, p. 87.

*** Ten pat, p. 91.

**** Informacija apie suvažiavimo posėdžius, vykusius Mostiškėse // Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 49, b. 293, p. 30–32.

***** Šiek tiek pakoreguotas šis projektas buvo nagrinėtas ir Lietuvos lenkų sąjungos trečiajame suvažiavime, vykusiam 1991 m. gruodžio 14 d. Autoriui einant Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjo pareigas, reikėjo teisškai įvertinti šio dokumento turinį. Vėliau šios išvados buvo paskelbtos publikacijoje „Pastabos dėl Lietuvos lenkų sąjungos III suvažiavime svarstyto Vilniaus nacionalinio teritorinio lenkų krašto statuto projekto“. Žr. Voruta, 1992 m. vasario 4–10 d.

tūrinės disproporcijas tarp Vilniaus krašto ir Lietuvos Respublikos, taip pat sustabdyti lenkų ir kitų autochtonų nutautinimo procesą“. Taigi jau pirmajame straipsnyje konstatuojama Vilniaus krašto ir Lietuvos Respublikos atskirtis, kurią esą sąlygojo atitinkamos socialinės priežastys, Vilniaus krašte gyvenančių lenkų ir kitų tautinių mažumų diskriminacija.

Vilniaus krašto įkūrimo prielaidos grindžiamos ne tik vidinėmis priežastimis, tačiau remiamasi ir tarptautine teise, t. y. tarptautinės teisės aktais, kuriuose įtvirtintos tautinių mažumų teisės ir laisvės, taip pat Lietuvos Respublikos Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu, 1990 m. kovo 11 d. priimtais teisės aktais.

Į Vilniaus kraštą turėjo įeiti Vilniaus ir Šalčininkų rajonai, Pabradės miestas, Švenčionių rajono Pabradės ir Magūnų apylinkės, Trakų rajono Trakų, Senųjų Trakų, Paluknio, Kariotiškių apylinkės bei Širvintų rajono Jauniūnų apylinkės dalis. Krašto administraciniais teritoriniais vienetais turėjo būti: Naujosios Vilnios, Eišiškių, Nemenčinės, Pabradės, Šalčininkų miestai ir Baltosios Vokės gyvenvietė, taip pat Vaidotų, Maišiagalos, Nemenčinės, Pabradės, Rudaminos, Rukainių, Senųjų Trakų, Šalčininkų, Eišiškių, Jašiūnų gūrinės. Vilniaus krašto administraciniu centru numatytas Vilniaus miesto rajonas – Naujoji Vilnia.

Dokumente deklaruojama, kad Krašto valdžia priklauso jo gyventojams, o ją įgyvendina atstovai Vilniaus krašto seime, miestų ir gūrinių savivaldybėse, taip pat atitinkami vykdomieji organai. Valdžią gyventojai gali realizuoti ir referendumu, kuris gali būti surengtas Vilniaus krašto seimo, taip pat 20 tūkstančių to krašto žmonių iniciatyva. Gyventojų pagrindinė pareiga – laikytis Vilniaus krašto įstatymų. Oficialia kalba pripažįstama lietuvių kalba, taip pat lenkų kalba, o kitos kalbos – teisiškai saugomos.

Statuto projekto skyriuje „Pilietybė, pagrindinės piliečių teisės ir pareigos“ įtvirtinta nuostata, kad Vilniaus krašto pilietybės klausimus reguliuoja pilietybės įstatymas, tačiau nenurodoma, koks subjektas šį teisės aktą priima. Beje, Lietuvos lenkų sąjungos trečiajame suvažiavime svarstytame projekte įrašyta, kad įstatymą priima Vilniaus krašto seimas. Nustatant, kad Vilniaus krašto pilietis kartu yra ir Lietuvos pilietis, šiems asmenims suteikiama galimybė būti TSRS arba Lenkijos Respublikos piliečiais. Lietuvos lenkų sąjungos projekto variante pavartotas bendresnis terminas ir rašoma, kad Vilniaus krašto pilietis „turi teisę išlaikyti ar atstatyti kitos valstybės pilietybes“. Vadinasi, pilietybės santykių teisinis reguliavimas buvo konstruojamas taip, kad šio krašto žmonių teisinio statuso turinį galėjo lemti net keleriopa – Vilniaus krašto, Lietuvos Respublikos, Lenkijos Respublikos ir TSRS – pilietybė. Akivaizdu, kad tokiais teisinėmis politinėmis vizijomis buvo ignoruojamas Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas, Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas, kurių pagrindu ir turėjo būti pradėta kurti vieninga Lietuvos tauta kaip teisiškai apibrėžta ir politiškai regima valstybinė politinė bendruomenė.

Beje, autonomininkų formuluojamų pilietybės teisinių santykių nuostatų kontekste reikėtų paminėti ir Lenkijos Respublikos užsienio reikalų ministerijos 1990 m. lapkričio 26 d. *Aide memoire* „Dėl lenkų mažumos poreikių Lietuvos Respublikoje“.* Dokumentas buvo skiriamas ne tik lenkų kalbos, kultūros, švietimo klausimams, t. y. kultūrinės autonomijos plėtojimo klausimams. Štai *Aide memoire* pabrėžiama: „Didelė skriauda lenkams buvo 1939 metais pradėtas Lenkijos pilietybės atėmimas prievarta ir prieštaraujant teisei. Reikalaujame, kad nukentėję asmenys ir jų įpėdiniai (palikuonys) galėtų atgauti Lenkijos Respublikos pilietybę kiekvienu atveju, kai to jie pageidauja, įgydami teisę gyventi Lietuvoje, jei patys to nori.“ Ir pagaliau pasakyta: „Prašome, kad būtų toleruojama ir teisiškai pripažinta galimybė turėti dvigubą pilietybę – t. y. Lietuvos ir Lenkijos – lenkams, gyvenantiems Lietuvoje, taip pat teisę jiems laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą.“ Taigi tada Lenkijos Respublika akcentavo, kad pilietybės santykių teisinis reguliavimas turėtų būti rekonstruotas, o Lenkijos okupuotos Pietryčių Lietuvos gyventojams bei jų palikuonims sudarytos prielaidos atkurti politinį ir teisinį ryšį su Lenkijos Respublika.

* Lietuvos ir Lenkijos santykiai. 1917–1994. Dokumentų rinkinys. Sud. V. P. Plečkaitis, J. Widackis. Vilnius, Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 1998, p.175–179.

Nors po šio *Aide memoire* Lenkijos valstybė viešai ir oficialiai nedeklaravo siekianti Lenkijos pilietybės atkūrimo Vilniaus krašte, tačiau lenko kortos gimtis ir teisinis apibrėžimas byloja apie tai, kad šiuo atžvilgiu pilietybės klausimas potencialiai gali būti keliamas Lietuvos ir Lenkijos dvišalių santykių kontekstuose. Dabartinėje politinėje ir teisinėje tikrovėje tai reikštų, kad Lietuva turėtų atsisakyti Lietuvos Respublikoje įtvirtinto principo dėl dvigubos pilietybės nepripažinimo, t. y. koreguoti esmines konstitucines nuostatas, įtvirtinančias Lietuvos valstybės ir asmens santykių politinę teisinę prigimtį.

Grįžtant prie Vilniaus nacionalinio teritorinio lenkų krašto statuso projekto teisinio turinio, reikėtų pastebėti, kad apibūdinant šio krašto piliečių teises ir pareigas, pagrindinis akcentas buvo lenkų kalbos klausimas.

Štai paminėta, kad Vilniaus krašto gyventojai turi teisę turėti universitetą ir kitas aukštas mokyklas su lenkų dėstomąja kalba. Negatyvus nusistatymas dėl valstybinės lietuvių kalbos vartojimo šiame krašte išreikštas nuostatomis, kad viešosiose įstaigose lygiagrečiai vartojama lenkų kalba, o „kolektyvams“ nusprendus – ir rusų kalba. Remiantis atitinkamais teisės aktais, tarp jų „Vilniaus krašto instrukcijomis“, lietuvių kalbos vartojimas galėjo būti ribojamas taip pat teismuose, notarinėse kontorose, prokuratūroje, vidaus reikalų, sveikatos apsaugos ir kitose socialinio gyvenimo srityse. Piliečio vardas ir pavardė turėjo būti rašoma lotynišku alfabetu „su jo gimtosios kalbos gramatinėmis normomis ir tarimu“.

Krašto statuto projekto nuostatos siejosi su *Aide memoire* išdėstytomis pozicijomis. Šio dokumento prioritetinė kryptis buvo lenkų kalbos įtvirtinimas Vilniaus krašte, o ji apibūdinta taip: „Svarbiausias veiksnys yra oficialus lenkų kalbos statusas teritorijose, kuriose kompaktiškai gyvena lenkai. Lenkai tikisi, kad lenkų kalbai bus suteiktas oficialiosios kalbos rangas teritorinėje savivaldoje ir vietinėse valstybės institucijose. /.../ Šis principas turėtų galioti taip pat Vilniaus savivaldybės ir miesto administracijai.“ *Aide memoire* pasisakyta ir dėl to, kad nurodytose teritorijose „viešųjų institucijų bei vietovių pavadinimai ant lentų ir kelio ženklų turi būti rašomi: šalia lietuvių kalbos – lenkų kalba. Tai negaliojūt Vilniaus miestui, kuriame vis dėlto turi būti garantuota laisvė kabinti lenkiškus užrašus ant pastatų, kuriuose yra visuomeninių ir privačių institucijų būstinės.“ Greta to suformuluota oficiali pozicija, kad „lenkai turi turėti garantuotą teisę rašyti savo vardus ir pavardes taip, kaip skamba jų originalas ir išsaugoti lenkišką abėcėlę tiek asmens dokumentuose, tiek ir oficialiojoje korespondencijoje“.

Krašto statuto politiškai kryptinga nuostata formuluota ir dėl imigracijos: nustatoma, kad kitų žmonių atvykimo į Vilniaus krašto teritoriją klausimus reglamentuos Vilniaus krašto „atskiras“ įstatymas.

Pagal projektuotą Vilniaus krašto valdžios konstrukciją aukščiausia valstybinės valdžios institucija turėjo būti Vilniaus krašto seimas, sudarytas iš 75 deputatų, renkamų penkeriems metais. Pagrindiniai jo įgaliojimai buvo: krašto statuto tvirtinimas ir jo keitimas*; rinkimų reikalų teisinis reguliavimas; socialinio ir ekonominio vystymo programos tvirtinimas, biudžeto aprobavimas; nuosavybės santykių, žemės naudojimo, viešojo sektoriaus, finansų sistemos, vietos mokesčių, gamtos išteklių, gamtos apsaugos teisinis reguliavimas; bankų ir jų filialų steigimas; krašto administracinio teritorinio padalinimo klausimų sprendimas. Krašto seimas turėjo nustatyti krašto prokuratūros, teismų ir kitų teisėsaugos institucijų sistemą, rinkti krašto teismų teisėjus, skirti krašto prokurorą, jo pavaduotojus**.

Vilniaus krašto seimas rinko seimo tarybą (prezidiumą), seimo pirmininką (maršalką), pavaduotojus ir seimo sekretorių. Įstatymų leidybos iniciatyva krašto seime buvo suteikiama deputatams, tarybai (prezidiumui), seimo pirmininkui (maršalkai), nuolatinėms komisijoms, Vilniaus krašto valdybai, Vilniaus krašto teismui, prokurorui, taip pat Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei. Vilniaus krašto seimas, jo taryba (prezidiumas) galėjo kreiptis ir teikti pasiūlymus bei projektus Lietuvos

* Lietuvos lenkų sąjungos trečiajame suvažiavime svarstytame projekte rašoma, kad „seimas svarsto statuto pataisų siūlymus“, kurie įsigalioja, kai juos patvirtina Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba.

** Šios nuostatos nebuvo Lietuvos lenkų sąjungos variante. Galima suprasti, kad teismų, prokuratūros teisinio statuso klausimai buvo „paliekami“ Lietuvos Respublikos valdžios kompetencijai.

Respublikos Aukščiausiąjai Tarybai, jos Prezidiumui, Lietuvos Respublikos Vyriausybei, TSRS Aukščiausiąjai Tarybai ir TSRS ministrų kabinetui, taip pat tarptautinėms organizacijoms tais klausimais, kurie nepriklausė krašto seimo ir tarybos kompetencijai, bet buvo susiję su krašto reikalais*.

Seimo tarybos (prezidiumo) pagrindinės funkcijos buvo užtikrinti seimo darbo organizavimą, įgyvendinti kitus įgaliojimus. Jai vadovavo seimo pirmininkas (maršalka). Šis pareigūnas buvo apibūdinamas kaip aukščiausias Vilniaus krašto pareigūnas ir atstovaujantis jam santykiuose su valstybės institucijomis, visuomeninėmis organizacijomis, taip pat tarptautiniuose ekonominiuose ir kultūros santykiuose. Seimo primininkas (maršalka) pagal pareigas turėjo įeiti į Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudėtį ir būti Prezidiumo Pirmininko pavaduotoju.**

Aukščiausia vykdomosios valdžios institucija buvo numatoma Vilniaus krašto valdyba, kurią sudaro valdytojas, jo pavaduotojai, departamentų, skyrių ir kitų padalinių vadovai. Valdytoją turi skirti Vilniaus krašto seimas maršalkos siūlymu. Pagal projektą šis pareigūnas yra Lietuvos Respublikos Vyriausybės narys ir eina vieno iš vicepremjėrų pareigas. Valdyba turi įgaliojimus sustabdyti ir Vilniaus krašto seime užprotestuoti vietinių seimelių priimtus aktus, jeigu jie prieštarautų Lietuvos Respublikos ir Vilniaus krašto įstatymams.

Savivaldos institucijos turėjo būti formuojamos Vilniaus krašto administraciniuose teritoriniuose vienetuose – miestuose, gyvenvietėse ir gurinose. Čia renkami seimeliai turėjo veikti pagal Lietuvos Respublikos ir Vilniaus krašto įstatymus: jie galėjo sudaryti atitinkamas valdymo institucijas.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad teismų, prokuratūros institucijų sistema ir jų kompetencija buvo nuosekliai atskleista projekte, kuris buvo svarstomas Mostiškėse, o Lietuvos lenkų suvažiavimo variante šios srities teisinis reguliavimas nenumatytas. Projekte rašoma, kad Vilniaus krašte funkcionuoja krašto teismas, Vilniaus ir Šalčininkų rajonų teismai. Šių teismų statusą turėjo reguliuoti Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas, Vilniaus krašto statutas, Teismų santvarkos įstatymas ir kiti teisės aktai. Teismų teisėjus ir tarėjus rinktų Vilniaus krašto seimas, jie būtų atsakingi prieš seimą, kuris galėjo prieš laiką juos atleisti įstatyme numatytais atvejais. Teismo procesai galėjo vykti lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis. Ūkinius ginčus tarp įmonių, įstaigų ir organizacijų turėjo nagrinėti valstybinis arbitražas.

Pagal projekto autorių sumanymą Vilniaus krašte turėjo būti suformuota savarankiška prokuratūros sistema. Vilniaus krašto prokurorą, jo pavaduotojus turėjo skirti Vilniaus krašto seimas, kuriam šie pareigūnai būtų atsakingi ir atskaitingi. Prokuratūros statusą turėjo nustatyti Lietuvos Respublikos ir Vilniaus krašto įstatymai apie prokuratūrą.

Tiek viename, tiek kitame projekto variantuose buvo skyrius, kuriame konstruojami Vilniaus krašto bendradarbiavimo su Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba ir Vyriausybe pagrindai. Lietuvos Respublikos įgaliotinis Vilniaus kraštui kontroliuotų, kaip laikomasi Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo, Vilniaus krašto statuto, galėtų užprotestuoti Vilniaus krašto ir seimelių aktus, kuriais pažeidžiami Lietuvos Respublikos teisės aktai. Šiam įgaliotiniui buvo numatoma įstatymų leidybos iniciatyvos teisė Vilniaus krašto seime, taip pat teisė sušaukti Vilniaus krašto seimo neeilinę sesiją.

Autoriai laikėsi nuomonės, kad Lietuvos Respublikos ir Vilniaus krašto kompetencijos, kurios bus numatytos Laikiniame Pagrindiniame Įstatyme ir Vilniaus krašto statute, neturėtų būti nekintamos – tiek Lietuvos Respublika, tiek Vilniaus kraštas oficialia sutartimi galėtų jas koreguoti. Visi įstatymų ir kitų teisės aktų projektai prieš juos priimant Lietuvos Respublikos institucijose turėjo būti aprobuojami Vilniaus krašto seime ar Krašto valdyboje. Kilusieji ginčai galėjo būti sprendžiami Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme.

* Lietuvos lenkų sąjungos projekte nebuvo numatyta galimybė kreiptis į užsienio valstybių institucijas.

** Skirtingai nuo Mostiškėse svarstyto projekto Lietuvos lenkų sąjungos trečiojo suvažiavimo variante rašoma, kad seimo maršalka ar jo paskirtas vicemaršalka pagal pareigas dalyvauja Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdžiuose.

Vilniaus krašto seimas, jo taryba (prezidiumas) ir krašto valdyba galėjo sustabdyti Lietuvos Respublikos atitinkamų institucijų teisės aktų veikimą Vilniaus krašte ir pranešti apie tai Lietuvos Respublikos įgaliotiniui Vilniaus krašte. Ši teisinė situacija taip pat turėjo būti nagrinėjama Konstituciniame Teisme.

Apibrėžiant Vilniaus krašto ekonominę sistemą buvo suformuluota nuostata, kad „žemė, gamtos turtai, vidaus vandenys, miškai, gamtos resursai yra išimtinė Vilniaus krašto nuosavybė“. Pripažįstant įvairių nuosavybės formų galimybę, buvo siūloma nustatyti, kad Vilniaus krašte esančių nuosavybės objektų, priklausančių Lietuvos Respublikos teritorijos administraciniais vienetams, užsienio valstybėms, statusą reguliuoja Lietuvos Respublikos ir Vilniaus krašto įstatymai, taip pat tarptautinės sutartys. Lietuvos Respublikai priklausantis ir Vilniaus krašte esantis nekilnojamas turtas turėjo būti perduotas Vilniaus kraštui. Biudžetinė sistema turėjo funkcionuoti pagal Lietuvos Respublikos ir Vilniaus krašto įstatymus, kartu numatant Vilniaus kraštui atitinkamas lengvatas, kol bus likviduotas Vilniaus krašto socialinis ekonominis atsilikimas.

* * *

Vilniaus krašto autonomizacijos planų projektai realiai pradėti įgyvendinti turėjo būti 1991 metų rudenį. Dabar tik bendraisiais bruožais galima prognozuoti, kokia būtų buvusi autonominių veiksmų seka ir kokia lemtis būtų tekusi Pietryčių Lietuvai. Tačiau aki-vaizdu, kad šiuo atveju pagrindiniai veikiantieji subjektai būtų buvę komunistų partijos struktūros ir jų veikėjai, Maskvos politinės galios centrai bei TSRS okupacinių ginkluotųjų pajėgų, dislokuotų Lietuvos teritorijoje, padaliniai bei pavienės grupės.

Tačiau 1991 m. rugpjūčio karinio pučo žlugimas Maskvoje iš esmės pakeitė politinę situaciją, o Lietuvos Respublikoje radosi naujos politinės ir teisinės prielaidos stiprinti atkurtą valstybingumą, konstitucinę santvarką ir teisėtą visoje Respublikos teritorijoje ir visų pirma Pietryčių Lietuvoje.

Tuo dramatišku laikotarpiu nepriklausomos Lietuvos valstybės institucijos ėmėsi ryžtingų veiksmų užtikrinti valstybės institucijų ir savivaldybių funkcionavimą. 1991 m. rugpjūčio 19 d. Maskvoje vadinamasis Valstybinis ypatingosios padėties komitetas paskelbė apie nepaprastosios padėties įvedimą TSR Sąjungoje, o Lietuvos Respublikos Vyriausybė nedelsdama, t. y. rugpjūčio 19 d., pareiškė, kad ji nenutrauks savo veiklos, iki jai jėga nebus atimta galimybė vykdyti suteiktus įgaliojimus. Vyriausybė nustatė, kad tuo atveju, jeigu nebus galima vykdyti savo funkcijų, nustos funkcionuoti ir Respublikos ministerijos, departamentai bei kitos valstybės tarnybos. Buvo numatyta, kad miestų ir rajonų valdybos turės pristabdyti savo veiklą iki „atskiro teisėtos Aukščiausiosios Tarybos ar teisėtos Vyriausybės sprendimo“. Kartu buvo numatyta, kad tokiu atveju galės funkcionuoti tik sveikatos apsaugos įstaigos, maisto pramonės įmonės, energetikos ir kiti gyvybiškai svarbūs objektai.*

Atsižvelgdama į iš atskirų Lietuvos regionų ir išskirtinai iš Pietryčių Lietuvos gaunamas žinias, Aukščiausioji Taryba 1991 m. rugpjūčio 20 d. priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių veiklos ypatingomis sąlygomis“.** Šiuo dokumentu nustatyta, kad jeigu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba dėl agresijos ar kitų prievartos veiksmų negalėtų vykdyti konstitucinių įgaliojimų, savivaldybių organų ir pareigūnų veikla pristabdoma iki atskiro šios Aukščiausiosios Tarybos sprendimo. Konstatuota, kad bendradarbiavimas su vietiniais kolaborantais ar svetimos valstybės struktūromis arba asmenimis, bandančiais perimti ir vykdyti teisėtos Lietuvos Respublikos valdžios ir valdymo organų įgaliojimus, jų sprendimų ir nurodymų vykdymas bus kvalifikuojamas kaip nusikalstama veikla Lietuvai, baudžiama pagal įstatymą.

Vyriausybė savo ruožtu paskelbė, kad ir esamomis aplinkybėmis Lietuvos teritorijoje turi būti vykdomi tik Lietuvos Respublikos įstatymai bei kiti teisės aktai, o TSRS teisinės direktyvos negalioja ir negali būti įgyvendinamos. Pabrėžta, kad „Lietuvos Respublikos

* Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos ypatingomis sąlygomis“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 26-710.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 24-645.

valdžios ir valdymo organų pareigūnų, piliečių ir kitų gyventojų savanoriškas bendradarbiavimas su okupacinėmis karinėmis ar kitokiomis su jomis susijusiomis organizacijomis yra veikla, susijusi su valstybės išdavimu, šnipinėjimu, diversija, valstybės paslapties pagarsinimu ir kitais valstybiniais nusikaltimais, ir užtraukia atsakomybę pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso atitinkamus straipsnius“.*

Žlungant pučistų užmačioms Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nedelsdama pareikalavo, kad TSRS vyriausybė „tuoj pat pradėtų išvesti ir nedelsdama išvesti“ iš Lietuvos Respublikos teritorijos visas įvestas ar sukurtas Sovietų Sąjungos karines represines struktūras: visus KGB organus ir padalinius; visus desantinius ir specialiosios paskirties dalinius; visus SSRS vidaus kariuomenės dalinius“. Priimtame nutarime Lietuvos Respublikos Vyriausybei buvo pavesta imtis atitinkamų veiksmų, o prokuratūrai nedelsiant pradėti visų TSRS karinių represinių struktūrų nusikaltimų, padarytų po 1990 m. kovo 11 d., tyrimą.**

Įvertinus tai, kad LKP kaip TSKP padalinys Lietuvoje 1991 m. sausio 13 d. organizavo ir kurstė veiksmus, kuriais buvo siekiama nuversti teisėtą Lietuvos valdžią, prievarta sunaikinti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, suverenų valstybingumą, sugriauti teritorijos vientisumą, o rugpjūčio 19 d. vykdė perversmo organizatorių direktyvas Lietuvoje, Aukščiausioji Taryba uždraudė LKP (TSKP) veiklą Lietuvos Respublikos teritorijoje. Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras turėjo spręsti klausimus dėl teisinės atsakomybės asmenų, kurie veikdami LKP (TSKP) struktūrose organizavo ir vykdė veiksmus, nukreiptus prieš Lietuvos Respubliką ir jos piliečius.*** Kartu su šiais sprendimais Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą, kuriuo nustatė, kad nelegaliai veikiančios Lietuvos Respublikos teritorijoje LKP (TSKP) valdomas turtas neatlygintinai paimamas Lietuvos Respublikos nuosavybėn, o asmenys, atsisakantys ar trukdantys vykdyti įstatymą, turi būti traukiami atsakomybėn.****

Būtina pabrėžti, kad antikonstitucinis Vilniaus krašto autonomininkų judėjimas buvo glaudžiai susijęs su komunistų partijos struktūromis, kurios įgyvendino ir Maskvos politinių centrų direktyvas. Akivaizdžiai bendradarbiauta ir koordinuoti veiksmai su KGB ir TSRS kariniais daliniais, jų vadovybe. Visa tai vėliau buvo atskleista ir įrodyta konkrečiais dokumentais, sukauptais teisminėse bylose, taip pat Aukščiausiosios Tarybos atliktais tyrimais.

1991 m. rugpjūčio 22 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje deputatas Egidijus Jarašiūnas kalbėjo: „Aš norėčiau, kad mes į dienotvarkę įtrauktume paklausimą Lietuvos Respublikos generaliniam prokurorui, kadangi grupė deputatų norėtų sužinoti, kokių veiksmų imamasi. Spauldoje buvo pasirodžiusi informacija, kad, sakykim, Šalčininkų rajono savivaldybės pareigūnai buvo sukvieta apylinkių viršaičius, ūkių vadovus ir davė konkrečias instrukcijas, kaip vykdyti agresijos vykdytojų pavedimus. /.../ Tolesnis tokių pareigūnų palikimas tokiose pareigose, aš manau, yra visiškai negalimas, turėtume imtis konkrečių teisinių veiksmų.“*****

Tą pačią dieną Lietuvos Respublikos generaliniam prokurorui A. Paulauskui padarius pranešimą apie preliminarų tyrimą dėl Šalčininkų rajono ir Sniečkaus gyvenvietės***** savivaldybių pareigūnų veiksmų pučo metu, taip pat išklausius Aukščiausiosios Tarybos Savivaldybių komisijos pirmininko S. Kropo informaciją apie gautus dokumentus, Aukščiausioji Taryba veikė ryžtingai. Nedelsiant buvo priimtas nutarimas „Dėl Šalčininkų rajono tarybos prezidiumo ir Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės tarybos prezidiumo antikonstitucinės veiklos“.***** Konstatuota, kad Šalčininkų rajono tarybos prezidiumas, vadovaujamas tarybos pirmininko Č. Visockio, ir Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės tarybos prezidiumas, vadovaujamas tarybos pirmininko A. Kulakovo, ėmėsi aktyvių veiksmų remti antikonstitucines grupuotes, siekusias įvykdyti antivalstybinį perversmą TSRS, RTFSR, taip pat Lietuvos Respublikoje.

* Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 20 d. nutarimas „Dėl perversmo Sovietų Sąjungoje padarinių Lietuvos Respublikai“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 26-717.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. rugpjūčio 22 d. nutarimas „Dėl Sovietų Sąjungos karinių represinių struktūrų Lietuvoje“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 25-660.

*** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. rugpjūčio 22 d. nutarimas „Dėl LKP(S-SKP) struktūrų veiklos Lietuvoje“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 25-661.

**** 1991 m. rugpjūčio 22 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl LKP(SSKP) turto paėmimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 25-662.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos neeilinė sesija. 1991 m. rugpjūčio 22 d. posėdžių stenogramos, p. 3.

***** 1992 m. rugsėjo 22 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimu Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės pavadinimas buvo pakeistas ir suteiktas Visagino gyvenvietės pavadinimas.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 25-664.

Atsižvelgdama į akivaizdžius faktus, Aukščiausioji Taryba sustabdė Šalčininkų rajono tarybos prezidiumo, jos pirmininko Č. Visockio bei jo pavaduotojo A. Monkevičiaus, Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės tarybos prezidiumo, jos pirmininko A. Kulakovo bei jo pavaduotojo S. Prochorenkos įgaliojimus iki šių tarybų, jų organų bei pareigūnų veiklos ištyrimo. Vyriausybei pavesta tiesiogiai arba per savo paskirtus atstovus vadovauti Šalčininkų rajono ir Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės savivaldybių valdymo organams. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, vykdydamas Aukščiausiosios Tarybos direktyvą, sudarė komisiją (E. Petrovas – komisijos pirmininkas, S. Kropas – komisijos pirmininko pavaduotojas, nariai – J. Dringelis, A. Eigirdas, J. Jurgelis, A. Lapėnas, A. Maceikianecas, A. Žalys), kuri turėjo ištirti savivaldybių institucijų ir konkrečių pareigūnų elgesį karinio pučo metu.* Prezidiumas, atsižvelgdamas į vis didėjančius informacijos srautus apie nusiikalstamą kai kurių savivaldybių darbuotojų elgesį pučo metu ir prieš tai, nustatė, kad turėtų būti tiriamą situacija ne tik Šalčininkuose ir Sniečkuje, bet ir kitų Lietuvos savivaldybių teritorijose ir išskirtinai – Vilniaus rajone.

1991 m. rugsėjo 4 d. vykusiuose Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose visapusiškai įvertinta politinė situacija Pietryčių Lietuvoje, komunistinių partinių struktūrų ir savivaldybių pareigūnų ardomoji veikla pučo metu ir prieš tai. Plačiai diskutuota apie šio regiono ateitį ir Lietuvos valstybės priedermes normalizuoti padėtį, užtikrinti Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo veikimą visoje Respublikos teritorijoje.** Pagrindinis klausimas buvo tas, kokių būdu reaguoti į atvirai priešišką veiklą Lietuvos valstybės ir jos konstitucinės santvarkos atžvilgiu.

Pranešimus dėl politinės aplinkos Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose padarė Savivaldybių komisijos pirmininkas S. Kropas ir minėtosios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudarytos komisijos pirmininkas E. Petrovas.

Nors parlamentiniuose debatuose būta įvairių nuomonių dėl šių rajonų savivaldybių tarybų tolesnės veiklos priedaidų, tačiau vyravo pozicija, kad šios tarybos turi būti nedelsiant paleistos ir tam tikram laikui nustatytas tiesioginis valdymas atitinkamose teritorijose. Apie tai byloja posėdžių stenogramų fragmentai.

Deputatas Z. Balcevičius perskaitė Aukščiausiosios Tarybos Lenkų frakcijos pareiškimą: „.../ Lenkų frakcija kreipiasi į Aukščiausiąją Tarybą, prašydama nepriimti skubotų sprendimų. Mes taip pat kreipėmės į Vilniaus bei Šalčininkų rajonų deputatus nedelsiant įvertinti savo tarybų veiklą ir padaryti atitinkamas išvadas.“***

Deputatas V. Povilionis: „Kadangi tarybos jau yra parodžiusios, šitos tarybos per ilgą laiką savo visa veikla pritardamos daugeliui tokių antivalstybinių akcijų, ruošdamos, rengdamos ir jose dalyvaudamos, aš manau, kad tikrai būtina sustabdyti šiuo metu šių tarybų veiklą.“****

Deputatas A. Sakalas siūlė atidėti minėtų savivaldybių tarybų paleidimo klausimo svarstymą bent savaitei ir suteikti galimybę Vilniaus ir Šalčininkų taryboms pačioms spręsti ir įvertinti situaciją.

Deputatas R. Ozolas kalbėjo: „Aš stebiuosi mūsų kolegomis deputatais iš Lenkų frakcijos. Juk jeigu žiūrėsime konstruktyviai, tai, ką, gerbiamieji, siūlot arba manot siūlą kaip gerą dalyką, mano supratimu, visų pirma ne tokį pareiškimą, kokį jūs šiandien padarėte, turėtumėte padaryti, o kreipimasi į tą visų lygių Rytų Lietuvos deputatų suvažiavimą, į tą koordinacinę tarybą, kuri yra priėmusi antivalstybinių nutarimų. Pakviesti juos savo kreipimesi atšaukti, savo valia panaikinti tai, kas yra nekonstitucinga Lietuvos Respublikoje, – aš suprasčiau. Bet kol šito nėra ir kalbos vėl krypta lygiai taip pat, kaip jos prasidėjo nuo pat koordinacinės tarybos sukūrimo, t. y. į labai ryžtingą ir radikalų konfrontavimą su Lietuvos Respublikos jurisdikcija ir į problemų pakeitimą pseudoproblemomis, aš nemanau, kad galėtume mes taip draugiškai kalbėtis /.../. Tai,

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. rugpjūčio 28 d. nutarimas „Dėl komisijos Šalčininkų rajono ir Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės Tarybų, jų organų ir pareigūnų antikonstitucinei veiklai ištirti“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 25-675.

** Žr. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos neeilinę sesiją. 1991 m. rugsėjo 4 d. posėdžių stenogramos, p. 360–382.

*** Ten pat, p. 366.

**** Ten pat, p. 368.

kas yra visiškai ne tik teisėta, bet ir būtina šiandien padaryti iš mūsų pusės, aš siūlau deputatų balsų dauguma padaryti.“**

Deputatas D. Morkūnas buvo įsitikinęs, kad visų pirma reikėtų sustabdyti Vilniaus ir Šalčininkų rajonų tarybų prezidiumų bei vadovų veiklą, o tarybų – neliesti. Atlikus dar visapusiškesnį tyrimą – priimti galutinius sprendimus.**

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis, oponuodamas D. Morkūno samprotavimams ir vertindamas Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybių pareigūnų ir veikėjų veiklą, sakė: „Aš norėčiau, negaliu to praleisti, tokios terminologijos kaip kovos su kažkuo nugalėtojais arba sužeistas žvėris. Man atrodo, tai ne tokie yra mūsų santykiai net su tais šitų rajonų savivaldybių viršininkais, kurie mums labai daug kiaulysčių darė ir labai dažnai buvo nesąžiningi, ir laužė įstatymus ir savo pažadus. Tokia kova, iš jų pusės buvo kova, iš mūsų pusės kaip tik buvo toks ramus atleidinėjimas ir tikėjimas, kad žmonės kada nors supras. Na, matėme, kad į tą pusę evoliucija nevyko, ir pasitaikius progai, kai atrodė, kad mes galime būti sunaikinti, jie nebuvo mūsų pusėje,ėjo priešingai. /.../ Man atrodo, kad šiuo metu tai, kas yra pasiūlyta, yra tokia atseikėta priemonė. /.../ Aš tikiuosi, kad su pozityviai ir konstruktyviai nusiteikusia lenkų visuomene ir tuose rajonuose mes rasim bendrą kalbą.“***

Deputatas S. Šaltenis: „/.../ mes neturim duoti šanso atsistoti ant kojų partinei nomenklaturai, kuri buvo. /.../ O kad galbūt pasirodys kai kurie iš jų įmerkę uodegas tuo metu, kai mums čia buvo, kabojo mūsų Lietuvos valstybės likimas ant plauko, kažkas peilį varo į nugarą, – kalbėkim gi tiesiai. Mes šitų dalykų negalim toliau toleruoti, turim dabar tą dalyką ištirti. Siūlau balsuoti.“****

Deputatas Č. Juršėnas buvo linkęs „atsargiai ir ramiau, ir šalčiau“ vertinti situaciją ir teisine prasme preciziškai formuluoti dokumento turinį.*****

Deputatas J. Beinortas: „Mes tiesiog turim taip priimti, kaip čia yra. Man regis, kad mes turėtumėm savęs paklausti, ko klausė šitie visi Eišiškių, Mostiškių susirinkimo organizatoriai? Tikrai TSKP CK sekretoriaus O. Šenino. Kas yra O. Šeninas? Jam yra iškelta byla už valstybės išdavimą. /.../ Aš sakau ryžtingai: palaikykime šitą nutarimą ir įpareigokime ir mūsų prokuratūros organus, ir Vyriausybę, kad operatyviai pradėtų tirti plačiu mastu šitą dalyką, o Vyriausybė perimtų visą vadovavimą vietose.“*****

Aukščiausiosios Tarybos sprendimas buvo toks: 1. Paleisti Šalčininkų rajono, Vilniaus rajono ir Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės tarybas. 2. Atleisti iš pareigų Šalčininkų rajono tarybos pirmininką Č. Visockį bei jo pavaduotoją A. Monkevičių, Vilniaus rajono tarybos pirmininką A. Brodavskį ir jo pavaduotoją V. Kirkievičių, Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės tarybos primininką A. Kulakovą bei jo pavaduotoją S. Prochorenką.*****

Aukščiausioji Taryba, siekdama patikslinti kai kuriuos su trijų tarybų paleidimu susijusius klausimus, 1991 m. rugsėjo 12 d. priėmė nutarimą „Dėl tiesioginio valdymo Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose bei Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietėje“.***** Nutarimo teisinis pagrindas buvo Vietos savivaldos pagrindų įstatymas ir 1990 m. gruodžio 27 d. įstatymas „Dėl administracinių teritorinių vienetų tiesioginio valdymo“. Pagal nutarimą Vilniaus ir Šalčininkų rajonų teritorijose šešiams mėnesiams, o Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės teritorijoje – vieneriems metams įvestas tiesioginis valdymas. Iš einamų pareigų buvo atleisti Vilniaus ir Šalčininkų rajonų valdytojai, valdytojų pavaduotojai bei valdybų sekretoriai, taip pat Sniečkaus gyvenvietės viršaitis ir jo pavaduotojai.

Tiesioginio valdymo laikotarpiui šiose teritorijose buvo sustabdytas savivaldos įstatymų galiojimas. Tiesa, ši teisinė direktyva nebuvo taikoma Vilniaus ir Šalčininkų rajonų žemesniosios pakopos savivaldybių tarybų pagal Vietos savivaldos pagrindų ir kitus įstatymus atliekamai veiklai.

Vyriausybė nedelsdama privalėjo skirti šioms teritorijoms savo įgaliotinius tiesioginio valdymo funkcijoms įgyvendinti.

* Ten pat, p. 370–371.

** Ten pat, p. 371–372.

*** Ten pat, 372–373.

**** Ten pat, p. 375.

***** Ten pat, p. 375–376.

***** Ten pat, p. 377.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. rugsėjo 4 d. nutarimas „Dėl Šalčininkų rajono, Vilniaus rajono ir Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės tarybų paleidimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 26-683.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 27-739.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimu nauji rinkimai į Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybių tarybas buvo paskirti 1992 m. lapkričio 22 d., o tiesioginis valdymas turėjo tęstis iki tol, kol naujai išrinktos savivaldybių tarybos sudarys juose atitinkamas valdymo institucijas.* Generalinei prokuratūrai ir Komisijai Šalčininkų rajono ir Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės, taip pat kai kurių kitų savivaldybių tarybų, jų organų bei pareigūnų antikonstitucinei veiklai iširti buvo pavesta informuoti Aukščiausiąją Tarybą apie kitų žemesniosios pakopos savivaldybių tarybų iki tol neatšauktų neteisėtų sprendimų panaikinimą. Pakeitus Sniečkaus gyvenvietės pavadinimą ir pavadinus ją Visagino gyvenvieta, rinkimai į šios savivaldybės tarybą buvo paskirti 1993 m. vasario 14 d. Tiesioginis valdymas čia tęsėsi iki naujų valdymo organų suformavimo.**

Apibendrinant būtų galima konstatuoti, kad agresyvūs Pietryčių Lietuvos autonomizacijos planai anuomet liko neįgyvendinti. Žlugus karinio perversmo kėslams, o vėliau nustojus egzistuoti Tarybų Sąjungai, susiklostė visiškai nauja politinė aplinka ne tik Lietuvoje, bet ir Rusijos Federacijoje, kur taip pat buvo pradėtos demokratinės reformos. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos, Vyriausybės ir kitų valstybės institucijų pastangomis Pietryčių Lietuvoje buvo stiprinama teisėtvara ir konstitucinė rimtis. Greta visų kitų veiksmų buvo siekiama visapusiškesnio dialogo su lenkų, taip pat kitomis Lietuvos tautinėmis bendrijomis sprendžiant aktualius švietimo, kultūros, socialinės raidos klausimus ir remiantis visų Lietuvos Respublikos piliečių konstitucinio lygiateisiškumo pagrindais ir politine demokratija.

Iš šiuolaikinės lenkų „patriotinės grafikos“.

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. liepos 23 d. nutarimas „Dėl Šalčininkų ir Vilniaus rajonų savivaldybių tarybų rinkimų paskyrimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 23-664.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. rugsėjo 24 d. nutarimas „Dėl Ignalinos rajono Visagino gyvenvietės savivaldybės rinkimų surengimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 29-853.

DOKUMENTAI

NEPRIKLAUSOMYBĖ SĄJUNGOJE IR NE SĄJUNGOJE

**LIETUVOS PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO SEIMO
VI SESIJOS PIRMASIS POSĖDIS VILNIUJE,
NACIONALINIAME DRAMOS TEATRE,
1989 M. RUGPJŪČIO 23 D., 10.00 VAL.**

Parengė Angonita Rupšytė

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Garbingas Seime. Susirinkome į sesiją labai reikšmingą dieną. Didžiulio tarptautinio nusikaltimo, įvykdyto prieš 50 metų, dieną. Esame kelyje į to nusikaltimo padarinių panaikinimą, į trijų Baltijos valstybių savarankiško, nepriklausomo valstybingumo atstatymą. Tai didžiulis uždavinys, kuris reikalauja iš mūsų sutelkto, konstruktyvaus, atkaklaus darbo. Linkiu mūsų sesijai tokio darbo. Skelbiu Seimo sesiją atidarytą.

Man pavesta ir pasiūlyti pirmininkaujančius šiai sesijai. Tai būtent gerbiamus Seimo narius Lukšą ir Šaltenį. Ar sutinkame? (*Plojimai*) Ačiū. Prašau pirmininkaujančius užimti vietas.

GYTIS LUKŠAS. Gerbiami Seimo deputatai, svečiai, spaudos atstovai, ponios ir ponai. Pradėsime mūsų darbą. Prieš jį pradedant kelis sakinius. Antrą kartą šiais metais mes renkamės /.../ ypatingą progą. Abu kartus teatre, vieną kartą Kaune, vieną kartą Vilniuje. Pirmą kartą mes džiaugėmės, prisiminę Lietuvos Respublikos įsikūrimą. Šiandien mes liūdim, galvodami apie jos nukryžiuvimą. Bet atėjo prisikėlimo valanda, pasitikime ją visi susikaupę, pasitikim jausdami viens kitą, būdami broliais. Šią iškilmingą valandą būkime rimti, atsakykim už kiekvieną savo žodį ir poelgį. Į mus žiūri visa Lietuva, Lietuva mumis tiki, būkim verti Lietuvos, būkim verti šios dienos, būkim pavyzdžiu, būkim priekyje. Šios dienos darbą nenorėtume užtęsti galvojant, kad mūsų pirmoji sesijos dalis /.../ turėtų būti ne ilgesnė kaip 2 valandas. Manytume, reiktų apie 12.00 val., 12.30 val. vėliausiai, mūsų darbą pabaigti, nes laukia dar šiandien daug jaudinančių ir rimtų dalykų. Dienotvarkėje vienas klausimas – tai Sąjūdžio Seimo tarybos pareiškimas, kurio tekstą išplatintą visi turit. Galbūt dar vertėtų mums šiandien pakalbėti apie antrosios dienos, t. y. 26 d., dienotvarkę. Jeigu bus kokių nors pasiūlymų dėl tos dienotvarkės, papildymų, prašau juos pateikti. Taip pat mums reikia sudaryti – tikriausiai reikės kažką rašyt, redaguot, taisyt – reikia sudaryti redakcinę komisiją. Iš karto noriu paprašyti nedelsiant pasiūlyti keletą žmonių redakcinei komisijai. Prašom.

Balsas iš salės. Paulauską.

DIONYZAS VARKALIS. Minutėlį. Norėtume, kad įeitų iš Kauno ir iš Klaipėdos.

Balsas iš salės. Paulauskas iš Kauno.

GYTIS LUKŠAS. Aš prašiau siūlyti, bet nesakiau iš kur. Prašom iš visur siūlyti. Gal cenzo jokio nedarys, kiek iš kurio miesto. Paulauską užrašėme. Ką dar?

Balsas iš salės. Stankevičių...

DIONYZAS VARKALIS. Mikulskį.

RAIMUNDAS BARTUSEVIČIUS. Saudargą.

GYTIS LUKŠAS. Mikulskis ir Saudargas, manau, užtenka. Kai daug žmonių, ilgai tariamasi.

Balsai iš salės. Ozolą ir Landsbergį.

GYTIS LUKŠAS. Kiek tada iš viso? Šeši.

Balsas iš salės. Užteks.

GYTIS LUKŠAS. Gal kad nebūtų lyginis skaičius, kaip įprasta, gal dar Juozaitį. Taip. Užtenka. Dabar dar vienas prašymas. Tikriausiai, kaip visada, diskutuosime. Užsirašiusių kalbėti – nėra. Norinčius kalbėti prašau pareikšti savo nuomonę sekretoriatui. Tik per sekretoriatą. Dar kartą kviečiu rimtai, energingai ir susikaupus dirbti. Siūlom dar tokį reglamentą. Kalbėjimui – ne daugiau kaip 5 minutės, replikai – 2, maksimum 3 minutės. Ačiū. Dabar perduodu Sauliui. Taip, kad... Dar kartą noriu visiems priminti, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo pareiškimą, jis dabar jums bus perskaitytas, kad nebūtų jokių tekstų nesutapimų, kaip kartais būna, spausdinimo ar korektūros klaidų.

SAULIUS ŠALTENIS. „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo pareiškimas. Šiomet sukanka 50 metų, kai buvo pasirašyta TSRS ir Vokietijos sutartys su slaptaisiais protokolais dėl įtakos sferų pasidalinimo Europoje, nulėmusios Antrojo pasaulinio karo pradžią. Nors daugelis šalių nepripažįsta Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupacijos ir aneksijos, tačiau to sandorio padariniai iki šiol nepanaikinti ir lemia Lietuvos bei kitų tautų gyvenimą. Tarybų Sąjungos įvykdytas Lietuvos ir kitų šalių užgrobimas karinės ir politinės prievartos būdu leido padaryti tokius jų valstybinio gyvenimo pakeitimus, kurie išbraukė Lietuvą, Tautų Sąjungos narę, iš pasaulio politinio žemėlapiu, o tautą atvedė prie žūties ribos. Tačiau Lietuva niekad nesusitaikė su savo beteise padėti ir neatsisakė siekio atkurti nepriklausomą valstybę. 1989 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje susirinkęs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimas pareiškia: Pirma. TSRS ir Vokietijos slapti 1939 m. rugpjūčio 23 d., 1939 m. rugsėjo 28 d. ir 1941 m. sausio 10 d. susitarimai ir juos liudijantys dokumentai tikrai buvo. Tai patvirtina politinių įvykių raida bei istorinių šaltinių analizė. Antra. 1940 m. birželio 14 d. TSRS vyriausybės ultimatas Lietuvos Respublikos vyriausybei ir neriboto kariuomenės kontingento įvedimas į Lietuvos Respubliką sudarė prielaidas organizuoti rinkimus į vadinamąją Lietuvos liaudies seimą, kuris politinio diktato ir teroro sąlygomis priėmė deklaraciją dėl Lietuvos įjungimo į TSRS sudėtį. 1940 metų rinkimai į tą liaudies seimą buvo neteisėti, o seimo priimti nutarimai apie tarybų valdžios įvedimą Lietuvoje bei prašymai priimti į TSRS sudėtį be juridinės galios. Trečia. Nei TSRS, nei Vokietijos valstybės ligi šiol nepasmerkė ir nesiėmė konkrečių veiksmų suokalbui ir agresijos padariniams panaikinti. TSRS liaudies deputatų suvažiavimo komisijos parengtas teisinių sutarčių vertinimas tebėra nepaskelbtas, o apie politinį tik užsiminta kaip apie ateities darbą. Todėl Lietuvos Persitvarkymo [Sąjūdžio] Seimas kviečia laisvasias Europos tautas ir valstybes nesutikti su nusikalstamomis TSRS–Vokietijos suokalbio pasekmėmis Lietuvos suverenitetui, o Lietuvos tautą – vieningai taikiu būdu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką. Ketvirta. Šiandieninis Lietuvos statusas pasaulio bendrijoje ir Tarybų Sąjungoje ypatingas. Artėja diena, kai TSRS vyriausybė turės pripažinti okupacinį Lietuvos statusą ir jo panaikinimo būtinybę. Okupacinės armijos buvimas Lietuvoje apriboja žmonių ga-

30–31 p.
Sąjūdžio Seimo
sesijos dalyviai
Nacionaliniame
dramos teatre Vilniuje
1989 m. rugpjūčio 23 d.
Atspaudas iš kino
juostos.

LG

limybę laisvai apsispręsti, kokią socialinę ir politinę ateitį jie norės pasirinkti. Vilnius, 1989 m. rugpjūčio 23 d.“

GYTIS LUKŠAS. Žodis suteikiamas gerbiamam Landsbergiui.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Garbingas Seime, tekstas, kurį jūs girdėjote, buvo svarstomas ir priimtas Sąjūdžio Seimo tarybos posėdyje. Tačiau jis ir tada buvo aptartas diskutuojant ir po to dar buvo keičiamasi nuomonėmis dėl šito teksto, ir todėl aš noriu jums pateikti vieną svarbiausių siūlomų papildymų ir taip pat vieną kitą dar tokią redakcinę pastabėlę.

Tas papildymas, apie kurį aš sakau, tai yra trečiojo nutarimosios dalies punkto pabaigoje po žodžių „vieningai ir taikiu būdu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką“, kablelis, [įrašyti] „kurios santykiai su SSR Sąjunga turėtų remtis tarpvalstybine 1920 metų Taikos sutartimi“.

Jūs suprantate, kad tuo būdu dar kartą yra akcentuojamas ir vienintelis teisinis pagrindas, galimas tarpvalstybiniuose būtent dviejų atskirų valstybių ateities santykiuose. Manau, kad tai svarbus papildymas, labai reikalingas, ir siūlyčiau jam pritarti.

Viena maža redakcinė pastabėlė, kurią aš pamačiau atspausdintame tekste, gal jina yra korektūros pobūdžio, tai yra antroji pastraipa, kuri baigiasi žodžiais „Sąjūdžio Seimas pareiškė“. Galbūt, kadangi mes tą darome šiandien, reikėtų dabarties laiko „Sąjūdžio Seimas pareiškia“. Taip buvo ir ankstesniuose dokumentuose, gal čia neapsižiūrėjimas.

Nutarimosios dalies antrame punkte aš siūlyčiau nuo savęs dar įvesti vieną žodį ...paskutiniame sakinyje. „1940 metų rinkimai į tą liaudies seimą buvo neteisėti“ taip, kaip yra, o „seimo priimti nutarimai apie tarybų valdžios įvedimą Lietuvoje“ ir t. t. ... siūlyčiau prieš žodžius „Tarybų valdžios“ įvesti žodį „stalinistinės tarybų valdžios“, kokia ji tada buvo. Nes apskritai sąvoka /.../ tarybų valdžia yra visiškai mitologinė, jos turinys iš tiesų neaiškus, nes nei tada jos nebuvo, nei dabar dar jos nėra. O šitas būdvardis, nusakymas pažymėtų, kur tada atsidūrėme – būtent stalinistinėje santvarkoje, Stalino diktatūroje. Įvedus šį žodį galima būtų pašalinti tas mitologinės sąvokos kabutes, nes ji jau būtų paaiškinta.

Nutarimosios dalies ketvirtame punkte, man atrodo, kad galbūt perspausdinant tekstą, yra iškritę du maži žodžiai prieš paskutinį sakinį, būtent „Šiuo metu okupacinės armijos buvimas Lietuvoje“... ir t. t. Čia kaip jūs nutarsite. Man atrodo, kad tai irgi būtų truputį tiksliau. Ačiū už dėmesį.

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Gerbiamas Saudargas.

ALGIRDAS SAUDARGAS. Garbingas Seime, tokia proga, kada iškviesta teismui vieno didžiausių šimtmečio nusikaltimo [organizatorių], visi jaučiamės kaip liudininkai teisme /.../, ir pagrindinis reikalavimas yra tiesos, tiktai tiesos ir tik visos tiesos. Tokiu aspektu turbūt ir vyks mūsų visas pokalbis šiandien apie tiesą. Mano uždavinys paprastas – tik painformuoti apie politinės komisijos pasitarimą, įvykusį 17-tą šio mėnesio dieną, kuriame dalyvavo Kolesnikovas, Paulauskas, Butkevičius, Laurinaitis, Sakalas, Saudargas, Juozaitis, Ozolas, Čepaitis ir Radžvilas konsultanto teisėmis, visi kiti yra politinės komisijos nariai. Ir vieną klausimą, kuris buvo diskutuotas ir ruošiant šį dokumentą, ir taip pat jis tik vienas šitame pasitarime buvo svarstytas. Tai būtent, ar dera įtraukti į mūsų svarstomą dokumentą, į pareiškimą, Sąjūdžio frazę „ne TSRS sudėtyje“. Kurioje vietoje? Reiškia, prašom atkreipti dėmesį į trečio punkto pabaigą, kur ką tiktai buvo pasiūlytas teisingas papildymas /.../, pilnai prie jo prisijungiu dėl 1920 m. sutarties. Tai štai būtų kaip tik prieš šitą pataisą, kur trečio punkto pabaigoje „atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką ne TSRS sudėtyje“ ir po to, reiškia, su šituo papildymu grindžiant galbūt reikalautų dar kokių redakcijų. Svarstomas buvo šitas klausimas. Balsuota nebuvo, bet pasisakė galbūt, jeigu aš klystu, tai čia esantys gerbiami Seimo komisijos nariai patikslins, bet pasisakė visi buvo už šitą frazę, išskyrus Čepaitį ir Juozaitį, kurie pateikė argumentų prieš šitos frazės įtraukimą. Tokie maždaug buvo svarstybų rezultatai. Jeigu būtų pasisakymų šiuo klausimu, norėčiau

šiek tiek pateikti argumentų, kurie buvo išsakyti už ir prieš šitos frazės įtraukimą. Tai pirmiausia norėčiau atkreipti dėmesį, kad svarstybose dažnai skiriasi aspektai. Iš vienos pusės, mes turime pasigilinti į prasmę šitos frazės, ką tai reiškia „ne TSRS sudėtyje“, ar tai tas pat, kas nepriklausomybė, ir kitą dalyką – į reikšmę, kurią įgautų, jeigu šita frazė būtų dokumente. Kitaip tariant, į galimas reakcijas būtent į tą frazę galbūt klaidingai suprantant pačią jos prasmę. Tai yra skirtingi visiškai aspektai, skirtingi rezultatai.

Tai pirmiausia dėl prasmės. Tai ar iš esamos frazės dabar dokumente, kad nepriklausoma Lietuvos Respublika (didžiąja raide), ar išplaukia „ne TSRS sudėtyje“, ar neišplaukia. Tai, mano nuomone, ir svarstybose buvo tokių pateikta argumentų, kad tai priklauso nuo konteksto. Tai norėčiau išskirti tris galbūt kontekstus, kuriuose galėtų skaityti šitą dokumentą. Tai pats, sakyčiau, paprastas buitinis kontekstas žmogui pasakyti, kad ir mitinge, ar kur šiuo metu Lietuvoje, kad nepriklausomą respubliką ketiname atkurti. Tai turbūt niekas nesuabejos, kad tikrai ne TSRS sudėtyje tas ketinimas yra. Be abejo, šioje salėje vargu ar atsiras žmogus, kuris abejotų šituo šiuo metu, kad tapdami, ketindami atkurti nepriklausomą Lietuvą, mes galvojame, kad tai bus TSRS sudėtyje. Vargu ar toks žmogus atsiras. Aš taip manau.

Antras kontekstas – tarptautinės teisės kontekstas, ir buvo daug aiškinta, man atrodo, ir visi puikiai suprantate, net ir suverenitetas tas pats, kaip buvo tarptautinis žodis, paskui buvo pradėta vartoti labiau galbūt žmonėms priimtina nepriklausomybė, taipogi irgi numato, kad negali būti, reiškia, nepriklausoma valstybė kitos sudėtyje. Irgi tas yra aišku. Reiškia, tas išplaukia vienas iš kito, tačiau yra kontekstas, tai pasakyčiau, tarybinių dokumentų, Konstitucija mūsų dabartinė galiojančioji ir kiti. Ir jeigu paimsite – projektas pateiktas paskutinis TSKP, reiškia, nacionaliniu klausimu, kur jisai pats piešiamas Tarybų Sąjungos toks, kaip jau ir buvo minėta, kad laikraščiuose, kad totalitarinės valstybės vaizdinys piešiamas ir tenais šitokiuose kontekstuose neišplaukia, respublikos yra vadinamos nepriklausomomis, suvereniomis ir kaip tik nori, tačiau jos yra kitos valstybės sudėtyje. Tad šitame labai supainiotame klaidingame kontekste, reiškia, neišplaukia iš nepriklausomybės TSRS „ne TSRS sudėtyje“ šita frazė. Taigi mes galim dabar reziumuoti, kad pagrinde ir reakcija tuo pačiu skirsis būtent, reiškia, Maskvos galbūt ar Rytų pusės, to centro vadinamo, į šitą frazę – bus jinai ar nebus. Būtent šičia skirsis, būtent tame ir reikšmė. Jeigu taip, sakyti, kad čia skirtumo nėra, tai turėti galvoj anuos kontekstus, o, be jokios abejonės, skirtumas bus šita frazė, jeigu atsiras dokumente, tai bus žymiai aštriau reaguojama į ją ir būtent tokiu aspektu siūlyčiau ir svarstyti, jeigu svarstyti galimas reakcijas į tokią frazę.

Taigi dar noriu priminti šios dienos „Pravdos“ laikraštį, jame yra atspausdintas straipsnis kaip tik šviežiai, vadinasi „*Tolko fakty*“ paskutiniame puslapyje, kuriame išreikštas nepasitenkinimas Sąjūdžiu, Sąjūdžio ir deputatų pareiškimas, tačiau jeigu paanalizuosit kruopščiai tą straipsnį – niekur nesipiktinama nepriklausomybės pareiškimais, nė vienoj vietoj. Netgi nepriklausomybės pareiškimo pasirašymu toj pačioj Gotlando saloj, netgi ir tenai piktinamasi būtent okupacine, okupacijos pavadinimu yra piktinamasi arba Tarybų Sąjungos skaldymu. Reiškia, reakcija yra tiktai į žodį „okupacija“ ir į Tarybų Sąjungos skaldymą. O kad buvo daug kartų pareikšta apie nepriklausomybę, net į tai nėra reaguojama. Tai taip pat įrodo šitą skirtumą.

Toliau. Na, aš dar galbūt pateiksiu keletą savo argumentų dėl galimos reakcijos. Sunku, aišku, aš pats informacijos tokios neturiu, negaliu žinoti, kaip į tai reaguotų, bet pasvarsyti šia tema...

GYTIS LUKŠAS. Gerbiamas Saudargai, reglamentas.

ALGIRDAS SAUDARGAS. Reglamentas? Gerai. Ačiū. Tada aš tuo užbaigsiu tiktai. Ačiū. Nepastebėjau reglamento. Aš tuoj užbaigsiu. Argumentus esminius išsakiau. Tiktai pacituosiu šito „Pravdos“ straipsnio pabaigą. Ten pasakyta, kad *pora zadumatsa nad etimi*

voprosami, pora govoritj drug drugu pravdu, dvojnaja politika privodit liš k niedovieriju, tupiku i krizisu...* Taigi esame kviečiami sakyti tiesą, visą tiesą.

(Plojimai)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Prieš pasvarstant dar gerbiamas Patackas.

ALGIRDAS PATACKAS. Gerbiamas Seime, perskaitysiu Seimo pareiškimo projektą, pavadintą „Dėl nepriklausomybės sąvokos vartojimo“. Šitas tekstas turėtų būti pateikiamas masinės informacijos priemonėms lygiagrečiai su Deklaracija. „Dėl nepriklausomybės sąvokos vartojimo. Kintančioje visuomeninėje situacijoje ir politinėje kovoje mėgstama žongliruoti žodžiais ne syki suteikiant jiems nekorektišką iškreiptą turinį. Taip neseniai buvo kalbama apie dalelėmis dalinamą suverenitetą kabutėse, taip dabar kai kurių asmenų pareiškimuose girdime nesuderinamą su logika nepriklausomybę kitos valstybės sudėtyje. Sąjūdžio Seimas pareiškia: Nepriklausomybė – tai valstybės, tautos ir visų krašto gyventojų apsisprendimas ir buvimas savojoje atskiroje valstybėje be jokios išorinės prievartos pasirenkant visuomeninę santvarką ir kuriant savas institucijas. Tik nepriklausoma valstybė, būdama tarptautinės teisės subjektas, gali rinktis ir jungtis į valstybių bendrijas, kiekvieną tokį sprendimą tikrindama išankstiniu visų piliečių referendumu. Tokia ir tik tokia nepriklausomybės samprata [yra] Sąjūdžio veiklos pagrindas.“

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Ir taip, turime tris variantus mūsų Seimo pareiškimo ir papildomo dokumento. Priminsiu, vienas – tai toks, kuris jums išdalintas, po to profesoriaus Landsbergio pasiūlytos pataisos ir galų gale yra tas dokumentas, kurį jūs ką tik išgirdote, papildomas, apie kurį tik sužinojome – dėl nepriklausomybės termino vartojimo. Diskusijai jau yra užsirašę penki žmonės. Noriu dar kartą priminti: tik per sekretoriata, susitarkim tik taip, kad nebūtų vaikščiojama į sceną. Primenu taip pat reglamentą: ne daugiau kaip penkios minutės.

Dabar pradėsime svarstyti. Štai dar didelis sąrašas, taip, jau dabar dešimt žmonių. Mūsų sąrašas pirmas yra gerbiamas Arvydas Juozaitis. Prašau.

VYTAUTAS KOLESNIKOVAS. Aš labai atsiprašau vedėjų, bet buvo keturi variantai. Pirmas tas, kur pateiktas, antras Landsbergio, trečias Saudargo ir ketvirtas Patacko. Nemaišykite.

GYTIS LUKŠAS. Patacko yra atskiras dokumentas. Trys buvo pareiškimo, o Patacko yra atskiras, t. y. dėl Nepriklausomybės sąvokos vartojimo, aš nenorėčiau jo prijungt prie ano. Čia yra atskiras pasiūlymas, kuris turėtų ir būti priimtas, ir pareiškiamas tautai atskirai. Savo nuomonę pasakys Tautos Seimo nariai.

ARVYDAS JUOZAITIS. Gerbiamasis Seime, kiekvienas mūsų pareiškimas ar deklaracija, kaip ir kiekvienos normalios organizacijos, šiuo atveju atstovaujančios praktiškai visai Lietuvai, kraštui, turi būti, turėtų remtis mūsų apsisprendimu veikt. Ir jis neturėtų kaustyti mūsų veiklos ir numatyti ateities mūsų žingsnius ir mūsų laviravimą.

Mes vasario 16 d. iš tikrųjų paskelbėm tokią deklaraciją, kurią visi Lietuvos gyventojai suprato, visi, kurie nori suprasti, suprato vienareikšmiškai – ir priešiškos jėgos, ir palankios. Taip suprato ir pasaulis, kad mes neapsiribosim daliniais pasiekimais savo kelyje. Todėl praktiškai visi jau žinom, ką darom, ir visi mūsų pasiekimai paliekant sau daug erdvės veiklai po vasario 16 d. yra ženklas.

Dabar klausimas apie tai, kiek reikėtų suprasti išorinių jėgų galią, kai iškyla, kai mes keliame paprastą šią klausimą, kuris čia buvo tik ką pasakytas, ar reikia mums minėti fizines ribas, t. y. už TSRS ribų, turint omeny savo būsimos valstybės viziją. Mums patiems to nereikia, mes žinome. Todėl galbūt nereiktų akcentuoti šitos fizinės ribos vien todėl, kad mūsų kova yra politinė, yra dvasinio pobūdžio, teisinio pobūdžio. Fizinės ribos bus tik pačiu paskutiniu momentu. Ir tas apsigavimas, kad įvardiję kažkokį fizinį vaizdinį konkrečiu žodžiu, mes atliekame labai adekvatų veiksmą, t. y. pasakom, kad tas žodis reiškia tą fizinę

* *Metas susimąstyti apie tuos klausimus, metas vieni kitiems sakyti tiesą, dviguba politika veda tik į nepasitikėjimą, akligatvį ir krizę...*

ribą, iš tikrųjų taip nėra. Tas žodis vėlgi reikš politinį aktą, ir vėl bus dvasinės, teisinės, politinės ir, neduok Dieve, karinės kovos arenoje. Todėl nenorėčiau, kad mes apsigautume, turbūt niekas nenorėtų, fizinės ribos akcentavimu.

Tarptautinėje teisėje yra labai elementarūs dalykai, yra du žingsniai: tautos apsisprendimas ir antras žingsnis – tautos sutartis su savo kaimynais. Be šitų dviejų dalykų suveriniteto, nepriklausomybės civilizuotame pasaulyje nėra. Mes pirmą žingsnį esam padarę. Antras žingsnis yra pirma patvirtinimas ir mūsų akcentavimas, jeigu būtų toks, kad mes kalbame apie santykius su Tarybų Sąjunga 1920 m. sutarties pagrindu, yra tas antrasis žingsnis, kuris praktiškai sutvirtina mūsų apsisprendimą, sutvirtina tarptautinį mūsų statusą ir galų gale Tarybų Sąjunga labai aiškiai pasako, kad mes iš tikrųjų esame už jos ribų, nes kalbama apie tarpvalstybinę sutartį. Trečias dalykas, šita sutartis niekada nebuvo denonsuota ir tarptautinės teisės prasme jina turi juridinę galią, todėl aš palaikyčiau profesorius Landsbergio pristatytą formulotę. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Vytautas Čeponis.

VYTAUTAS ČEPONIS. Gerbiamas Seime, šis pareiškimas, kurį mes svarstome, yra visos Lietuvos žmonių reikalas, ne tiktai Seimo, Seimo tarybos. Tai liudija šimtai tūkstančių parašų. Todėl pareiškimo tekstas turėtų būti ypatingai konkretus ir aiškus, atitikti mūsų tautos lūkesčius, tokius priesakus mums davė Kauno sąjūdžio įgaliotinių susirinkimas ir vakar Santakoje įvykęs daugiataukstantinis mitingas. Neapgaudinėkime nei savęs, nei kitų, nebūkime panašūs į strutį, kuris įkišęs galvą į smėlį galvoja, kad jo niekas nemato. Nemanykime, kad kiti mūsų siekių nesupranta. Nebūkime gobšūs kaip mūsų tėvai, kurie gelbėdami savo kailį prarado savo valstybę, be vienintelio šūvio. Kitos progos gali ir nebūti mums pareikšti savo valią. Tauta niekada nedovanotų mums šito. Mūsų siekis turi būti aiškus – nepriklausoma Lietuvos valstybė ne TSRS sudėtyje, ir tik ją realizavę, būdami laisvi, galėsime nuspręsti, ar mums įstoti pagal terminuotą sutartį į TSR federaciją ar konfederaciją, prisijungti prie Varšuvos ar NATO sutarties, ar iš viso niekur neįstoti ir prie nieko neprisijungti. Manychiau, kad į Seimo pareiškimą reikia įtraukti ankstesnio Seimo sesijos politinės komisijos pareikštus pasiūlymus Lietuvos TSR Aukščiausiąjai Tarybai bei vyriausybei. Siūlyčiau tokius papildymus ar pakeitimus į tekstą.

Įžangoje antrame sakinyje po žodžio „lema“ likusią sakinio dalį pakeisti žodžiais „jų tautų gyvenimą“. Pirmą punktą pabaigoje papildyti tokiu sakiniu: „Todėl Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimas laiko būtina, kad Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba artimiausioje sesijoje patvirtintų savo komisijos 1939 m. Vokietijos–TSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti išvadas“, kitaip sakant, ratifikuotų.

Antro punkto paskutinį sakinį perredaguoti taip: „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimas reikalauja“, na, galbūt „siūlo Lietuvos TSR Aukščiausiąjai Tarybai artimiausioje sesijoje paskelbti rinkimus į tą liaudies seimą neteisėtais, o Seimo priimtus nutarimus apie tarybų valdžios įvedimą Lietuvoje bei prašymą priimti į TSRS sudėtį be juridinės galios“.

Trečiajame punkte paskutinį žodį „Respublika“ pakeisti tokiais žodžiais: „valstybę ne TSRS sudėtyje ir tik po to jos žmonėms laisvai nustatyti jos politinę, socialinę santvarką“.

Ketvirtą punktą papildyti gale sakiniu: „Lietuvos Persitvarkymo Seimas mano, kad okupacijos ir aneksijos padariniais panaikinti būtina, kad Lietuvos TSR vyriausybė pradėtų derybas su TSRS dėl jos kariuomenės buvimo Lietuvos teritorijoje sąlygų ir palaipsnio išvedimo terminų [nustatymo] Europos nusiginklavimo kontekste“. Ačiū už dėmesį.

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Noriu pasiūlyti visiems kalbantiems savo konkrečius pasiūlymus, va tokius, kokių dabar išgirdome, pateikti raštu sekretariatui. Gerbiamas Kazimieras Antanavičius.

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. Dėl rezoliucijos. Aš manau, kad mes neturime pasiūlyti įvairioms provokacijoms, tokioms, /.../ būtent tokioms iš centro, stipriojo centro.

Imti ir rašyti tris ar keturis kartus tą pačią sampratą, lyg nebūtų nei tarptautinės teisės, nei bendro supratimo. Yra nepriklausomybė, yra suverenitetas, ir tai visiškai aišku. Yra sąjunginė sutartis, ir tai vėl visiškai aišku, kokia yra Lietuva. Ir imti kaip mažam vaikui: aš būtinai apversiu šitą kėdutę aukštyn kojom. Mama sako: neversk, o aš vis tiek: apversiu. Ir visas ginčas susiveda, mano požiūriu, į šitą. Aš manau, kad reikėtų pritarti. Būtent yra parašyta: mes už nepriklausomą, už suverenią Lietuvą, už laisvą Lietuvą.

Tačiau norėčiau trupučiuką atkreipti gerbiamų Seimo deputatų dėmesį į kitus dalykus. Norėčiau kreiptis į jus su tokia mintim, kad mes turim neapsiriboti vien šia deklaracija, bet turime pareikšti protestą ar... tiems gąsdinimams, tiems puolimams. Iš tikrųjų, kitaip nepavadinsi – gąsdinimams, kurie pastaruoju metu prasidėjo sąjunginėje spaudoje. Matyt, tai yra TSKP CK taktikos reikalas, tačiau per šią taktiką, matyt, ir kiek apsiskaičiavo. Tai pirmiausia neseniai Centro komiteto biure aš asmeniškai užklausiau, kad man būtų pateiktas, kaip TSRS liaudies deputatui, slaptas, t. y. aš nežinau, ar slaptas, TSKP CK biuro nutarimas. Man buvo atsakyta, kad jis yra slaptas ir aš kaip nepartinis neturiu teisės gauti. Vadinas, tas nutarimas, kaip jūs skaitėt „Pravdoje“ jo išrašą, aplinkraštį, liečia ne tik partiją, bet liečia ir tautas. O Konstitucijoje parašyta, kad visa valdžia priklauso taryboms, tai kažkokia grupė užsiima antikonstitucine, antivalstybine veikla. Tai yra sąmokslininkų grupė. Ir mes kitaip jų vadinti negalime. Iš tikrųjų... (*Plojimai*) Kviečiu Seimą priimti atskirą rezoliuciją, išreiškiančią protestą, na, aš kviečiau deputatus, matyt TSRS liaudies deputatai pasirašys iš tikrųjų tokį protestą, nes juk aukščiausia valdžia šalyje iš tikrųjų dabar po rinkimų priklauso taryboms. Tai kodėl turi susirinkę 12 ar 14 žmonių, kiek jų ten yra, spręsti tautų likimus? Tai vadinasi, yra iš tikrųjų antipartinė veikla. Viena.

Antra, tai yra stalininio darbo metų restauracija. Juk tikrai stalininiais metais buvo priimami slapti arba *soveršeno sekretnyje** partiniai nutarimai. Ir jie neprieinami tautoms, neprieinami liaudžiai. Galų gale jie neprieinami net ir visiems komunistams. Tai aš manau, kad mes matydami, skaitydami kasdien papliupas, papliupas, na, bjauraus vandens pilamo ant mūsų, negalim ramiai šito klausimo praleisti. Mes vadinami ekstremistais. Mes dažnai vadinami nacionalistais, tačiau mes, nei Sąjūdis, nei Seimo taryba, kol kas nė vieno slapto dokumento nepriėmėm. Tai kas yra ekstremistai ir šovinistai? Ar tie, kurie priima slaptus nutarimus, ar tie, kurie priima viešus visiems žinomus nutarimus?

Antras dalykas. Jūs žinote, kad „Pravdos“, imkim, vėl negalime kitaip pavadinti, kaip... GYTIS LUKŠAS. Mielas Kazimierai!

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. Baigiu. „Pravdoje“ vieno ir kito politinio biuro nario interviu, kur yra maždaug pateisinama Molotovo kalba, visi Stalino žingsniai ir t. t. Toliau, „Pravdoje“ buvo vienuose numeriuose, kaip profesorius Genzelis paaiškino biure, vienuose numeriuose patalpintas Gudaičio ir Genzelio straipsnis, kurie spausdinti Leningrade ir Maskvoje, ir Pabaltyje, o kurie spausdinti kitur, nepatalpinti. Tai vėl apgavystė. Tai aš noriu, kad mes kaip Sąjūdis kreiptumėmės į visus komunistus, taip pat ir Sąjūdžio komunistus, kad jie pareikštų griežtą protestą savo centrinio organo „Pravdos“ atžvilgiu. Jeigu jie nepareikš, tai kviečiu visus komunistus vadinti melagiais. (*Plojimai*) Ačiū už dėmesį.

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Mus suskaičiavo, pirmame posėdyje šiandien dalyvauja 174 Seimo nariai. Primenu, kad kvorumui reikia 149. Todėl mes šiandien teisingai ir teisėtai posėdžiaujame. Taip, gerbiamas Povilas Varanauskas.

POVILAS VARANAUSKAS. Čia išvardijo tai vieną, antrą, trečią variantą. Manychiau, taip nereiktų vardyti. Pirmiausia esmė, tai jau tas projektas, kuris pateiktas, turėtų būti ir balsuojama už jo esmę pradžioje. Siūlyčiau pritarti, o po to padaryti tam tikrus pataisymus. Visiškai sutinku su visais pasisakiusių pataisymais, ypatingai profesoriaus Landsbergio, tikrai manychiau, tą tarybų reikėtų valdžios kabutes nukelti iki tarybų. „Stalininės tarybų

* Visiškai slapti.

valdžios“ – tą reikėtų palikti. Taip pat norėčiau atkreipti dėmesį, kad niekur nevartojamas žodis „Lietuvos žmonių genocidas“, nes okupacija ateina ir praeina, ir ją pagal tarptautinę teisę daug kur galima pateisinti. Jeigu okupantas išeina, atsiskaito už padarytus nuostolius ir panašiai, tai tada ta okupacija gali būti kartais ir pateisinama, ir suprantama. Bet genocido niekada niekas nepateisins, ir čia mums mažiausiai tūkstančiui metų užteks šito, kad mes prisimintume ir bijotume į bet kokią sąjungą eiti. Todėl norėčiau, kad įžangoje būtų paminėti žodžiai, pavyzdžiui, pirmojo sakinio pabaigoj, kad „nulėmus Antrojo pasaulinio karo pradžią ir Lietuvos gyventojų raudonąjį genocidą“. Toliau tą patį genocidą, manyčiau, vertėtų ir trečiame punkte paminėti, kad mes norime „vieningai taikiu būdu atkurti nepriklausomą, apsaugotą nuo genocido Lietuvos valstybę“. Vis tik „Respubliką“ reikėtų, kaip čia ir pasiūlyta, keisti į bendresnę sąvoką, į „valstybę“. O aš tiesiog nematau, kas čia blogo, kad ne TSRS sudėtyje dar paakcentuojama, čia gal ir nėra visiškai pasidavimas tai provokacijai.

Norėčiau taip pat atkreipti dėmesį, kad niekur dokumente nepaminėta, kad buvo ir pažeista mūsų Konstitucija. Čia mes būtent išsiskiriame truputį iš kitų respublikų, čia aišku ir kad, nori kas ar nenori, priešišškai [nusiteikęs] pripažinti Prezidento Antano Smetonos genialumą, kad jis pasitraukė, nes latvių ir estų prezidentus privertė pasirašyti, kad viskas ten būtų konstituciškai atlikta, o Lietuvos visa šita machinacija atlikta pažeidžiant Konstituciją. Todėl antram punkte, manyčiau, reikėtų pataisyti /.../, kad štai „įvedimas į Lietuvos Respubliką sudarė prielaidą pažeisti Konstituciją“ ir toliau kaip tekste: „ir organizuoti rinkimus“. Žodžiu, toks pasiūlymas: dar kartą akcentuoti, kad būtų „genocidas“ ir „Konstitucija“ įtraukti į tekstą. Ačiū. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Gerbiamasis Zigmas Vaišvila.

ZIGMAS VAIŠVILA. Gerbiami Seimo nariai, leiskite pradėti nuo konkrečių pasiūlymų, kurie buvo aptarinėti, nežinau, kaip čia per visus tuos atspausdinimus prapuolė. Antrame nutarimo punkte pirmame sakinyje siūlau įterpti jau aptarinėtą frazę, skambėjusią ir Baltijos respublikų teisininkų konferencijoje, skirtoje šiems klausimams Taline. Būtent pirmame sakinyje „1940 m. birželio 14 d. TSRS vyriausybės ultimatas Lietuvos Respublikos vyriausybei ir neriboto karinio kontingento įvedimas į Lietuvos Respubliką sudarė prielaidas“... Taigi po žodžio „Respubliką“ siūlau įterpti frazę „buvo agresijos aktas prieš suverenią valstybę“ ir toliau kaip tekste: „sudarė prielaidas organizuoti rinkimus į vadinamąjį seimą“. Ir trūko lyg ir pabaigos, siūlau taip, kaip ir buvo šnekėta, ketvirtą punktą pabaigti šiuo papildomu sakiniu: „Prieš tos kariuomenės buvimą jau pasisakė (tiek tai, tikiuosi, sekretoriatas žino, kiek) milijonų Lietuvos žmonių savo parašais“.

O dabar norėčiau grįžti prie to, nežinau, ginčo ar ne ginčo, dėl vadinamosios „TSRS sudėties“. Mano nuomone, nėra ginčo objekto. Visų pirma todėl, kad ši frazė yra rusicizmas – „TSRS sudėtyje“. Bet esmė yra ta – kodėl gi dabar iškilo tas ginčas? Argumentai yra tokie, kad visgi reikia visiems paaiškinti, kad būtent taip reikia suprasti nepriklausomybę. Bet mes supraskim, kad šitą dokumentą priimame ne mūsų partijos vyriausybei, vadovybei, ne Maskvai, o visam pasauliui ir Lietuvos tautai, kuriai aiškinti nereikia. Todėl tai turi būti solidus ir rimtas dokumentas. O dabar, aš įsivaizduoju, kad iš mūsų tiesiog gali juoktis. Tai viena.

Antra. Norėčiau grįžti prie jau gerbiamo Antanavičiaus atsiminto mūsų šeštadieninio susitikimo su Lietuvos komunistų partijos Centro komitetu. Būtent tai, kad mūsų Lietuvos partijos vadovybė iki šiol nėra apsisprendusi galutinai ir jau visos gan jų miglotos frazės, mano nuomone, yra vienas iš pagrindinių veiksnių, didinančių įtampą. Ir, deja, šitame susitikime mūsų pasiūlymai – kaip žirniai į sieną – ir dėl rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą datos, ir praktiškai visi kiti. Ir, aišku, viršūnė buvo pasiekta, kuomet jie pasiūlė sukurti bendrą Sąjūdžio ir Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto komisiją paaiškinti, kas tai yra nepriklausomybė. (*Juokas salėje*) Tai galima juoktis, bet galima ir verkti. Ir tai, ma-

nau, dar kartą iliustruoja. Todėl, mano nuomone, nenusiriskime į jų lygį, turi būti aiškiai ir tarptautinės teisės priimtomis frazėmis aiškinama, ko mes siekiame – kviečiame visus atkurti nepriklausomą Lietuvą, kuri su TSRS gali tik tarpvalstybinius santykius palaikyti.

Norėčiau, kad ši frazė būtų tokia, kokia yra siūloma šitam tekste, paskutinėje redakcijoje, pateiktoje Vytauto Landsbergio. Būkime rimti, nenusiriskime būtent taip... Ne provokacija, viskas aišku ir taip yra, tačiau dokumentas turi būti rimtas, ir siūlyčiau užbaigti vieną kartą visus šituos nesusipratimus. Gi, žiūrėkite, kas tai primetė? Tai primetė Lietuvos komunistų partija – šitą demagogišką diskusiją apie suverenitetą TSRS sudėtyje ir ne. Dabar..

GYTIS LUKŠAS. Gerbiamas Zigmai.

ZIGMAS VAIŠVILA. Baigiu. Dabar siūlau priimti šitą rimtą pareiškimą ir priimti dar vieną, gerbiamo Patacko pasiūlytą, kad baigtume visus tuos nesusipratimus ir aiškinimus dėl nepriklausomybės, kas tai yra nepriklausomybė, ir baigti šiuos ginčus. Ačiū. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Gerbiamas Audrius Butkevičius.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Aukštasis Seime, pagrindinis mūsų svertas, mūsų politinio veikimo svertas yra visuomeninė nuomonė. Ir šitais dokumentais, kuriuos paleidžiame į Lietuvą ir pasaulį, mes tą nuomonę kuriame. Noriu pasakyti, kad veiks tikrai vienas dokumentas. Kitas dokumentas visada bus mažiau žymus, mažiau skaitomas, mažiau pasitebimas. Todėl šios sesijos pareiškimas turi būti vienas ir jame turi būti aiškiai pasakyta, ko mes norime.

Gerbiamas Landsbergis pasiūlė, o vėliau gerbiamas Juozaitis paminėjo, jog 1920 m. sutartis yra nedenonsuota. Tarybų Sąjunga, įvykdydama agresijos aktą prieš Pabaltijo valstybes ir Suomiją, sulaužė sutartį, ir sutartis nuo to laiko nebeveikia. Dėl to Tarybų Sąjunga buvo pašalinta iš Tautų Sąjungos. Taigi tarptautiniu teisiniu požiūriu ši sutartis neveikli ir ja remtis mes negalime. Tą galima rašyti, kad mūsų santykiai grindžiami 1920 m. dvasioje. Ir tiek.

Antra. Mes privalome atsakyti į klausimą, kurį mums tikrai primetė kompartija. Mes esame blogesnėje padėtyje. Jie puola mūsų pateiktus pasiūlymus ir visada įveda dviprasmybes. Ir tos dviprasmybės veikia. Šitas visiems gerai žinoma. Raktinis žodis yra sąjunga. Ar mes sąjungoje, ar ne? Todėl mūsų šios dienos dokumente turi būti aiškiai pasakyta, „ne TSR Sąjungoje“, siūlau praleisti žodį „sudėtis“, „atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę“, ne Respubliką, valstybė yra tarptautinės teisės sąvoka, „ne TSR Sąjungoje“. Gerbiamas Juozaitis paminėjo, kad tokiu būdu mes atsiremiamė į sieną ir nebepaliekame sau erdvės veikti. Aukštasis Seime, tikrai aiškiai deklaravę savo pozicijas, mes įgyjame veikimo erdvę, nes nuo to momento mes galime žengti kitus realius žingsnius. Noriu jums priminti, kad ar Tarybų Sąjungoje, ar ne, – štai šis skirtumas tai yra mūsų rinkiminė platforma, nes kito skirtumo tarp LKP, kuri lemiu momentu pasielgs taip, kaip pridėra, ir mūsų šiai dienai įžvelgti jau neįmanoma. Tie, kurie buvo susitikime su Respublikos Vyriausybe, su gerbiu Brazausku ir kitais, paliudys, kad nepriklausomybės sąvoka jau įgavo dviprasmiškumą ir Brazauskas ją taip ir komentuoja.

Svarbiausias dalykas, kurį mes turim daryti šiandien, yra ruošti Lietuvos žmones tai nepriklausomai valstybei, į kurią einame. Ruošti galime tikrai aiškiai juos mokydami, kad einam į atskirą valstybę, išeinam iš Tarybų Sąjungos ir kad šios mintys jokių būdu ne provokacinės, kaip galvoja dar daugelis Sąjūdžio pirmojo suvažiavimo lygiu mąstančių žmonių. Ir tai yra mūsų visų, Seimo pareiga. Tam ir kviečiu. Ačiū. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Gerbiamas Mečys Laurinkus.

MEČYS LAURINKUS. Gerbiamas Seime, žinoma, čia mes kalbame apie mums visiems labai gerai suprantamą dalyką, ir kai buvo pateikta šita redakcija su šita fraze „ne TSRS sudėtyje“, mes iš karto supratome, apie ką eina kalba. Ir niekas, jeigu būtų atskiras balsavimas be jokio konteksto, niekas neabejotų, būtent taip, žinoma taip. O

kaipgi kitaip? Jeigu mes pradėjome eiti šita linkme, nepriklausomos valstybės linkme ir sekame savo pareiškimo logika, kitokio pareiškimo negali būti ir kitokio žodžio negali būti. Mes supratome šitos frazės reikšmę. Bet dabar, jeigu mes turime kontekstą, turime žiūrėti, koks tas kontekstas yra. Ar mes šitą frazę sakome sau, mūsų Lietuvos žmonėms? Matyt, ne. Lietuvos žmonėms yra aišku, ko mes norime. Šitą frazę mes ištartume, aišku, Maskvai, kadangi ji to ir nori. Ji nori, kad mes vieną kartą iš tikrųjų pasakytume, ko mes norime. Štai sako, yra įvairių kalbų, įvairiai kalba. Ir išeiti, ir neišeiti iš Tarybų Sąjungos, bet tegu tada pasako, tegu pasako šita lyderiaujanti politinė jėga, tegu aiškiai pasako, ko ji nori. Ir mes tą padarom. Kokie yra mūsų tolesni veiksmai? Apie tai mes turime ir kalbėti. Man buvo sakoma, mes daug apie tai ginčijamės, kad į tai niekas, kaip ir ankstesnius pareiškimus, nelabai kreips dėmesio. Mes ne tą esame dar pasakę, o čia mes jau būsimė pasakę atvirai, labai aiškiai, žmonėms visiems bus aišku, ir mes galime pradėti dirbti. Aš nemanyčiau, kad nekreips dėmesio. Kaip aš, pavyzdžiui, įsivaizduoju toliau, taip, kaip aš suprantu, jeigu bus priešingi argumentai, prašome tada juos pateikti. Aš įsivaizduoju, kad štai sakys, jau pasakyta tokia frazė, tada kaip mes reaguojame toliau. Labai paprastai. Tada verčiame pasakyti komunistų, Lietuvos komunistų partiją ir vyriausybę, koks yra jos santykis su šita būtent pozicija. Irgi nedviprasmiškas santykis. Ji turės tą pasakyti, ji negalės dabar sakyti: arba taip, arba kitaip. Jau turės būti aiškus atsakymas. Ir tą atsakymą, aš manyčiau, daugelis nujaučia, koks jis bus. Koks yra tolesnis veiksmas? Tolesni veiksmai eskaluojami labai greitai. Aš manyčiau, čia nebus laiko pasiruošti ir ruošti gyventojus. Viskas darysis gana greitai. Tada aišku, ar vienokio pobūdžio spaudimas, ar kitokio pobūdžio, bus aiškiai sudėlioti taškai ir mes turėsime tada daryti atsakymą. Na, ką mes darysime? Mes kelsime liaudį. Štai čia ir yra esminis punktas. Ar esam pasiruošę mes šitam veiksmui, ar ne? Sąjūdis, kai kurios Sąjūdžio grupės sako: mes esame pasiruošę, mes sugebėsime, mes atlaikysime, mes žinome, ko norime. Ar mes sugebėsime paskui save patraukti visus gyventojus, ar jie iš tikrųjų stovės už mūsų, o jeigu bus dar stipresnis spaudimas, bus ekonominis spaudimas, ar atlaikys šitą spaudimą, ar mes sugebėsime įtikinti – pakentėkite, mes viską sutvarkysime, viskas gerai, mums visko reikia? Bet jeigu mes irgi nebeprileisime, kad vis dėlto mes galime ir turime kažkokį tarpą, kuriame galime pradėti realizuoti tą, ką pareiškėm, kol kas mūsų, paties Sąjūdžio organizacinis pasiruošimas yra silpnas. Jis yra silpnas, tai yra akivaizdu. Aš jau sutikčiau, pavyzdžiui, būtų galima tokį dalyką daryti, kad bent kiek būtų pagrindas, tvirtesnis organizacinis aparatas bent kiek stipresnis. Argi galėjo kokia revoliucija įvykti [nesant] bent kokio normaliai sukurto aparato? Tik chaosas būtų.

Mano manymu, toks pareiškimas turi būti. Tai turi būti akcentuota. Bet kada tai turi būti padaryta? Galbūt rudenį, galbūt rudenį, galbūt nereikia prisirišti prie datų, mitologinis prisirišimas prie datų labai daug ką suklaidina, labai daug ką nuveda visai ne į tą pusę. Ne datose esmė yra, turinyje esmė yra, mūsų pačių padėtyje esmė, kokia ji realiai yra. Jeigu yra argumentų, kad ji yra iš tikrųjų kitokia, aš tada sutiksiu su šita fraze. Aš žinau, suprantu, ką reiškia šita frazė. Čia nereikia kazuistikos, nei į tarptautinės teisės vėžes pereiti, nei ką, tai yra akivaizdu, ką ji reiškia. Ir ją galima pasakyti, ir tai nebūtų koks nusižengimas nei tarptautinei teisei, nei juridinei kazuistikai, nei taip toliau. O čia gerbiamas Saudargas pasakė, kad aš nežinau, kokia bus reakcija, aš neturiu informacijos. Ir aš neturiu.

GYTIS LUKŠAS. Gerbiamas Mečys.

MEČYS LAURINKUS. Taip, aš baigiu. Kada neturi informacijos, aišku, tada stovi moralinėse pozicijose. Mes tą darome. Mes gyvename iš laikraščių informacijos, Sąjūdžio būstinėje dirbama iš informacijos, nėra jokių tarnybų, kurios ten žinotų kažkokią ypatingą informaciją, padrika informacija yra. Vadinasi, esame moralinėse pozicijose. Galbūt iš tikrųjų stovint šitose moralinėse pozicijose ir reikėtų taip padaryti. Gal mes iš tikrųjų

pasijustume stipresni, bet kol kas aš, kaip dirbantis organizacinį darbą, jaučiu, kad tokiam dalykui esu nepasiruošęs. Todėl aš vis dėlto siūlyčiau priimti Landsbergio pateiktą projektą. Ačiū. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Prieš suteikdamas žodį kitam kalbėtojui, noriu padėkoti Seimo deputatams už rimtį ir susikaupimą, noriu pasidžiaugti tuo, kaip mes dirbame, ir tikėtis, kad ir toliau šitaip dirbsim – kaip garbingi ir atsakingi žmonės. Gerbiamas Juozas Šatas.

JUOZAS ŠATAS. Gerbiamas Seime. Svarbūs, reikšmingi dokumentai paprastai turi savo adresatą. Todėl aš siūlyčiau mūsų pareiškimą užvardinti taip: „Pasaulio tautoms, valstybių vyriausybėms ir visiems geros valios žmonėms“, o toliau kaip tekste – „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo pareiškimas.“

Toliau. Įžanginės dalies paskutinio straipsnio paskutiniame sakinyje siūlyčiau pakeisti būtajį laiką į būsimąjį laiką ir suformuluoti taip: „Tačiau Lietuva niekad nesusitaikys (nesusitaikys) su tokia savo padėtimi ir neatsisakys siekio atkurti nepriklausomą valstybę.“

Toliau pirmame punkte išbraukti žodį „liudijantys“ ir jį pakeisti žodžiu „įtvirtinantys“ – „ir juos įtvirtinantys dokumentai tikrai buvo.“

Toliau antrame punkte išbraukti žodžius „neriboto karinio kontingento įvedimas į Lietuvos Respubliką“ ir pakeisti juos žodžiais „ir po to sekusi agresija bei Lietuvos Respublikos okupacija sudarė prielaidas“ ir t. t., na, rinkimus, be abejo, paimiti į kabutes: „rinkimus“ į vadinamąjį Lietuvos liaudies seimą“.

Toliau. Paskutinį šio punkto sakinį siūlyčiau truputį pakeisti. Na, visų pirma, Seimo, liaudies seimo, reiškia... „1940 [metų] rinkimai kabutėse į tą liaudies seimą buvo neteisėti“, sakyčiau, kad net nieko bendro su teise čia neturėjo, labai švelnus žodis „neteisėti“, sakyčiau, reikėtų jį pakeisti taip: „buvo aiškus politinis farsas, eilinis stalinizmo pasityčiojimas iš demokratijos, todėl šio seimo priimti nutarimai...“ na, toliau kaip tekste. Gale pažymėti: „neteisėti... „yra neteisėti“, išbraukti žodžius „be juridinės galios“. Kadangi čia ne tik juridinės galios, bet ir moralinės galios ir jokios kitos galios neturės.

Toliau trečias punktas. Vietoj žodžio „agresijos“ įrašyti žodį „aneksija“. Agresija pasibaigė tada, kai Lietuva buvo okupuota. Po to prasidėjo okupacija ir aneksija.

Paskutinis šio... toliau. Išbraukti žodį „Europos tautas“ ir vietoj „Europos“ įrašyti „pasaulio tautas“. Ir išbraukti žodžius „nesutikti su“, o vietoj jų įrašyti „nepripažinti“. Tas sakiny, t. y. paskutinis trečio punkto sakiny turėtų būti toks: „Todėl LPS Seimas kviečia laisvasias pasaulio tautas ir valstybes nepripažinti nusikalstamas TSRS–Vokietijos suokaltbio pasekmes Lietuvos suverenitetui ir paremti Lietuvos siekius – taikiu būdu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką“.

Toliau ketvirtas punktas. Išbraukti žodžius „artėja diena, kai“ ir vietoj jų įrašyti žodžius „LPS Seimas kviečia TSRS vyriausybę pripažinti okupacinį Lietuvos statusą ir jo panaikinimo būtinybę.“ Kviečia...

Pagaliau [siūlau] išbraukti visiškai paskutinį sakinį, kadangi jis konstatuojantis, aiškus, žinomas, ir jo vietoj jo įrašyti tokį sakinį: „Reikalaujame nedelsiant pradėti derybas dėl TSRS kariuomenės išvedimo iš Lietuvos teritorijos bei Lietuvos suvereniteto atkūrimo sąlygų RTFSR ir Lietuvos Respublikos 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarties dvasioje.“ Ačiū.

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Vieną minutę kalbės gerbiamasis Alfredas Smailys.

ALFREDAS SMAILYS. Gerbiamieji deputatai, gerbiamas Seime, kaip matote, kiekvienas čia kalbantis faktiškai pateikia savo projektą. Šitas dokumentas yra labai gerai apsvarstytas ir tokių, kaip sakyti, individualių elementų galbūt tiek daug ir nereikėtų. Tačiau į vieną frazę aš norėčiau atkreipti jūsų dėmesį, kadangi ją laikau rimta, nesiūlydamas net tekstą keisti. Pavyzdžiui, čia yra skelbiama: Seimas ragina taikiu būdu atkurti „nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę“. Man kilo neaiškumai, reiškia, ne todėl, kad aš prieš demokratinę valstybę, bet laisvoj Lietuvoje buvo penkios Konstitucijos – 1919, 1920, 1922,

1928 ir 1938, tą teisininkai, manau, patvirtins. Iš jų tik dvi – 1920 ir 1922 metų – kalba apie demokratinę Lietuvą, Respubliką.

Todėl jeigu mes kalbame atkurti, sukurti, tai čia būtų pavojingas terminas. Jeigu jau taip juridškai, tada kyla klausimas, kurio /.../ laikotarpio Lietuvą mes norime atkurti. Ir prašosi, jeigu išeinant iš situacijos, tik vienas klausimas – atkurti nepriklausomą Lietuvą. Bet nepabrėžti demokratiškumo taip pat yra sunku. Aš manau, reiškia, tik palieku kvestionuojant šitą klausimą ir nedarau pasiūlymų.

Dėl sutarčių. Kai vertina tarptautiniai stebėtojai, politikai, beveik visur prie 1920 metų sutarties prideda ir 1926 metų Nepuolimo sutartį. Nežinau, gal ją galima įrašyti žodžiais.

Ir toliau paskutinis klausimas – TSRS ir ne TSRS sudėtyje. Aišku, turbūt mes visi pasisakome, kad ne TSRS sudėtyje. Tačiau jeigu mes remiamės Taikos sutartimi, tai ten savaime aišku, kad yra ne TSRS sudėtyje, ir, kaip sakant, negalandydami savo kinžalų, mes ir taip matome, kad turi žmonės. Ir paskutinis klausimas: čia vienas kalbėtojas paminėjo, kad Tarybų Sąjunga ryšium su tuo Molotovo–Ribentropo paktu buvo pašalinta iš Tautų Sąjungos, Tarybų Sąjungos sąstato sudėties išėjo dėl Suomijos konflikto. Tarybų Sąjunga...

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. (*Plojimai*) Gerbiamasis Eugenijus Lauraitis. Laurinaitis? Atsiprašau, Laurinaitis.

EUGENIJUS LAURINAITIS. Gerbiamasis pirmininkaujanti, garbusis Seime, visų pirma norėčiau padiskutuoti su tomis mintimis, kurios jau buvo išsakytos iš šitos tribūnos. Visų pirma, rištis ar nesirišti mums prie datų. Aš negaliu sutikti su gerbiamu Mečiu Laurinkumi. Mano nuomone, tiek, kiek šiandieną girdi mus pasaulis, būtent šiandien, kažin ar greitai atsiras proga. Labai smarkiai šituo abejoju.

Antras dalykas. Čia porą sykių buvo paminėta, kad klausimas TSRS ar ne TSRS sudėtyje mums yra pakištas Lietuvos komunistų partijos. Leiskite su šituo nesutikti. Tiek išvažiuojant į Rytus, tiek išvažiuojant į Vakarus pirmas klausimas visų žmonių, kurie domisi mūsų politika, yra toks: tai vistiek išeinat ar neiševinat iš TSRS sudėties? Paprastų žmonių, ne partijų atstovų. Ir tai yra realus klausimas, kuris iš tikrųjų juos visus labai domina. Ir kaip šios dienos „Pravdos“ straipsnyje parašyta, reikia atsakyti tiesiai, o mes bandome pasilikti sau tarpelį, kaip yra pasiūlyta, tarp nepriklausomybės ir nepriklausomybės ne TSRS sudėtyje. Savo deklaracija mes pasiliekam sau tarpelį. Didelis tas tarpelis – pralįsime mes visi, nežinau. Ir todėl aš norėčiau vis dėlto sau ir visiems Seimo nariams pasakyti tiesiai: pasiliecame mes tarpelius, plyšelius ar mes sau ir kitiems tiesiai pasakome, kas mes esam. Yra gąsdinama labai greitomis priemonėmis ir sankcijomis. Nežinau, kaip buvo pasakyta, niekas neturi realios informacijos, bent taip buvo iš tribūnos pasakyta. Taigi kiekvienas piešia savo scenarijų remdamasis savo fantazija, galbūt remdamasis kažkokiais gandaiis, nugirstais vienur ar kitur už sienų ar už kitų durų. Gal būtų sąžininga su Seimu pasidalinti šitomis žiniomis? Tada ir mes nefantazuotume, o žinotume realybę, ir tai turbūt leistų mums apsispręsti. Dabar gi man belieka tik apgailestauti, kad buvo plojimais sutiktas pareiškimas, kad Sąjūdis yra silpnas ir nėra ko imtis rimtų uždavinių.

GYTIS LUKŠAS. Nebuvo plojimų.

EUGENIJUS LAURINAITIS. Buvo plojimai po gerbiamojo Mečio Laurinkaus kalbos, kuomet buvo pasakyta, kad Sąjūdis nepajėgus spręsti rimtų politikos uždavinių. (*Balsai salėje*)

GYTIS LUKŠAS. Manau, jūs neteisingai supratote. Atsiprašau. (*Balsai salėje*)

EUGENIJUS LAURINAITIS. Atleiskite, supratau, kaip sugebu. (*Balsai salėje*) Ir todėl aš norėčiau pasiūlyti, jeigu yra reali informacija apie tai, kas mums gresia pasakius vienus ar kitus žodžius, tai ja dalintis. Jeigu yra tikrai nuosavi scenarijai, tai pasakyti, kad yra mano scenarijus, kaip galėtų vystytis įvykiai tam ar kitam mūsų pareiškimui atsiradus.

Asmeniškai aš linkęs būčiau priimti formuluotę, kurioje yra pasakyta tiesiai: ne TSR Sąjungoje. Ačiū. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū jums. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Negaliu nesusilaikyti nuo labai trumpo komentaro. Man atrodo, Mečys Laurinkus ne kartą pabrėžė, kad tai yra „mano nuomone“, „mano manymu“, šitai ir patvirtino. Gerbiamasis Albertas Zalatorius.

ALBERTAS ZALATORIUS. Gerbiamieji, pasistengsiu trumpai porą pastabų. Kai kalbame apie santykius su Tarybų Rusija, 1920 m. sutartį, man atrodo, mes neturėtume taip aklaivai pasakyti „remiantis ta sutartimi“, nes sutartyje, kas ją gerai išiskaitė, yra daugybė dalykų, liečiančių sienas, kur suveda į konfrontaciją dabar su Lenkija, su Baltarusija ir taip toliau. Man atrodo, aš visiškai pritariu profesorius Landsbergio pasiūlymui, tą papildyti ir turbūt reikėtų pasakyti taip, kad turėtume remtis 1920 m., būtinai, „Tarybų Rusijos“ būtinai įdėti, Lietuvos sutarties esminiais teiginiais. Vienas momentas.

Dabar dėl to diskutuojamo TSRS ar ne TSRS sudėtyje. Čia aš pritarčiau daugeliui samprotavimų, kuriuos pateikė deputatai Vaišvila ir Laurinkus. Tik pridėčiau porą dalykų. Man atrodo, kad pasakymas „ne TSRS sudėtyje“, žinoma, yra mūsų noras pasakyti, kaip mes suprantame nepriklausomybės sąvoką. Ir yra, be abejo, inspiruotas dabartinės konjunktūros todėl, kad dažnai nepriklausomybės sąvoka visai interpretuojama. Man atrodo, reikėtų čia, o jeigu nebūtų ji interpretuojama taip, kaip dabar sakoma, tai mes, žinoma, to turbūt nesakytume. Man atrodo, reikia pasakyti kategoriškiau, nei kaip yra pasakyta, bet kad neatrodytų, jog čia grynai konjunktūros padiktuota, pasakyti taip: atkurti politiniu, ekonominiu, teisiniu ir kitais požiūriais visiškai nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Po šito trečio punkto reikėtų įdėti pastabą. Gal ji atrodo nei šiaip, nei taip dokumente, bet jeigu mes galvojame, kad antrasis pateiktas Patacko dokumentas bus vis tiek šešėlyje, reiktų vis tiek įdėti pastabą [apie] tai, ką mes norime pasakyti. Aš negaliu dabar to formuluoti, bet maždaug tokia turėtų būti mintis, kad šiuo metu nepriklausomybės sąvoka Lietuvoje įvairiai interpretuojama, kalbama apie nepriklausomą Lietuvos Respubliką TSRS sudėtyje ir taip toliau. Sąjūdžio Seimas Lietuvos nepriklausomybę suprantą kaip nepriklausomą valstybę, taip sakant, nesklaidu stilistiškai, nepriklausomą nuo jokios TSRS administracijos. Šita pastaba turi būti kaip nors įrašyta, kaip mes suprantame.

Daugiau. Dėl paskutinio punkto – man atrodo, yra gana keistas žodis „ypatingas“. Ką jis reiškia, aš nežinau. Ypatingas, tai... pasakyta tai, kad mes neturime ką pasakyti. Galbūt reikėtų pasakyti: dviprasmiškas mūsų buvimas pasaulio ir Tarybų Sąjungos bendrijoje, toks neaiškus. „Artėja diena, kai TSRS vyriausybė turės pripažinti“ – nežinome mes, ar artėja, ar neartėja, gal neartėja. Gal pasakyti reikėtų kitaip, kad TSRS vyriausybė nori nenori turės pripažinti. Tai yra mūsų toks įsitikinimas. Na, ar artėja, ar ne, mes nežinome.

GYTIS LUKŠAS. Gerbiamas Antanas Buračas.

ANTANAS BURAS. Gerbiamieji, šią liūdną atminties dieną mes galvojame apie esminius dalykus, bet redaguojame konkretų tekstą. Ir dabar tiek daug laiko užtruko tas disputas, kuris primena šiek tiek net spektaklį – ar TSRS, ar ne TSRS sudėtyje. Aš manau, kad yra labai labai esmingi dalykai. Atsirado tas visas tautinio atgimimo pakilimas dėl to, kad tai buvo Tautos siekis, ir jį išreiškiant, jį apibendrinant galutinai grįžome prie tos minties, kad tik nepriklausoma Lietuva gali įgyvendinti savo esminius siekius. Ir manau, kad tas svarbiausias akcentas, kaip teisingai buvo pažymėta, jis visgi nėra pažymėtas ir dabartiniame tekste, kad Tautos genocidas, politinis, ir ekologinis ir kitoks genocidas, ir kultūrinis, ta priežastis, kuri verčia galvoti, kad tik nepriklausoma Lietuva gali žengti realiu pažangos keliu. Ir šitas akcentas iš tiesų būtinas. Dabar tas, na ir man ištis atrodo kaip farsas – ne TSRS sudėtyje. Kodėl mes turime akcentuoti tą dalyką? Be abejo, tada reiktų netgi Molotovo–Ribentropo pakto vertinimo prasme, įvertinti tą pavojų, kuris kyla

keičiantis santykiuose su kaimynais, ir tada reikia rašyti pratęsiant tą sąrašą ir reikia balsuoti, kad būtų įrašyta ne TSRS, ne Lenkijos, netgi Vokietijos [sudėtyje], taip pat kalbant apie tolesnę perspektyvą, kadangi neaišku, ar Baltarusijos liaudis neatsiskirs, tada rašyti ir [ne] Baltarusijos sudėtyje ir netgi ne Švedijos sudėtyje. Ta bus visai logiška. Na, dabar maždaug ta dvasia dauguma Seimo narių ir balsavo, kad ne TSRS sudėtyje rašyti, tai tiesiog nėra elementarios logikos. Panašiai, manyčiau, reikėtų išsaugoti logiką šnekant apie mūsų santykius apibendrinta prasme Molotovo–Ribentropo pakto pasekmių požiūriu. Mes labai trumpai preambulėje paminime, kad paktas palietė ir kitas Baltijos šalis, bet toliau apie politines pasekmes mums, Baltijos Tautų sandraugai, apie pasekmes Lenkijai, Baltarusijai, jeigu jau šnekame apie kontekstą, tai mes turime kažką irgi pasakyti būtinai. Ir tų kaimyninių ryšių įvertinimas perspektyvos požiūriu būtinas kaip atskiras punktas. Prisiminkime, 1918 m. vasario 16 d. buvo labai aiškiai pasakyta, kad Lietuva siekia būti nepriklausoma, bet taip pat iš karto buvo pasakyta, koks bus jos santykio pobūdis su kaimyninėmis valstybėmis. Mes šių metų vasario 16 d. to nepasakėme, dabar yra proga, ir tas turi būti aiškiai irgi pasakyta. Kai minima 1920 m. sutartis, be abejo, ne mažiau prasminga ir tada jau, jeigu minėti konkrečias sutartis, tai kaip ir buvo minėta, reikėtų 1926 m. Nepuolimo ir 1939 m. sutartį paminėti, kadangi ten dar kartą patikslinama Vilniaus krašto priklausomybė Lietuvai, kadangi dar kartą patvirtinamas 1920 m. sutarties galiojimas ir tas yra mūsų nauda. Todėl jeigu jau minime 1920 m., manau, vėlesnes, kurios tai patvirtina, nėra pagrindo nepaminėti. Ačiū.

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Gerbiamas Česlovas Stankevičius.

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Gerbiami Seimo nariai, gerbiami pirmininkaujantys. Noriu pastebėti, kad Seimo deputatai neturėjo galimybės iš anksto pareikšti savo pastabas ruošiamam dokumentui, todėl pirmu ir vieninteliu skaitymu priimamas dokumentas, kuris yra svarbios reikšmės, neapsieina be diskusijos ir be korektyvų Seimo posėdyje. Manau, tai nėra Seimo deputatų kaltė. Noriu pastebėti, kad vakar Latvijos tautos fronto dūma yra viešai pateikusi sampratą apie Latvijos valstybingumą už TSRS ribų. Tai buvo „Rigas Bals“ laikraštyje paskelbta kartu su Rygos kompartijos komiteto komentaru prieš kurį laiką. Manau, kad daugeliui tai yra žinoma.

Norėčiau [kalbėti] dar vienu aspektu – pateikti pasiūlymą, apie kurį čia nebuvo iki manęs kalbėta. Turiu omenyje Sąjūdžio koordinuojamą ir kartu su Nepriklausomybės sąjunga vykdomą parašų rinkimų akciją. Man atrodo, kad tautai būtų nesuprantama, jeigu šiai datai, su šia data ir su Molotovo–Ribentropo pakto pasekmių likvidavimo klausimu susieta akcija, parašų kampanija neatsispindėtų šios dienos Seimo pareiškime. Todėl siūlau papildyti paskutinį straipsnį, Seimo pareiškimo ketvirtąją pastraipą papildyti sakiniu: „Prieš tos kariuomenės buvimą jau pasisakė 1,5 mln. žmonių savo parašais“. Gal aš ir tą skaičių pasakiau nežinodamas, tai yra toks skaičius, koks šiandien yra žinomas.

Dabar dėl čia diskutuojamos sampratos. Manau, kad šita diskusija yra esminė ir būtent čia kai kurie deputatai kaip Laurinkus, Saudargas ir kiti kalbėjo, kad šita diskusija turi esminę reikšmę, ir aš su tokiu požiūriu sutinku. Kartu aš turiu pareikšti, kad mes Taryboje svarstėme tą klausimą ir Taryba vieningai pasisako už tokios pozicijos užėmimą Sąjūdyje. Tačiau kartu suprasdami šios dienos Seimo posėdžio svarbą ir reikšmę, mes taip pat esame aptarę klausimą, kad negalime Seime konfrontuoti ir viską turime svarstyti santūriai, apgalvotai ir dalykiškai. Čia gerbiamas Patackas yra pateikęs variantą, kuris, jį pataisius, mano asmenine nuomone, Seimui neapsisprendžiant, sakysim, kurią poziciją palaikyti, galbūt galėtų būti kaip kompromiso pagrindas. Ar tai būtų pačiame tekste, kaip gerbiamasis Zalatorius siūlė, ar tai atskirame pareiškime, tačiau tenai, mano supratimu, pataisos reikalingos būtų į konkretumą. Jeigu paaiškinimas neišaiškina iki galo, tai manau, kad jisai nereikalingas.

Kartu aš norėčiau pasiūlyti Seimui sutikti, kad gerbiamas profesorius Zalatorius, čia pateikęs tokių svarbių pataisų, būtų įtrauktas į redakcinę komisiją. Ačiū. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. AČIŪ. Gerbiamas Saulius Pečeliūnas.

SAULIUS PEČELIŪNAS. Gerbiamas Seime, turbūt šiandien pagrindinė diskusija, kuri ir vyksta, ne dėl tų smulkių įvairių pataisymų, kurie irgi yra reikšmingi, bet jeigu mes tuo keliu eisime, tai galėsime išsiplėsti į trijų dienų darbą ir niekada to dokumento nepabaigsiame. Yra ir Aukščiausiosios Tarybos komisijos išvados, kurios yra labai plačios, yra kitų dokumentų, bet esminis mūsų šios dienos dokumentas vis dėlto turėtų pasakyti apie tai, ar Sąjungos sudėtyje, ar ne. Ir štai kodėl. Čia buvo daug baimių išsakyta, dėl ko, ar laikas mums tą sakyti, ar ne, ar nebus kokių sankcijų ir t. t. Tačiau nepamirškime, kad tai yra Konstitucijos reglamentuojamas dalykas, mes tai galime drąsiai sakyti ir jokio įstatymo mes čia nepažeidžiam, tai pirma.

Antra, prisimenam, kas buvo daroma su suvereniteto samprata. Pusę metų! Irgi savo laiku mes neišdrįsime aiškiai pasakyti, ką tai reiškia, juk pusę metų [vyko] diskusijos, visiškai nereikalingos, kurios atėmė iš mūsų daug jėgų, laiko ir potencinės energijos, kad galų gale išsiaiškintume, ką ta sąvoka reiškia. Dabar vėlgi, kaip žinoma, ir nepriklausomybės sąvokai yra bandoma suteikt tą pačią diskusijos formą. Tai išsakė gerbiamieji Seimo tarybos nariai iš savo atsiminimų iš Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto. Taigi kelias, atrodo, siūlomas panašus – vėlgi pusę metų aiškintis, ką ta sąvoka reiškia. Manychiau, kad šiandien yra būtent ta diena, kai mes turime aiškiai ir tiesiai pasakyti, ko mes norime. Buvo apeliuojama į tai, kad lietuvių tauta žino, ar mes tą pasakysime, ar ne, kad mes vis dėlto siekiame valstybės ne Sąjungos sudėty. Deja, jeigu prisiminsime tą diskusiją dėl suvereniteto, sąjungos ar ne sąjungos sudėty, paskaityt tas visas publikacijas, mes negalime tiesiai pasakyti, kad mūsų tauta vis dėlto žino, kaip teisingai tą sąvoką traktuoti ir kaip ją suprasti. Mes turime sakyti tiesiai ir aiškiai. Kitas dalykas, prisiminkime vakarykštį mitingą Kaune, kurio rezoliucijoje tie žodžiai yra ir po tais žodžiais pasirašė ne tik Kauno Sąjūdis, bet ir Nepriklausomybės sąjunga, ir visos kitos Lietuvos politinės jėgos, stipriom ar nestipriom [jas] mes šiandien laikome, tai atskiras klausimas, tačiau toks faktas yra.

Balsas iš salės. O kokios visos kitos?

SAULIUS PEČELIŪNAS. Paimkite, prašom, to mitingo rezoliuciją ir paskaitykite, kas po ja pasirašė, aš nenoriu gaišinti dabar brangaus laiko.

Balsas iš salės. Aš tiesiog noriu jūsų paklausti, kokios visos kitos?

GYTIS LUKŠAS. Prašau atsakyti iš vietos.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Demokratų partija, Žaliųjų partija, Socialdemokratų partija (Kauno skyrius), Krikščionių demokratų partija, Humanizmo ir pažangos partija, Tautinė jaunimo sąjunga, Laisvės lyga ir žodžiu pritarė Kauno skyriaus kompartija. (*Juokas*)

SAULIUS PEČELIŪNAS. Taigi mes su šita Kauno mitinge priimta rezoliucija turėtume skaitytis. Ir jeigu jau aukščiausio Sąjūdžio organo – Seimo priimtas dokumentas nesakys visos tiesos, tai nebus geras dalykas, nemanau, kad Lietuvos žmonės mus teisingai suprastų. Aš pasisakau už tai, kad vis dėlto ta frazė „ne Tarybų Sąjungos sudėtyje“ šitame tekste privalo būti, kad ateityje išvengtume įvairių diskusijų, dviprasmybių ir panašių dalykų. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Noriu pasitarti. Liko dar septyni oratoriai. Noriu informuoti, kad pirmą valandą, 13. 40, Seimo deputatai žada išvykti. (*Balsai salėje*) Mes tarėmės, kad sesiją, pirmąją sesijos dalį baigsime vėliausiai 12.30 val., kad suspėtume toliau. Bet aš suprantu, kad svarstome labai svarbius dalykus, todėl kokia jūsų nuomonė dėl likusių septynių oratorių? Aš išvardinsiu juos tuoj pat: Petras Vaitiekūnas, Saulius Gricius, Mindaugas Stakvilevičius, Romualdas Ozolas, Algimantas Norvilas, Kazimieras Uoka, Nijolė Baužytė. /.../ (*Triukšmas salėje*) Prašau kalbėti po vieną. Prašau.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Aš norėčiau paklausti, kodėl mano pavardės jūs nepaskaitėte, aš labai seniai esu padavęs paraišką.

GYTIS LUKŠAS. Mes gavome lapelį, jeigu reikės, Vytautas Landsbergis. Ačiū.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Žodį Ozolui!

Balsai iš salės. Ozolui!

GYTIS LUKŠAS. Vienai replikai Mečys Laurinkus.

MEČYS LAURINKUS. Reikia duoti pasisakyti visiems, kas užsirašė. Todėl, kad tai nėra vaikų žaidimas, tai yra labai rimti dalykai, tikrai, pasisakančius prašome pateikti analizę ir argumentus. Yra žmonių, kurie dabar galvoja, kaip jie balsuos, juk niekas nenutarta, prašome analizę, argumentų paneigimo, galbūt aš pats apsispręsiu, reikia galvoti. Reikia duoti visiems.

GYTIS LUKŠAS. Gerai. Ačiū. Tada prašome kiek galima trumpiau, kiekvienas nesikartodamas pasako tai, kas svarbiausia. Ir taip Petras Vaitiekūnas, ruošiasi Bronius Genzelis.

PETRAS VAITIEKŪNAS. Gerbiami Seimo deputatai, mūsų forumą aš laikau labai reikšmingu politiniame Lietuvos gyvenime. Mes esame reali politinė jėga ir turime mąstyti politinėmis sąvokomis. Turime suvokti save esant taip pat realių politinių jėgų, intencijų ir siekių lauke. Taip pat ir jūs, realių galimybių bei interesų lauke. Nesuvokdami šito, nesuvokdami savęs kitų veikiančių jėgų lauke, mes tampame tik moraline jėga. Todėl mes turime suderinti tuos siekius, galimybes, interesus tarp Maskvos komunistų, Lietuvos komunistų ir Sąjūdžio. Kiekviena šitų jėgų taip pat nėra vienybė.

Kol kas iškilo aiškus prieštaravimas tarp to, ar mes prieštarausime vieni kitiems žodžiais, ar mes darysime darbus. Jeigu Gorbačiovas aiškiai pasako – pertvarka tik TSRS sudėtyje, tačiau leidžia mums dirbti, leidžia mums eiti parlamentiniu keliu ir nestabdo jo, aš nematau jokio reikalo pasakyti jam aiškiai į akis: o mes veiksime ne Tarybų Sąjungos sudėtyje. Todėl, nes nepriklausoma, automatiškai visa tai... Ir konfrontacija žodžiais mums nieko naujo neduos ir tautai nieko naujo nepaaiškins. Nepriklausoma Lietuva yra nepriklausoma Lietuva, ir vien spjaudyt žodžiais aš nematau jokios prasmės. (*Plojimai*)

Aš dar nebaigiau. Todėl kiekvienas mūsų radikalus žingsnis turi būti gerai pasvertas, parašų rinkimas taip pat buvo radikalus žingsnis, tačiau priminė, vis dėlto atleiskite man, kompartijos naudojamus metodus. Mes pasirašėme po dokumentu, kuris praktiškai realiai nieko nereiškia, kaip prieš keletą metų rašėmės po Peršingo pareiškimais, reikalaudami juos išvesti iš Europos. Šitas mūsų reikalavimas „ne Tarybų Sąjungos sudėtyje“ yra dar vienas kvietimas Maskvai įsikišti jėga į Lietuvoje vykstančius procesus. Be abejonės, nepriklausoma Lietuva yra praktiškai faktas ir nuspręstas faktas. Klausimas – koks faktas? Įsikišus Maskvai jėga, po perversmo, ką [ir] reiškia automatiškas įsikišimas, reiškia perversmą, mes turėsime nepriklausomą, totalitarinę diktatoriškai valdomą Lietuvą. Ir be jokios abejonės, lengvai manipuluojama iš Maskvos, tų pačių komunistų. Parlamentiniai procesai, dabar vykstantys Lietuvoje, mus vis dėlto veda į nepriklausomą ir demokratinę Lietuvą. Mes šitą procesą turime tęsti kiek galima ilgiau ir nueiti dar bent vieną žingsnį iki įsikišimo.

GYTIS LUKŠAS. Gerbiamas Vaitiekūnai, mes tarėmės.

PETRAS VAITIEKŪNAS. Aš protestuoju prieš susitarimą ir voliuntaristinį jūsų nurodymą kalbėti dvi minutes. Todėl baigdamas, palaikau gerbiamojo Landsbergio pasiūlymą neminėti ir žodžių „ne Tarybų Sąjungos sudėtyje“, nes tai yra konfrontacija žodžiais. Žodžiais, kai tuo tarpu mes turime realią konfrontaciją darbais, ir nenutraukti šito proceso. Ačiū. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū jums. Aš manau, kad mes norime baigti pirmąją sesijos dalį konkrečiais priimtais kokiais nors sprendimais, rezultatais. Kad tai padarytume, dar kartą prašau kalbėti trumpai, aiškiai ir nesikartoti. Bronius Genzelis. Ruošiasi Saulius Gričius.

BRONISLOVAS GENZELIS. Gerbiami Seimo nariai, šiandien aš priverstas prisiminti kai ką iš savo rinkiminės kampanijos. Kai aš buvau viename didžiame mitinge Kretingos rajone, gaudavau daugybę raštelių, mane spiriančių pasakyti, kaip aš žiūriu į Lietuvos ateitį, ar už Tarybų Sąjungos sudėty, ar ne? Aš atsakinėjau, atsakinėjau. Man tada pasiuntė raštelį, sako, gerbiamasis, juk aš sėdžiu užpakaly mūsų saugumo lyderio Pocevičiaus. Jis ištraukia iš kišenės šituos raštelius ir jis būtent pateikė šituos raštelius. Kai aš ten perskaičiau, tas vis dėlto išnėrė. Aš apie tai noriu pasakyti, kad mūsų liaudis, kai aš susiduriu su rinkėjais ir dabar, pasirodo, visgi rinkėjų politinis mąstymas yra aukštesnis negu mūsų gerbiamojo Seimo. Šitą aš norėjau pasakyti. Politikas yra tas, kuris mato toliau, ir ne politikas tas, kuris daugiau plepa negu galvoja. O mes viską norime išplepėti, viską išsakyti ir pasirodyti, kokie mes drąsūs esame. Koks mūsų būtent tikslas? Ar mūsų tikslas pasirodyti, kad mes, vienu žodžiu, esame drąsūs, ar mūsų tikslas galvoti apie Lietuvos ateitį? Dabar čia gerbiamasis Laurinaitis kalbėjo, kas mus gąsdina. Juk iš tikrųjų, kas konkrečiai gąsdina, neatsakysi. Gal mes turime reikalą su politikais – ar kvalifikuotais, ar nekvalifikuotais. Tie, kurie dalyvavom Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, įvairiose komisijose, mes susiduriame kiekvieną dieną su žmonėmis, kurie vienu žodžiu teikia: Tarybų Sąjungoje atsirado tokia kritiška padėtis todėl, kad nenaudojama jėga. Kiekvieną dieną ne tik komisijos, nacionalinės politikos ir visur kitur kritikuojama valdžia už tai, kad jie nepanaudoja jėgos ir jiems atrodo, kad visas problemas galima spręsti iš jėgos pozicijų. Taip susiduriame su Karabachu ir visur. Kiek tokių žmonių yra, aš negaliu atsakyti, bet visą laiką mums grasinama, pastoviai grasinama. Aš nežinau, ar mes, Seimo tarybos nariai, kurie buvome susitikę su Brazausku, juo galime tikėti ar ne, bet jis mums irgi vis dėlto išdėstė Čebrikovo poziciją, kuris pasakė, ją jau mes žinome ir girdėjome, kur jis išdėstė, sakė, ar čia vėjais mėtomi tokie veikėjai kaip Čebrikovas, aš nežinau, bet kad pas mus yra visos priemonės neleisti ir partijai išeiti iš Tarybų Sąjungos sudėties ir Lietuvai iš Tarybų Sąjungos sudėties, mes viską panaudosime. Šiandien, prieš eidamas čia, buvau susidūręs su keliais TSKP CK veikėjais, kurie yra atvažiavę būtent čia, 13-kos jų žmonių brigada. Na, ką aš galiu pasakyti? Dialogas pas mus visiškai negalimas, nes jie mąsto kategorijomis, „Jedinstvos“ kategorijomis. Dialogas neįmanomas, bet mes privalome vesti dialogą. Bet ar galime elgtis...

GYTIS LUKŠAS. Gerbiamas Broniau.

BRONISLOVAS GENZELIS. Taip, kaip, pavyzdžiui, mes žinome, kad „Jedinstvo“ ir kiti prašo ginklų. Dėl „Jedinstvos“ aš nežinau, bet estai tai oficialiai kreipėsi į „Intefrontą“. Mes turime pirma galvoti, galvoti ir dar kartą galvoti, o paskui plepėti. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Audrius Butkevičius. Replika, trumpa replika.

AUDRIUS BUTKEVIČIUS. Nepriklausoma Lietuvos valstybė ir kelias, kuriuo mes į ją einame, yra du skirtingi dalykai. Taigi, kai mes deklaruojame „ne Tarybų Sąjungos sudėtyje“, tai mes deklaruojame antrąją dalį, kad mes išeiname.

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Saulius Gricius. Ruošiasi Vytautas Landsbergis.

SAULIUS GRICIUS. Žmonės nesupras, nes aš nesu žmogus iš Žaliųjų partijos, kuris pasirašė /.../ šitą Kauno sprendimą. Nepasirašiau kartu su Žaliųjų partija, nes joje nesu, bet mielai palaikau ir noriu išsakyti argumentus, kodėl palaikau tą tiesmuką pasakymą. Mano supratimu, šitas mūsų ginčas jau yra peraugęs tą natūralų tėvų ir vaikų konfliktą, kada tėvai visada sako savo vaikams, mol, jūs patylėkit, o paskui jums dar gali kliūti. O vaikai visą laiką norėtų lyg ir greičiau bėgti. Ir tautoje pusiausvyra taip ir išlaikoma, kaip ir šeimoje – tėvai vis ramina, vaikai vis bėga, kol ateina ta pusiausvyrų branda. Tačiau galima pasakyti viena: kada yra meluojama, tada jau, aišku, apie pusiausvyrą kalbėti negalima. Mano supratimu, vis daugiau, ypatingai Sąjūdis, nebūdamas diplomatais, kad esi pripažintas, neturėdamas jokios informacijos, jokio aparato, o diplomatais būti stengiasi ir išsina šitaip, kad ta nekompetencija kartais pridaro tiek, kad paprasčiausiai yra meluojama

savo tautai, ir per tą melą paskui neaišku, kas su kuo, kas kur, ir gaunami tokie rašteliai, ir dauguma tuos raštelius ne tik saugumas siunčia... Gal pabaigsiu ir tada užprotestuosiu, vis tiek aš ilgai nekalbėsiu. Kažkas tautą yra palyginęs su laivu. Man kyla įtarimas, kad ar tik nebus čia taip, kaip per tas kalantines ir ankstesniais laikais, o ir Sąjungos spalio revoliucija, kada Leninas labai pasidžiaugė, kad štai liberalioji...

GYTIS LUKŠAS. Prašau konkrečiau, baigiasi laikas.

SAULIUS GRICIUS. Mano supratimu, liberalioji mūsų inteligentija džiaugiasi tuo, kad atsirado galimybė pliurpalizmui, karjerizmui, kelionėms, užsienyje apsipirkti...

GYTIS LUKŠAS. Taip. Ar turite ką nors iš esmės? (*Plojimai*)

SAULIUS GRICIUS. Taip, turiu.

GYTIS LUKŠAS. Svarstomu klausimu?

SAULIUS GRICIUS. Taip, turiu. Mano nuomone, tai svarstomu klausimu /.../ šitas nepasakymas tiesiai yra tas ryšys, su kuriuo mūsų orūs ponai pasilieka galimybę pabėgti. Tuo tarpu tautos laivas, jeigu skęs, tai jį ir paskęs...

GYTIS LUKŠAS. Atsiprašau, ką jūs siūlote, kokią formuluotę?

SAULIUS GRICIUS. Siūlau formuluoti moraliai ir tiesiai ir aiškiai vieną kartą pasakyti, kad galėtume eiti į rinkimus su viena platforma – mes už suverenitetą ne TSR Sąjungoje, ne Sąjungoje. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Ačiū. Vytautas Landsbergis. Po jo Mindaugas Stakvilevičius.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Mes norėjome išvengti šitos diskusijos daugiausia dėl ankstesnės patirties, kuri rodė, kad tokios politinės diskusijos mūsų tarpe neišlaikomos korektiškumo, mandagumo ir kultūringos politinės diskusijos lygyje. Na, galų gale, tikėjome, kad šiandien tokią dieną vis dėlto, jeigu diskusija ir bus primesta Seimui, tai lygis bus išlaikytas. Deja, eile atvejų turiu konstatuoti, kad taip nėra. Vartojami tokie žodžiai, kaip „baimė“ kažkam priskiriama, net „melavimas tautai“ – Sąjūdis meluoja tautai, ir tai kalba žmogus iš paties Sąjūdžio. Kad ir kaip būtų keista, kalbama apie nesąžiningumą, kažkas kaltinamas nesąžiningumu, galų gale, formuluojama taip, kad kas galvoja kitaip negu aš, tai yra atsilikęs, dar pirmojo Sąjūdžio suvažiavimo lygyje. Jūs visi girdėjote ir matėte žmones, kurie ar švelnesne forma, ar primityvesne, brutalesne forma tuos dalykus sakė. Norėčiau tuo baigti savo šitą apgailestavimą ir eiti prie esmės ir į diskusijos pradžią.

Diskusiją vis dėlto iškėlė Saudargas. Tiesą sakant, aš nesupratau, kodėl jis taip padarė, nes jo žodžiai „žmonėms Lietuvoje viskas aišku. Kai mes kalbame apie Lietuvos nepriklausomybę, apie jos nepriklausomą ateitį, net mitinguose žmonėms viskas aišku.“ Iš tikrųjų taip yra. O galų gale mes numatome, kad mūsų oponentai gali pradėti painioti sąvokas, ir tam yra gerbiamo Patacko paskaitytas dokumentas. Tai yra mūsų žmonėms ir ne tik jie pradės painiotis. Jeigu kas nors išeis į tarptautinę areną, kur žodžiai „nepriklausomybė“ yra visiškai vienareikšmiai, kas nors išeis, pavyzdžiui, iš mūsų dabartinės vadovybės ir pradės aiškinti apie nepriklausomybę TSRS sudėtyje, tai sukels tik homerišką juoką. Tai kam mes norime dar ką aiškinti, atiduodami nepriklausomybės sąvoką, o ne gindami ją? Gerbiamas Saudargas sakė, kad respublikos jau vadinamos nepriklausomomis net oficialiuose TSRS dokumentuose. Norėčiau pamatyti. Norėčiau pamatyti, nes yra priešingai, yra „Pravdos“ tekste, kuris yra politbiuro tekstas, yra labai pikta pasisakoma prieš nepriklausomo valstybingumo terminą, kurį vartoja blogieji, atseit, mes dabar imami ant taikiklio. Ir iš tiesų gerbiamas Saudargas pasakė, kad mes nežinome, kokia bus reakcija. Mes tikrai remdamiesi savo vienokiu ar kitokiu politiniu įžvalgumu galime manyti, kokia bus reakcija ir koks stambaus masto, neprovincialus politinis žaidimas, o stambaus masto politinis žaidimas vyksta.

Mes pasakome viską, bet iš mūsų reikalaujama tam tikros formulės. Ir štai kodėl. Čia nėra aiškumo problema. Pats Saudargas pasakė, kad aiškumo problemos nėra. Yra sąvokų,

mitologizuotų užkeikimų sąvokų pobūdžio problema. Ot kai jie tą pasakys, tai tada jau bus daromas sprendimas. Dabar pasakydami, kad mes esam kita valstybė negu Tarybų Sąjunga, mes turbūt dar nepasakom visko, ko jiems reikia.

Mes galime atsidurti ne tik tikrame politiniame kampe. Čia kalbama ne apie plyšėlį ir ne apie pabėgimą, bet apie politinę erdvę. Mes padėsime įvartyti į politinį kampą, pavadinčiau, sąlygiškai reforminę dabartinę Tarybų Sąjungos vadovybę su Gorbačiovu. Įvartyti į kampą. Štai jie, na, ir dabar daryk sprendimą, ką su jais turi daryti. Tas sprendimas ateis per mūsų respublikos vadovybę. Ar ji savo rankomis naikina Sąjūdį kaip antitarybinį, nes tai yra užkeikimų lygyje, ar ji bus šalinama, ir bus tie, kurie įvykdys tą. Čia vienas iš galimų variantų.

Ir mes siūlome tą variantą vardan tos mitologizuotos formulės, priimam jų mąstyseną.

(*Balsai salėje, triukšmas*)

GYTIS LUKŠAS. Atsiprašau. Ar mes darysime išimtį gerbiamam Landsbergiui? (*Balsai salėje*)

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Gerai. Aš turbūt pasakiau esmę. Čia mes be kita ko perėjome į 170 asmenų redakcinę komisiją, mus dar labiau negu kitais atvejais spiria laikas, reikia išvažiuoti, bus labai staigiai turbūt balsuojama. Ir už ką mes balsuosime? Už pagrindą, už vienus ar kitus pataisymus? Aš manau, kad, matyt, yra pagrindinė problema ir tik apie ją reikėjo kalbėti, apie tos mitologinės formulės naudojimą arba nenaudojimą mūsų tekste. Jeigu reikės, balsuosime, žinoma.

Aš būčiau labiau patenkintas, jeigu mes sutartume suprasdami, kad pasiūlytasis tekstas yra visiškai išsamus. Kalbama apie nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką didžiaja raide, nurodomas valstybingumo tęstinumas, tuo pačiu ir apie tai, kad jos santykiai su kita valstybe yra grindžiami tam tikrais principais. Galbūt su gerbiamojo Zalatoriaus patikslinimu, žinoma, ne sutartimi raidiškai, tas ir neturėta galvoje.

Tokius dalykus redakcinė komisija, kuri čia buvo pasiūlyta, turbūt gali labai lengvai sutarti ir pateikti Seimui balsuoti galutinį tekstą. (*Balsai salėje*) Jeigu redakcinė komisija kausis dvi valandas, tai bus vėlgi mūsų nesugebėjimo, mūsų neatitikimo esamam istoriniam uždaviniui parodymas. Pasirodykime verti valandos, kurioje esame.

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. (*Plojimai*) Gerbiamas Seime, dar kartą noriu jūsų paprašyti pagaltuoti kiekvieną, kuris užsirašė, ką jis naujo ir svarbaus, mums negirdėto pasakys.

O dabar kol kas gerbiamas Saudargas nori priminti veikiančios Konstitucijos 68 straipsnį replikuodamas profesoriui Landsbergiui, kurioje pasakyta: Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika – suvereni, jis pabraukęs žodį suvereni – tarybinė socialistinė valstybė. Ačiū.

Žodis suteikiamas Mindaugui Stakvilevičiui. Ruošiasi kalbėti Romualdas Ozolas.

MINDAUGAS STAKVILEVIČIUS. Gerbiamas Lietuvos Seime, aš absoliučiai palaikau Vytautą Landsbergį. Pakomentuoju. Nemanykite, kad Lietuvos žmonės yra tokie kaimo jurgiai, kaip miesto ponams atrodo. Jie žino, ko Lietuvos Sąjūdis nori ir ko jie nori. Dviprasmybių ir paaiškinimų pirštu nereikia.

Norėčiau atkreipti dar į vieną dalyką. Vyksta dabar varžybos, kas garsiau koneveiks tai, kas yra, ir kuo garsiau šauks šiandien pargriauti tvirtoves, o jos irgi yra. Aš manau, jeigu mes, nieko faktiškai nepasakydami, mesime dar vieną tokį šūkį apie „ne Tarybų Sąjungos sudėtyje“ papildomai, čia bus tik propagandinis, o ne dalykinis [kalbėjimas], tai mes kai kurias jėgas, kurios yra visos dabar reikalingos Lietuvai kurti, tiesiog nustumisime arba sudarysime joms labai sunkias sąlygas. Aš turiu galvoje tuos komunistus ir tuos jau dabar komunistų vadovus, prie kurių dar kuriam laikui ir save priskiriu, ir, žinodamas padėti, prašyčiau, norint konsoliduotis iš tikrųjų visiems doriems Lietuvos žmonėms, šito papildymo neįrašyti. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Replikos prašo Gunaras Kakaras – labai trumputės. Prašau iš vietos, jeigu galima.

GUNARAS KAKARAS. Kviečiu nebalsuoti. Aš matau šitoj situacijoje du skirtumus. Vienoje formuluotėje matau daug gražios jaunatviškos drąsos. Kitoje formuluotėje – atsakomybę. Įsivaizduokim bet kokią neigiamą atvejį. Tie, kurie siūlo papildomą formuluotę, kaip jūs jausit atsakomybę tautai? Man atrodo, kad šiandien mūsų bendras tiek Sąjūdžio, tiek deputatų, tiek tų, kurie dar yra komunistų partijoje, uždavinys yra išvesti Lietuvą į nepriklausomybę. Aš už didelę atsakomybę. Kviečiu visus. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Romualdas Ozolas. Po jo kalbės Algimantas Norvilas.

ROMUALDAS OZOLAS. Sutinku su visais, kurie kalbėjo apie politikos sunkumus realizuojant tuos mums rūpimus dalykus, ir kartu noriu pasakyti, kad kiekvienu atveju turime galvoti ir apie tai, kas privalo būti padaryta nepriklausomai nuo jokių sunkumų. Šiuo atveju tas, kas turi būti padaryta, yra visiškai konkretus turinio, aš pabrėžiu – turinio, o ne žodžių apie tai, kad mes toliau neprivalome priklausyti Tarybų Sąjungai, išsakymas. Tai yra susiję su tuo, kad ši diena turi užsibaigti, užbaigti tą 50 metų laikotarpį. Šiandien mes negalime šito nepasakyti, nes 1939 m. būtent ir užraugas šitas klausimas. Jokia čia kita jėga, ana jėga tą klausimą mums iškėlė. Ir šiandien nėra jokios kitos jėgos ne tik Lietuvoje, ne tik Tarybų Sąjungoje, bet ir pasaulyje, kuri šitą galėtų padaryti, išskyrus Sąjūdį.

Aš labai džiaugiuosi, kad būtent Sąjūdis ir gali tą padaryti. Todėl, kad jeigu tą padarytų Aukščiausioji Taryba, jina iš tiesų turėtų daryti tai, ką sakė Mečys Laurinkus: kitą dieną pradėti to pareiškimo institucionalizavimą.

Dabar gi mūsų pareiškimas galės būti pradėtas realizuoti konkrečiomis politinėmis struktūromis tik tada, kada šito pareiškimo sakytojai, padarytojai išeis į realiąją valdžią, taps Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba. Kada Aukščiausioji Taryba norės imtis šito žygio, tai jau yra jos reikalas, jos politikos reikalas. Mūsų kaip Sąjūdžio politikos reikalas yra vesti toliau mūsų išėjimą į Aukščiausiąją Tarybą, neprarandant galimybės kalbėti tas tiesas, kurias Dievo akivaizdoje turi sakyti Sąjūdis.

Kad nebūtų konfrontacijos, aš sakyčiau taip: iš tiesų, magiškų formulių mums nereikia, mes galime visą tą tiesą išsakyti pavidalu, kuris būtų suprantamas ir Maskvai, ir mūsų protingiems žmonėms, aš turiu galvoje, na, sakysim, 3,5 milijono, truputį numeskime nuo to realaus skaičiaus. Ta formulė, pasakyta profesoriaus Zalatoriaus, mes jos neišgirdome, jis labai gerai pasiūlė: TSRS unitariniais ryšiams nepavaldžią nepriklausomą demokratinę Lietuvą, besiremiančią tokiais ir tokiais 1920 m. sutarties principais. Štai jums yra viskas, ko mums reikia. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Gerbiamasis Algimantas Norvilas. Kitas po jo – gerbiamasis Kazimieras Uoka.

ALGIMANTAS NORVILAS. Garbusis Seime, tikrai gaila – šie trys žodžiai įgavo tokią magišką reikšmę. Aš čia matau iš viso kalbėtojų susidūrimą, vadinkim, dviejų lygių. Vienas lygis – jį galima vadinti intelektualiniu ar informacijos daugiau, kurį iš esmės gina gerbiama Seimo tarybos nariai su pirmininku, deklaruodami, kad tauta vis tiek žino, tauta vis tiek supras. Ir antras lygis, atstovaujamas provincijos, žodžiu, teigiantis, kad nesupras ... (*Triukšmas salėje*) Ačiū... Nesijausim provincija.

(*Balsai salėje*)

ALGIMANTAS NORVILAS. Gerbiamas profesoriau, aš tamstai netrukščiau.

GYTIS LUKŠAS. Prašau pabaigti savo nuomonę.

ALGIMANTAS NORVILAS. Prašau šitą laiką įskaityti. Taip, žodžiu, atrodo, kad lygių skirtumas gan ryškus, ir matau aš intelektualinėje pozicijoje šitą plyšį, jis yra skirtas, mano nuomone, tikslai LKP. LKP manevrui, ne Sąjūdžio manevrui, ne tai, kad mes kažko nepa-

sakysim, mes turėsime erdvę manevrui, atvirkščiai, mes jos neturėsime, mes čia visiškai nekalbame apie atsakomybę prieš žmones, prieš tautą.

Vakar turėjau progos dalyvauti mitinge, mitingas vyko ir Kalnų parke, kur nedviprasmiškai žmonės pasakė: nenori jie būti šitoje sąjungoje, tą visi žinome, jie laukia nedviprasmiško pasakymo iš mūsų. Kaip redakcinė komisija tai pakreips, žinoma, jos reikalas. Bet kviečiu pakankamai aiškiai, tiesiai pasakyti, ko nori Lietuvos žmonės. Ir gaila, vistik gaila, kad...

GYTIS LUKŠAS. Ačiū.

ALGIMANTAS NORVILAS. ...Garbioji Seimo taryba ganėtinau atitrūkusi nuo paprastų žmonių. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū jums. Gerbiamas Kazimieras Uoka. Po jo gerbiama Prunskienė. *Balsai salėje. Reikia nutraukti diskusiją. Kartojasi.*

GYTIS LUKŠAS. Nutraukti vargu ar galim, tai bus neteisinga tų žmonių, kurie dvi valandas laukė, kad galėtų kalbėti, [atžvilgiu]. Aš jau apeliavau į juos pagalvoti. Niekas neatsisako nuo žodžio, po gerbiamosios Kazimieros Prunskienės liko vienintelė Nijolė Baužytė.

KAZIMIERAS UOKA. Gerbiamas Seime, kaip Seimo tarybos narys aš turėčiau, laikydamasis moralinės vienybės deklaracijos, balsuoti taip, kaip siūlo Seimo taryba. Ir iki pat vakar dienos, o vakar vėlai naktį vyko Kauno tarybos posėdis, labai įtariai žiūrėjau į šitos formulės siūlymą. Man atrodė, kad tai iš tikrųjų yra Kauno ir Vilniaus konflikto toks raginimas, ir nebuvau apsisprendęs iki pat šios dienos. Tačiau šiandien, kai dalis iš čia kalbėjusių motyvavo šitos formulės atsakymą ne logikos reikmėmis, kad jeigu mes sakome, jeigu ne TSRS ribose, ne TSR Sąjungos sudėtyje, tai turbūt reikėtų sakyti ne Suomijos sudėtyje ir t. t. Tokius argumentus aš priimu. Tačiau kai man sako, kad to nereikėtų daryti dėl to, kad gali būti tankai, gali būti kokia nors reakcija iš Maskvos, tai aš griežtai atmetu, kaip žmogus atmetu ir negaliu neatmesti. Negaliu priimti tokio gąsdinimo, gerbiamas Genzeli, Laurinkau, Kakarai, jokių būdu.

Aš ką tik grįžau iš Rusijos, kalbėjau įvairiausiose auditorijose, Maskvoje, Tuloje Saratove, gamyklose, pajuodę darbininkai ne mažesnį [auditorijų] kaip čia, ir visur aš sakiau – ne TSRS sudėtyje. Tai ką – aš ten melavau, ką – aš čia turiu elgtis kitaip? Jokiu būdu.

Ir dar noriu pabrėžti, kad šita mūsų deklaracija yra mūsų vienos iš politinių organizacijų Lietuvoje deklaracija. Mes būtinau turime prisiminti, kad Lietuvos likimą lems, kaip gerbiamas Ozolas sakė, būsimoji Aukščiausioji Taryba ir galbūt Lietuvos tauta referendumo keliu. Mes esame viena iš organizacijų, kuri siūlo savo kelią, o lieka Lietuvoje teisė ir kitoms organizacijoms siūlyti savo kelią.

Ir naudodamasis proga aš noriu pasiūlyti šeštadienį Seimo sesijos metu išklausti gerbiamos Prunskienės ir gerbiamo Stakvilevičiaus, kurie tarsi ir įėjo į Vyriausybės sudėtį, ir tuo būdu Sąjūdis tampa atsakingas už visa tai, kas vyksta Lietuvos ekonomikoje, socialinėje sferoje ir kitur. Seimas negali nepastebėti tokių žingsnių, nepastebimai tai negali praeiti. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Gerbiama Prunskienė. Ir Nijolė Baužytė.

KAZIMIERA PRUNSKIENĖ. Gerbiamas Seime, aš irgi apie tą patį. Manau, kad visiems aišku, kad galima išdidžiai, oriai pasakyti ir nepadaryti, ir galima nepasakius, o suprantant, turint mintyje, daryti ir padaryti. Noriu jums štai ką pasakyti: tai, kas vyksta dabar sandėriuose su Maskva, o tos derybos vyksta kiekvieną savaitę, praeitą savaitę keturias dienas buvau Maskvoje, apie tai aš jums papasakosiu šeštadienį, tai jau yra perėjimas į derybas tarp dviejų valstybių. Viskas priklauso nuo to, kokioje pozicijoje mes nuvažiuojam ir deramės. Kai jūs išgirsite šeštadienį tų sandėrių turinį ir preliminarinius rezultatus, kai kurie yra, galima sakyti, pagarsinti abiem pusėms. Sakykim taip, įmonių perėjimas, bankų atsiskyrimas, savarankiška pinigų sistema ir t. t., jūs suprasit, kad eina kalba apie savarankiškos valstybės ekonomikos prasme atkūrimą.

Mes turime reikalą ne tik su stipriu centru. Toliau, jeigu kalbėti apie ekonomiką, mums rūpi ir požiūris kitų respublikų, sakysim, jų įmonių [perėjimo] į mūsų įmonių statusą, mūsų įmones. Nereikalinga taip demonstruoti, baksnoti pirštu į mūsų statusą. Sakau: jį reikia padaryti faktiškai tikrove, nebūtinai tiek daug juo mojuoti. Todėl kadangi bus balsavimas, aš manau, kad jis turi būti, mes neturime šiandien neužbaigti to klausimo, aš pilnai pritariu tai pozicijai, atjungtai pozicijai, kurią sakė gerbiamasis profesorius Landsbergis, profesorius Zalatorius, Ozolas ir kiti, tai yra apseiti be tų formuluočių, kurios mums patiems nereikalingos ir kurios pakenktų Lietuvos ekonominiams ryšiams. Mes apie tai taipogi turime pagalvoti. Aš jums pateiksiu daugybę konkrečių pavyzdžių šeštadienį, jeigu jūs man leisite apie tai kalbėti, ir tikrai suprasite, kad tai yra prasmingas dalykas. Ačiū. (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Gerbiama Nijolė Baužytė.

NIJOLĖ BAUŽYTĖ. Aš norėčiau truputį kita tema vieną minutę. Kadangi mes laikome ir jaučiamės kaip tikrai savarankiška valstybė, nesvarbu, kad mes esame nepasiekę to *de jure*, siūlyčiau elgtis kaip valstybės žmonėms ir kaip valstybiniais organams. Kadangi pastaruoju metu nepaprastai daug liejama melo, purvo ne tik ant Sąjūdžio, bet apskritai [ant] visų trijų respublikų galvos, aš turiu omenyje publikacijas ne tik „Pravdoje“, „Sovietskij patriot“, įvairiausiuose leidiniuose, leidiniuose, „Sovietskaja Rosija“ ir t. t. Ir tuo būdu arba, pavyzdžiui, Leningrado televizijos laidoje, kur kalbėjo interfrontininkai su Koganu prekyje, centrinės televizijos laidoje „Vremia“, kur, pavyzdžiui, „Jedinstvos“ mitingas suplakamas su Beriozovo ir visiškai iškreipta prasme pasisakymu, iškerpami jungtukai ir padaromas sakinyvis visiškai priešingos reikšmės. Ir kada sudaroma, „Jedinstvos“ žmonės apklausiami ir tai pateikiama kaip respublikos gyventojų nuomonė. Aš turiu omenį laidą per centrinę televiziją, kur po mūsų žmonių kalbų buvo intarpai iš multifilmų su aiškia potekste, labai mus išjuokiantys ir įžeidžiantys, aš siūlyčiau palaikyti profesorių Antanavičių ir parašyti, sukurti tam tikrą notą. Aš nežinau, kaip tai teisiškai pavadinti, čia teisininkai pasakys, sukurti notą, kurioje... Kodėl mes dar turime bent vieną kartą griežtai ir trumpai sureaguoti į šitokius dalykus? Todėl, kad skaitydami arba žiūrėdami šitą medžiagą [matom, kaip] labai iškreiptai vaizduoja kitų šalių gyventojai mūsų gyvenimą. Ir surašius tą notą prašyti mūsų Sąjūdžio Aukščiausiosios Tarybos deputatų, kad jie, pasirašę kolektyviai po šito pareiškimo, pareikalautų, kad šitas pareiškimas būtų paskelbtas per sąjunginį radiją, centrinę televiziją ir centrinėje spaudoje. Tai būtų mano toks pasiūlymas.

O dabar antrasis mano sakinyvis. Man labai gaila gerbiamo deputato Griciaus [dėl jo] kalbos. Man pasidarė baisu ne dėl tos frazės, ar mes ją įrašysime, ar ne, bet man pasidarė baisu, kaipgi mes vesime tautą, jeigu vienas kitą šitaip smaugsime? (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Ir taip diskusija baigta. Laikas reziumuoti. Yra keli dokumentai. Pirmiausia apie patį svarbiausią – apie šios dienos Sąjūdžio Seimo tarybos pareiškimą. Išklauses diskusijas aš asmeniškai įsitikinau, kad kaip ir visa mūsų tauta, taip ir mes visi norim vieno ir to paties – esminių ginčų dėl to, ko mes siekiame, koks mūsų tikslas, nėra. Žmonės įvairūs, įvairaus emocionalumo, įvairiai... vieni labiau energingi dvasioje ir mintyse, kiti ramesni. Dėlto ir pasisakymai buvo skirtingi. Mes sukūrėme redakcinę kolegiją, komisiją. Toj komisijoje yra tie mano išvardinti įvairūs žmonės. Yra visa eilė tikrai redakcinių pataisų ir yra ta magiška frazė apie buvimą ar nebuvimą Tarybų Sąjungos sudėtyje. Aš manau, kad mes norime raudonu pieštuku pabraukti tai, kas ir taip aišku iš viso teksto. Nereikia mums dabar braukti to dokumento. Kiekvienas žmogus skaitydamas pasibrauks. Man atrodo, jis jau pasibraukė mintyse tai, ko jis siekia kaip ir visa lietuvių tauta. Aš siūlyčiau palikti redakcinei komisijai darbui šito dokumento tekstą, bet mums nutarti, ar laikom jį pagrindu, ar iš esmės jį priimam, ar pritariam šitam šventam siekiui. Mes gi iš

tikrųjų buvom visi kartu. Šiandien skirtingai bekalbėdami, mes vis tiek kalbėjome apie tą patį. Ar jūs sutiktumėte su tokiu pasiūlymu?

(Balsai salėje)

GYTIS LUKŠAS. Kitas pasiūlymas yra palikus redakcines pataisas, tikrai aiškus redakcines pataisas keliems žmonėms, o ne mums visiems redaguoti po žodį ir sakinį, balsuoti už tą magišką frazę.

Balsai salėje. Taip... Landsbergio variantas su Ozolo pataisa buvo vienintelis variantas.

GYTIS LUKŠAS. Ir taip, tada negaišdami laiko pirmiausia pradėkime nuo pat pradžių. Yra vienas variantas, kurį Jūs turite. Yra kitas variantas – Landsbergio ir Ozolo, kaip dabar buvo papildyta. *(Balsai salėje)* Įtraukiant grupės pasiūlymus. *(Balsai salėje)* Kurį mes paimame pagrindu, dabar nekreipdami dėmesio į smulkias redakcines pastabas? Dar kartą pabrėžiu – galvodami apie esminius svarbiausius dalykus. *(Balsai salėje)* Aš manau, kad čia galbūt ar pavardė pirma pasakyta, ar kita neturi reikšmės? Aš manau, kad pirmos pataisos buvo gerbiamo profesorius Landsbergio. *(Balsai salėje)* Štai aš jas ir pasakiau.

VIDMANTAS POVILIONIS. Čia visiškai skirtingi dalykai. Ką jūs plakat...

GYTIS LUKŠAS. Aš ir pateikiu kaip atskirus dalykus. Dar kartą sakau: yra vienas tekstas, kitas – redakciniai pasiūlymai, kurie buvo pateikti tuoj pat, yra gerbiamo Saudargo su mūsų vadinama fraze, kuris reziūmavo apie politinės komisijos.

ALGIRDAS SAUDARGAS. Aš nekeliu balsavimui.

GYTIS LUKŠAS. Nekeliate? Ačiū. *(Balsai salėje)* Ir taip...

ALGIRDAS SAUDARGAS. Aš siūliau balsuoti už gerbiamo Romualdo Ozolo pataisą ir kartu *en blok* su gerbiamo Landsbergio.

GYTIS LUKŠAS. Aš tą patį siūliau. *(Plojimai)*

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. Galima. Aš irgi norėjau nekelti balsavimui, jeigu pasakoma: nepriklausoma Lietuva nepavaldi totalitariniams TSRS ryšiams. Viskas pasakyta. Čia tai būtų mergaitiškas užsispyrimas, kam šito reikia ... *(Balsai salėje)*

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Siūlau nekelti balsavimo alternatyviškai, bet būtent su šita pataisa, kuri yra esminio pobūdžio... pavesti padirbėti...

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Ir taip prašau visus susikaupti ir pasakyti, kas už dokumentą su bendra gerbiamo Landsbergio, Zalatoriaus, Ozolo pataisa, prašau pakelti mandatus. Dauguma. Kas prieš? Vienas prieš, matau. Kas susilaikė? Mažai, buvo akivaizdi dauguma. Taigi dokumentą priimame.

Dėl kitų. *(Balsai salėje, plojimai)* Septyni, jeigu įdomu. Prašau, kas susilaikė, pakartokim, jeigu yra nuomonių skirtumas. *(Balsai salėje)* Mes kol kas vis tiek matom tik septynis. Aštuoni? Gerai. Aštuoni. Ačiū, ir taip dokumentas priimtas.

Dėl kitų. Yra bendras, priimtas Pabaltijo konsultaciniame pasitarime.

ARŪNAS ŽEBRIŪNAS. Atsiprašau. Aš siūlyčiau visgi išklausti galutinį variantą šito dokumento viešai. *(Balsai salėje)*

GYTIS LUKŠAS. Mes patikėjom tai redakcinei kolegijai, kurią patys išrinkome. Kai ji suredaguos, tada išklausysim. Dabar nėra ką klausyt. *(Balsai salėje, kalba visi kartu)* Gerai, paprašysime mes komisijos, kad ji... tikėsime, ten ilgų diskusijų ir debatų nebus. Ji tai padarys kiek galima greičiau. Dar keli žodžiai dėl kitų dokumentų, kad būtų viskas aišku.

Balsai salėje. (Kalba visi kartu) ...Bet išvažiuodami į Baltijos kelią mes turime žinoti.

GYTIS LUKŠAS. Aš siūlau kitus klausimus, t. y. priimtą Pabaltijo konsultaciniame pasitarime „Baltijos kelio“ projektą, taip pat tai, kas buvo siūloma šiandien gerbiamo Antanavičiaus dėl antikonstitucinės veiklos ir sąjunginės spaudos elgesio, atidėti tai šeštadieniui. *(Balsai salėje)* Mes... noriu priminti realias mūsų laiko galimybes. Bijau, kad mes netrukus neturėsime. Paskelbę pertrauką, mes paskui nebeturėsime Seimo kvorumo... *(Negirdėti)* Aš siūlau... redakciją... Labai atsiprašau. Aš siūlau redakcinei komisijai darbą pradėti jau

dabar, jau dabar. Prašau eiti ir dirbti. Sutikti su pasiūlymu dar įtraukti gerbiamą Zalatorių, kadangi mes priimame variantą su Zalatoriaus [pasiūlymu]. (*Plojimai*)

Balsas iš salės. Yra pasiūlymas įtraukti iš juristų draugą Šatą... 10 minučių redakcinei komisijai. (Balsai salėje)

GYTIS LUKŠAS. Man atrodo, juridškai čia viskas pamatuota, aišku, liečia redakciniai patikslinimai. Prašau, gerbiamasis Kakarai, dar jūs.

GUNARAS KAKARAS. (*Balsai salėje*) Jeigu mes neturime laiko jį redaguoti, tai galime nutarti, kad jį priimsime šeštadienį. (*Balsai salėje*)

GYTIS LUKŠAS. Gerai. Manau, kad šitą mes tikrai galime nutarti. Manau, kad tai bus papildymai šeštadienio sesijoje, apie kurią mes kalbėjome pradžioje. Dėl „Baltijos kelio“, kokios yra nuomonės dėl šito ilgo dokumento, bendrai apsvastyto Pabaltijo konsultaciniame komitete.* Ar galima... Jūs visi susipažinę su tekstu? (*Balsai salėje: „Taip.“*) Ar yra kokių nors esminių nepritarimų? (*Kalba visi kartu... „Yra“*) Aš klausiu, ar yra esminių nepritarimų, su kuo jūs principingai nesutiktumėte? (*Balsai salėje: „Ne.“*) Prašau.

EUGENIJUS GENTVILAS. Principingai negaliu sutikti su tokiu ilgu tekstu, kadangi jame yra nuolatinių pasikartojimų ir daugiaprasmybių.

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Ar mes galėtume su jumis nutarti, kad šitie nesutikimai yra dėl stiliaus arba kalbos atžvilgiu, kad jį reikia poredaguoti, bet iš esmės turbūt mes galime jį priimti, pritarti jam? Manau, kad Seimas turėtų jam pritarti. Ir taip, jeigu leisite, galbūt mes balsavimu išreikšime tą pritarimą. (*Balsai salėje*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Galima paklausti?

GYTIS LUKŠAS. Taip.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ar yra koks nors reikalas būtinai šiandien jį priimti? Aš klausiau diskusijos ir nespėjau jo perskaityti.

GYTIS LUKŠAS. Matot, kiek praktiškai mes jį šiandien naudosome, ar iš tikrųjų mes jį skelbsime žmonėms? Nutarkime, ar tai svarbu šiandien supažindinti žmones su „Baltijos kelio“ šituo ilgu tekstu? (*Kalba visi kartu*)

RAIMUNDAS BARTUSEVIČIUS. Baltijos Tarybos galima skelbti, o Seimo nereikia.

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. Galima dar.

GYTIS LUKŠAS. Taip, prašau.

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. Man rodos, kad deklaracija yra rengta protingų žmonių, pagaliau mes galime kuo nors pasitikėti ar niekuo negalime! Rengėme vieni vieną dokumentą, kiti rengė kitą. Priimam, taigi ne lemianti deklaracija, kad nesvarstytume šeštadienį, nes yra kitų svarbių reikalų. Vėl visą dieną mes ją svarstysim.

Balsai salėje. Balsuojam!

GYTIS LUKŠAS. Aš siūlau balsuoti. (*Kalba visi kartu*) Prašau, kas už tai, kad priimtu-me „Baltijos kelią“? (*Balsai salėje*) Ačiū. Kas prieš? Vienas. (*Balsai salėje*) Kas susilaikė? (*Balsai salėje: „Keturiolika.“*) Matom, keturiolika. Balsų dauguma priimame dokumentą. (*Balsai salėje*)

Turbūt padarysime. Čia yra toks skelbimas... 14.30 val., prašau visų paklausti atidžiai... Kas nori važiuoti autobusu 14.30 val., iš Gedimino aikštės išvyksta autobusas į Ukmergės–Pasvalio ruožą su Seimo nariais. Tik vienas autobusas. Skaitau tai, kas parašyta, kas nori važiuoti autobusu 14.30 val., Katedros aikštėje.

Dar viena. Norėčiau pasakyti jums, kad gavome raštelį su tokia Zigmo Vaišvilos fraze. Turėdamas galvoje frazę apie „ne Tarybų Sąjungos sudėty“, Zigmas Vaišvila rašo: „Ši frazė tikrai magiška, atrodo, kad tikrai kažkas iš mūsų galvoja, jog esame už buvimą TSR Sąjungoj“. (*Plojimai*) Ačiū. Skelbiama 15–20 minučių pertrauka.

SAULIUS ŠALTENIS. Perskaitysime gautas telegramas ir pareiškimus. „Jungtinių Valstijų kongresas, Atstovų rūmai, Vašingtonas, ISI. Michailui Sergejevičiui Gorbačioviui,

* Baltijos Taryboje.

TSRS Komunistų partijos generaliniam sekretoriui per TSRS ambasadą. Brangus generalini sekretoriau, 1920 metais, kai Leninas pripažino nepriklausomas Estijos, Latvijos ir Lietuvos vyriausybes ir visiems laikams atsisakė visų Rusijos pretenzijų šioms tautoms, jis aiškiai parodė likusiam pasauliui, kad tautinio apsisprendimo teisė bus gerbiama Sovietų Sąjungoje, tačiau jo įpėdinis Stalinas, pademonstravęs nepagarbą tarptautiniam įstatymui, paniekino iškilmingus Lenino pažadus, suderėdamas slaptuosius protokolus prie 1939 m. rugpjūčio 23 d. Molotovo–Ribentropo pakto. Tie nelegalūs protokolai privedė prie Rytų Europos padalijimo įtakos sferomis ir galiausiai prie Latvijos, Lietuvos ir Estijos okupacijos. Įkvėpė drąsos pastaruoju metu didėjantis nepriklausomas ekonominis ir politinis vystymasis, kuris leidžiamas ir vykdomas Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Viešumo ir persitvarkymo eroje Sovietų Sąjungai būtų naudinga pasmerkti Molotovo–Ribentropo paktą ir skatinti estų, latvių ir lietuvių tautų apsisprendimo teisę. Nepriklausomų Lietuvos, Latvijos ir Estijos atkūrimas gali tik padėti tolesniam Rytų Europos ekonominiam ir politiniam stabilumui. Tuo pačiu būtų pagerintas visų Rytų Europos tautų gyvenimo lygis, taip pat pažymėta Europos bendradarbiavimo naujojo amžiaus pradžia. Mes jungiamės su lietuvių, latvių ir estų tautomis, ragindami jus pripažinti jų troškimą pačios pagrindinės iš žmogaus teisių – apsisprendimo teisės. Jūs galite pradėti šį procesą viešai, nedviprasmiškai pasmerkdami slaptuosius Molotovo–Ribentropo pakto protokolus, taip pat ir jų padarinius rugpjūčio 23 d., pakto pasirašymo 50-ųjų metinių dieną. Nuoširdžiai – Džon Miler, Kongreso narys, Vašingtono valstija.“ JAV vakaruose, ne JAV sostinė. (*Plojimai*)

„Vašingtonas, ISI. 1989 m. rugpjūčio 23 d. Estijos, Latvijos ir Lietuvos žmonėms. Brangūs bičiuliai, apgailestauju, kad negaliu šiandien būti su jumis ir asmeniškai prisijungti prie jūsų balsų, reikalaujančių teisingumo Estijos, Latvijos ir Lietuvos žmonėms. Šiandien istorinės svarbos diena jums ir svarbi data pasaulio kovos už laisvę istorijoje. Šis jūsų susirinkimas ir pastarųjų mėnesių įvykiai kaimyninėse srityse mums primena, kad nei valstybės priespaulda, nei laiko tėkmė negali numalšinti laisvės troškimo. Mano šalies žmonės stebi visa, kas vyksta Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Mes žavimės jūsų kova, viltingai žvelgiame į jau pasiektą pažangą ir mes būsimė šalia jūsų, kai jums teks spręsti likusius, gąsdinančiai sunkius uždavinius. Dieve laimink Estiją, Dieve laimink Latviją, Dieve laimink Lietuvą! Doll. Jungtinių Valstijų senatorius Dolas ir Respublikonų partijos mažumos lyderis JAV Senate.“ (*Plojimai*)

„Jungtinių Valstijų Kongresas, Atstovų rūmai, 1989 m. rugpjūčio 9 d. Laisvę mylinčių Estijos, Latvijos ir Lietuvos tautų žmonėms. Sveikinu jus visus, kurie kovojate už sprendimo laisvę, tikrą demokratiją ir grįžimą į savo istorinę, teisėtą valstybinę nepriklausomybę. Sveikinu Jungtinių Valstijų žmonių ir Jungtinių Valstijų Kongreso, kuris jiems atstovauja, vardu. Prieš 50 metų, 1939 m. rugpjūčio 23 d., du pasaulyje baisiausios paniekos nusipelnę, viską naikinę despota pabandė pasidalinti pasaulį įtakos sferomis. Liūdnos atminties rugpjūčio 23 d. paktas pasirašytas Molotovo–Ribentropo vardu, tačiau šio žemo akto autoriai buvo Josifas Stalinas ir Adolfas Hitleris. Visi su paktu susiję asmenys jau yra mirę, jų politika pasmerkta. Šiandien netgi Sovietų Sąjungos vadovai pagaliau pradėjo pripažinti Stalino padarytą blogį. Tai, ką Hitleris su Stalinu padarė kultūringoms pasaulio tautoms, visuomet bus atsimenama kaip katastrofiškos apimties tragedija, kokios žmonija nebuvo patyrusi iki tol, ir, reikia tikėtis, nepatirs ateityje. Tačiau Estijos, Latvijos ir Lietuvos žmonėms Stalino ir Hitlerio nusikaltimai nevirto tik prisiminimais, jie iki šiol yra gyva tikrovė. Per pastaruosius penkis dešimtmečius daug padaryta Antrojo pasaulinio karo žaizdoms užgydyti, tačiau viena tragiška 1939 m. Stalino ir Hitlerio pakto pasekmė vis dar lieka neištaisyta – tai Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepriklausomybės praradimas. Jungtinių Valstijų (JAV) vyriausybė atsisakė pripažinti teisėtą sovietų įsiviešpatavimą Pabaltijo valstybėse 1940 m. ir šios aukštų principų politikos laikosi iki šios dienos. Visa

apimantis žmonių pritarimas apsisprendimo grąžinimui Pabaltijo valstybėse akivaizdžiai rodo, jog nepaisant penkių dešimčių metų svetimųjų okupacijos, demokratinio valdymo ir tautinės nepriklausomybės troškimas Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje vis dar galingas. Mane padrąsino taikus, demokratiškas Pabaltijo žmonių savo tikslo siekimas, mane taip pat drąsino generalinio sekretoriaus Gorbačiovo kampanija už pertvarką, viešumą ir demokratiją Sovietų Sąjungoje. Tas, kad Valentinas Falinas neseniai pripažino slaptuosius 1939 m. Hitlerio–Stalino pakto slaptuosius protokolus, tikiuosi, yra ženklas, kad Sovietų Sąjungos vyriausybė pagaliau atvirai prabils apie unikalų Pabaltijo valstybių statusą. Turiu viltį, kad pastarasis nutarimas Pabaltijo tautoms suteikti ekonominį suverenitetą yra pirmasis žingsnis to proceso, kuris galų gale atves į visiškos politinės nepriklausomybės atkūrimą Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Kaip jūs tikriausiai žinote, Prezidentas Bušas neseniai pažadėjo paramą aplinkos apsaugos reikalams ir demokratinėms reformoms Rytų Europoje. Aš norėčiau, kad jūs žinotumėte, jog šios paramos taip pat siekia Estiją, Latviją ir Lietuvą. Taip pat mano iniciatyva Jungtinių Valstijų Kongreso Atstovų rūmų nariai pasiuntė laišką Prezidentui Bušui, ragindami administraciją išvystyti labiau pastebimą, aktyvesnę politiką Pabaltijo atžvilgiu, kalbėti apie problemas, su kuriomis susiduria Estijos, Latvijos ir Lietuvos žmonės. 1939 m. Europos padalinimas Sovietų ir nacių įtakos sferomis buvo aiškus tarptautinės teisės pažeidimas ir visų laisvų žmonių įžeidimas. Dėl tos priežasties Pabaltijo apsisprendimo įstatymas, mano nuomone, turi tapti tarptautiniu rūpesčiu, Pabaltijo žmonių nepriklausomybės atstatymas ne tik naudingas ilgalaikiams sovietų interesams, bet ir padeda sustiprinti taiką, demokratiją ir bendradarbiavimą visame pasaulyje. Būdamas Jungtinių Valstijų Kongreso nariu, pažadu jums, Pabaltijo tautų žmonės, mūsų nenutrūkstamą paramą. Dieve laimink Estiją, Latviją ir Lietuvą. Nuoširdžiai – Džon Riter, Kongreso narys.“ (*Plojimai*) Tai tiek, yra ir daugiau ten.

Gauti pranešimai, paklausimai. „Kaip Seimo nariams patekti į savo rajonų ruožus, esančius už Pasvalio – Akmenė, Mažeikiai, Joniškis ir t. t. Šiuo klausimu ne kartą skambinau sekretoriui praeitą savaitę, pažadėjo išspręsti, nejaugi būsime palikti likimo valioje? Nereikia abejingumo. Sigitas Žalneravičius, Naujoji Akmenė.“ „Vienas autobusas iki Pasvalio ne išeitis.“ Kas galėtų atsakyti į šitą paklausimą? Sekretoriatas, taip. „Ar teks mums vakaroti šiandien Vilniuje – šiauliečiams, kelmiečiams? Ir, manome, dar kai kam gali nepakakti vietos tame vieninteliame autobuse. Prašome konkretizuoti galimybes. Keldušis.“ Paskui dar yra toks: „Prašome į šeštadienio posėdžio dienotvarkę įtraukti Seimo sekretoriato ataskaitą apie Seimo narių dalyvavimą sesijose ir, antra, Seimo tarybos pirmininko ataskaitą apie Seimo tarybos darbą. Seimo narys Plečkaitis.“

Dėl autobuso: autobusas eis [iki] Panevėžio, paskui iki Pasvalio ir iki Latvijos sienos. Reikės pastovėti. Autobusų nėra. Ar negalima paklausti dabar Seimo, kiek važiuoja tuo autobusu?... Tai gal pakelkite... Už Pasvalio... taip...

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. Vieną žodį.

SAULIUS ŠALTENIS. Prašau.

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. Garbusis Seime. Rugpjūčio mėnesį įvyko ne tik Molotovo–Ribentropo paktas, bet ir prieš dvidešimt vienerius metus yra įvykdyta Čekoslovakijos okupacija. Seimo Užsienio ryšių komisijos buvo paruošta telegrama, kurią aš noriu perskaityti, ir jeigu pritarsite, mes pasiūsim Čekoslovakijos judėjimui Chartija' 77.

Tai skaitau telegramą. „Lietuvos Sąjūdžio Seimas, susirinkęs rugpjūčio 23 d. pasmerkė prieš 50 metų sudarytą nusikalstamą Hitlerio ir Stalino sandorį, kuriuo buvo aneksuotos nepriklausomos Baltijos valstybės Estija, Latvija ir Lietuva, ryžtingai smerkia 1968 m. rugpjūčio 21 d. Sovietų Sąjungos ir jos satelito padarytą agresiją prieš Čekoslovakiją ir solidarizuojasi su jumis kovoje už žmogaus teises ir laisvą apsisprendimą. Už mūsų ir Jūsų laisvę.“ (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Turbūt plojimais laikysime, kad pritariame. Komisija baigė darbą, tekstą jums perskaitys profesorius Landsbergis.

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Garbingas Seime, remdamasis jūsų pavedimu ir pasakytomis pastabomis, redakcinė komisija parengė tokį pareiškimo tekstą.

„Pasaulio tautoms, valstybių vyriausybėms ir visiems geros valios žmonėms. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo 1989 m. rugpjūčio 23 d. pareiškimas.

Šiomet sukanka 50 metų, kai buvo pasirašytos TSRS–Vokietijos sutartys su slaptaisiais protokolais dėl įtakos sferų pasidalinimo Europoje, nulėmusios Antrojo pasaulinio karo pradžią. Nors daugelis šalių nepripažįsta Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupacijos ir aneksijos, tačiau to sandėrio padariniai iki šiol nepanaikinti ir lemia Lietuvos bei kitų tautų gyvenimą. Tarybų Sąjungos įvykdytas Lietuvos ir kitų šalių užgrobimas karinės ir politinės prievartos būdu leido padaryti tokius jų valstybinio gyvenimo pakeitimus, kurie išbraukė Lietuvą, Tautų Sąjungos narę, iš pasaulio politinio žemėlapiu, o tautą atvedė prie žūties ribos. Tačiau Lietuva niekada nesusitaikė su savo beteise padėtimi ir neatsisakė siekio atkurti nepriklausomą valstybę.

1989 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje susirinkęs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimas pareiškia: Pirma. TSRS ir Vokietijos slapti 1939 m. rugpjūčio 23 d., 1939 m. rugsėjo 28 d. ir 1941 m. sausio 10 d. susitarimai ir juos liudijantys dokumentai tikrai buvo. Tai patvirtina politinių įvykių raida bei istorinių šaltinių analizė. Antra. 1940 m. birželio 14 d. TSRS vyriausybės ultimatas Lietuvos Respublikos vyriausybei ir neriboto karinio kontingento įvedimas į Lietuvos Respubliką buvo agresijos aktas prieš suverenią valstybę, sudarė prielaidas pakeisti Lietuvos vyriausybę, organizuoti rinkimus į vadinamąjį Lietuvos liaudies seimą, kuris politinio diktato ir teroro sąlygomis priėmė deklaraciją dėl Lietuvos įjungimo į TSRS sudėtį. 1940 m. rinkimai į tą liaudies seimą buvo neteisėti, o seimo priimti nutarimai apie stalinistinės tarybų valdžios įvedimą Lietuvoje bei prašymas priimti į TSRS sudėtį neturėjo ir neturi juridinės galios. Trečia. TSRS liaudies deputatų suvažiavimo komisijos parengtas teisinis sutarčių vertinimas tebėra nepaskelbtas, o apie politinį tik užsiminta kaip apie ateities darbą. Nei TSRS, nei Vokietijos valstybės ligi šiol nepasmerkė ir nesiėmė konkrečių veiksmų suokalbčio ir agresijos padariniams panaikinti. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimas tikisi, kad laisvosios pasaulio tautos ir valstybės nesitaikstys su nusikalstamomis TSRS–Vokietijos suokalbčio pasekmėmis Lietuvos suverenitetui, o Lietuvos tautą kviečia vieningai taikiu būdu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką, nepavaldžią TSRS administracinei sistemai ir jurisdikcijai. Lietuvos santykiai su TSR Sąjunga turi būti grindžiami 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarties esminiais teiginiais. Ketvirta. Šiandieninis Lietuvos statusas pasaulio bendrijoje ir Tarybų Sąjungoje yra rimta tarptautinė problema. Artėja diena, kai TSRS vyriausybė turės pripažinti okupacinį Lietuvos statusą ir jo panaikinimo būtinybę. Šiuo metu okupacinės armijos buvimas Lietuvoje apriboja žmonių galimybę laisvai apsispręsti, kokią socialinę ir politinę ateitį jie norės pasirinkti. Prieš tokį šios armijos buvimą jau pasisakė per 1 mln. 400 tūkst. Lietuvos žmonių savo parašais.“ (*Plojimai*)

GYTIS LUKŠAS. Ačiū. Mums liko dar pakalbėti. Štai gerbiamas Patackas siūlė priimti atskirą dokumentą dėl nepriklausomybės sąvokos vartojimo. Mano nuomone, iš dalies tas dokumentas jau prarado savo reikšmę. Bet pamąstykim, gal aš siūlyčiau pasikalbėt apie šį dokumentą ir jį priimti arba nepriimti šeštadienio sesijoje, jeigu jūs sutinkate. Kokios bus nuomonės?

Balsai salėje. Šiandien, šeštadienį...

GYTIS LUKŠAS. Šeštadienį, taip. Dabar toliau. Noriu priminti, kad šeštadienį mums lieka ir gerbiamojo Kazimiero Antanavičiaus pasiūlytas protestas dėl, kaip jis pavadino, Kremliaus ir, kaip aš jau sakiau, antikonstitucinės grupuotės veiklos ir dėl centrinės spaudos. O dabar... Taip, prašau.

KAZIMIERAS UOKA. Būtinai Seimo narių, įėjusių į vyriausybės įstaigas, iš klausymas ir politinis įvertinimas.

GYTIS LUKŠAS. Čia jūs siūlote papildymus šeštadienio dienotvarkei?

KAZIMIERAS UOKA. Taip.

GYTIS LUKŠAS. Aš manau, kad buvo jau supažindinta.

SAULIUS ŠALTENIS. Atsiprašau, sekretoriato informacija. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo pareiškimas yra spausdinamas ir visi išvažiuojantys į kelią gaus jį.

GYTIS LUKŠAS. Aš norėčiau patikslinti. Bus tikrai nemažai egzempliorių, apie 50, kaip man sakė, Sąjūdžio būstinėje, ir visi išvažinėjantys į rajonus galės paimti, kad [galėtų] supažindinti žmones. Dabar dėl šito... Ar nebuvo supažindinta? Jau buvo supažindinta dėl šeštadienio dienotvarkės papildymo. Sekretoriato ataskaita apie Seimo narių dalyvavimą sesijose, Seimo tarybos pirmininko ataskaita apie Seimo tarybos darbą ir į Vyriausybę įeinančius siūlo gerbiamas Kazimieras Uoka. Sąjūdžio Seimo narių, taip pat... Kas ... Ar pritariame tokiam šeštadienio dienotvarkės papildymui? Taip. Balsuot turbūt nereikia. Ačiū.

Dabar noriu pasakyti, privalau tai pasakyti, kad grupė Seimo deputatų iš Kauno reiškia protestą Seimo tarybai, kad dokumentai pateikiami tik prieš pat sesiją. Konkrečiai jie turi galvoj „Baltijos kelio“ dokumento projektą, su kuriuo Seimas nespėjo susipažinti, o priverstas jį svarstyti ir aprobuoti. Kad tai pažeidžia mūsų laikinąjį Statutą, laikinai galiojantį Statutą. Toks yra protestas. (*Balsai salėje*) Kokių dar yra klausimų ar pasiūlymų?

ALGIRDAS KAUSPĖDAS. Kur ir kada antrasis posėdis šeštadienį?

GYTIS LUKŠAS. Šeštadienį posėdis 10.00 val. Mokslų akademijos salėje, kur visada. Prašom.

VYTAUTAS ŠNEIDERIS. Kada bus galima į užsienį vežti Sąjūdžio spaudą? Dabar negalima.

GYTIS LUKŠAS. Į šitą klausimą, deja, aš jums negaliu atsakyti, čia reikia kreiptis į tuos žmones, nuo kurių tiesiai tai priklauso.

Balsai salėje. Reikia balsuoti, reikia balsuoti už dokumentą.

EMANUELIS ZINGERIS. Vieną minutę, aš pasiūlyčiau, reiktų balsuoti dėl pirmojo mūsų svarbiausio dokumento.

GYTIS LUKŠAS. Mes jau balsavome.

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. Už pagrindą balsavome, ne už patį dokumentą.

GYTIS LUKŠAS. Prašau, jeigu jūs norite dar kartą. Aš manau, kad iš esmės mes tą dokumentą priėmėm tik pateikdami tiesiog redakcines pataisas padaryti. Mes jį priėmėm, bet jeigu manot, kad reikia patvirtinti galutinį tekstą. Ir vis dėlto tai mums neatims daug laiko. Prašau, kas už galutinį perskaitytą tekstą? Ačiū. Kas prieš? Nėra. Kas susilaikė? Penki žmonės. Ačiū. Tuo pirmąją sesijos dieną baigiame. Visiems ačiū labai. Iki pasimatymo.

PRIEDAS: TRYS DOKUMENTAI**LIETUVOS PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO SEIMO VI SESIJOS I POSĖDIS**
Vilnius, 1989 m. rugpjūčio 23 d.

Pasaulio tautoms, valstybių vyriausybėms ir
visiems geros valios žmonėms

LIETUVOS PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO SEIMO
1989 M. RUGPJŪČIO 23 D. PAREIŠKIMAS

Šiomet sukanka 50 metų, kai buvo pasirašytos TSRS–Vokietijos sutartys su slaptaisiais protokolais dėl įtakos sferų pasidalinimo Europoje, nulėmusios Antrojo pasaulinio karo pradžią. Nors daugelis šalių nepripažįsta Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupacijos ir aneksijos, tačiau to sandėrio padariniai iki šiol nepanaikinti ir lemia Lietuvos bei kitų tautų gyvenimą. Tarybų Sąjungos įvykdytas Lietuvos ir kitų šalių užgrobimas karinės ir politinės prievartos būdu leido padaryti tokius jų valstybinio gyvenimo pakeitimus, kurie išbraukė Lietuvą, Tautų Sąjungos narę, iš pasaulio politinio žemėlapiu, o tautą atvedė prie žūties ribos. Tačiau Lietuva niekad nesusitaikė su savo beteise padėtimi ir neatsisakė siekio atkurti nepriklausomą valstybę.

1989 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje susirinkęs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimas pareiškia:

1. TSRS ir Vokietijos slapti 1939 m. rugpjūčio 23 d., 1939 m. rugsėjo 28 d. ir 1941 m. sausio 10 d. susitarimai ir juos liudijantys dokumentai tikrai buvo. Tai patvirtina politinių įvykių raida bei istorinių šaltinių analizė.

2. 1940 m. birželio 14 d. TSRS vyriausybės ultimatas Lietuvos Respublikos vyriausybei ir neriboto karinio kontingento įvedimas į Lietuvos Respubliką buvo agresijos aktas prieš suverenią valstybę, sudarė prielaidas pakeisti Lietuvos vyriausybę, organizuoti rinkimus į vadinamąjį Lietuvos liaudies seimą, kuris politinio diktato ir teroro sąlygomis priėmė deklaraciją dėl Lietuvos įjungimo į TSRS sudėtį. 1940 m. rinkimai į tą liaudies seimą buvo neteisėti, o seimo priimti nutarimai apie stalinistinės tarybų valdžios įvedimą Lietuvoje bei prašymas priimti į TSRS sudėtį – neturėjo ir neturi juridinės galios.

3. TSRS liaudies deputatų suvažiavimo komisijos parengtas teisinis sutarčių vertinimas tebėra nepaskelbtas, o apie politinį tik užsiminta kaip apie ateities darbą. Nei TSRS, nei Vokietijos valstybės ligi šiol nepasmerkė ir nesiėmė konkrečių veiksmų suokalbui ir agresijos padariniams panaikinti. LPS Seimas tikisi, kad laisvosios pasaulio tautos ir valstybės nesi-taiktys su nusikalstamomis TSRS–Vokietijos suokalbio pasekmėmis Lietuvos suverenitetui, o Lietuvos tautą kviečia vieningai taikiu būdu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką, nepavaldžią TSRS administracinei sistemai ir jurisdikcijai. Lietuvos santykiai su TSR Sąjunga turi būti grindžiami 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarties esminiais teiginiais.

4. Šiandieninis Lietuvos statusas pasaulio bendrijoje ir Tarybų Sąjungoje yra rimta tarptautinė problema. Artėja diena, kai TSRS vyriausybė turės pripažinti okupacinę Lietuvos statusą ir jo panaikinimo būtinybę. Šiuo metu okupacinės armijos buvimas Lietuvoje apriboja žmonių galimybę laisvai apsispręsti, kokią socialinę ir politinę ateitį jie norės pasirinkti. Prieš tokį šios armijos buvimą jau pasisakė per 1 400 000 Lietuvos žmonių savo parašais.

LPS Seimo VI sesijos I posėdžio pirmininkai

G. Lukšas
S. Šaltenis

Vilnius, 1989 m. rugpjūčio 23 d.

LIETUVOS PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO SEIMO
1989 M. RUGPJŪČIO 23 D. PAREIŠKIMAS
DĖL NEPRIKLAUSOMYBĖS SĄVOKOS VARTOJIMO

Kintančioje visuomeninėje situacijoje ir politinėje kovoje mėgstama žongliruoti žodžiais ne syki suteikiant jiems nekorektišką iškreiptą turinį. Taip neseniai buvo kalbama apie dalelėmis dalinamą suverenitetą kabutėse, taip dabar kai kurių asmenų pareiškimuose girdime nesuderinamą su logika nepriklausomybę kitos valstybės sudėtyje. Sąjūdžio Seimas pareiškia:

Nepriklausomybė – tai valstybės, tautos ir visų krašto gyventojų apsisprendimas ir buvimas savojoje atskiroje valstybėje be jokios išorinės prievartos pasirenkant visuomeninę santvarką ir kuriant savas institucijas. Tik nepriklausoma valstybė, būdama tarptautinės teisės subjektas, gali rinktis ir jungtis į valstybių bendrijas, kiekvieną tokį sprendimą tikrindama išankstiniu visų piliečių referendumu. Tokia ir tik tokia nepriklausomybės samprata [yra] Sąjūdžio veiklos pagrindas.

Priimtas 1989 m. rugpjūčio 23 d. VI LPS Seimo sesijoje Vilniuje /Nepriimta/

BALTIJOS KELIAS

1939 metų rugpjūčio 23-ioji – diena, sužeidusi dešimtis tautų ir valstybių. Kai kurios šių žaizdų kraujuoja ir dabar. Hitlerio ir Stalino sudarytas paktas atvėrė kelią Lenkijos valstybės užpuolimui. Sutarties dalyviai ją sunaikino ir pasidalijo. Hitlerio–Stalino paktas įjungė tris Baltijos valstybes į Tarybų Sąjungos interesų sferą. Šio pakto pasekmėje – trys šalys – Tautų Sąjungos narės – buvo Raudonosios Armijos okupuotos. Liovėsi egzistavusios trys nepriklausomos valstybės. Tarybų Sąjunga padarė viską, kas nuo jos priklausė, kad ištrintų Estijos, Latvijos ir Lietuvos respublikas iš žemėlapių ir Europos atminties, iš bibliotekų ir vadovėlių, kad neliktų joms vietos jūsų teisingumo suvokime ir jūsų širdyse, jūsų nerime ir rūpesčiuose. Daugelis leido užmigdyti savo sąžinę, susitaikę su tuo, kad Hitlerio–Stalino paktui lemta galioti iki šio tūkstantmečio pabaigos...

Todėl mes, trys Baltijos tautos, kreipiamės šiandien, šio sandėrio penkiasdešimtmečio dieną, į Europos ir viso pasaulio visuomenę, būdamos giliai įsitikinusios, kad demokratinė dauguma išsaugojo moralinį ryžtą, teisingumo jausmą ir norą tarti kartu su mumis: nusikalstamas Hitlerio–Stalino paktas turi būti anuluotas! Hitlerio–Stalino paktų ir slaptų protokolų esmė glūdi imperialistiniame įtakos sferų tarp dviejų didžiųjų valstybių pasidalijime. Šiuo nusikalstamu sandėriu Tarybų Sąjunga vienašališkai sulaužė visas tarptautines sutartis, sudarytas su Baltijos respublikomis, pažeidė istorinę Baltijos tautų apsisprendimo teisę, pateikė Baltijos respublikoms grubius ultimatumus, okupavo jas savo skaitlingesne kariuomene, karinės okupacijos ir žiauraus politinio teroro sąlygomis įvykdė prievartinę jų aneksiją. Hitlerio–Stalino paktai bei slaptieji jų protokolai, tebegaliojantys ir šiandien, buvo ir lieka nukreipti prieš kitas valstybes, dar daugiau – buvo ir lieka nukreipti į jų suvereniteto bei nepriklausomybės sunaikinimą.

Šiandien, šio sandėrio pusės amžiaus metinių proga, mes norime priminti viso pasaulio tautoms, kad tarptautinės teisės požiūriu tokios sutartys yra nusikalstamos ir nebegaliojančios nuo jų pasirašymo momento. Šio fakto, kurį imperializmo apologetai ir raudonieji

fašistai linko užmiršti, žinojimas palaikė mus, padėdamas išlikti, nepaisant valstybinio teroro ir sisteminio genocido, trukusio dešimtmečiais. Ištikimybę demokratijai ir žmogaus teisėms mes saugojome ir tais metais, kai kolonijinė valdžia, remdamasi imperijos interesais, iškėlė sau tikslą fiziškai išnaikinti Baltijos tautas masinių žudynių, šimtų tūkstančių žmonių trėmimo į Sibirą ir mūsų miestų, kaimų, gamyklų, mokyklų, visos kultūros kryptingo asimiliavimo keliu.

Hitlerio–Stalino paktas po senovei formuoja ir šiandieninę Europą, kadaise bendrą visiems mums. Tačiau mes įsitikinę, kad Europos visuomenė ir demokratinės jėgos Rytuose prisijungs prie Estijos, Latvijos ir Lietuvos reikalavimo anuliuoti šį paktą ir jo slaptus protokolus kaip negaliojančius nuo pat pasirašymo *ex tunc*. Tik šiuo atveju Europa pagaliau išsilaisvins nuo paskutinių kolonijų – hitlerizmo-stalinizmo epochos palikimo, ir Baltijos tautos įgis galimybę tvarkyti savo likimą laisvo apsisprendimo pagrindu.

Į Baltijos problemą galima nekreipti dėmesio, tačiau ji nuo to nedings savaime. Mums ji – mūsų neatimamų ir nenusavinamų žmogaus teisių problema, jums – dvigubos moralės ir saugumo problema; šiaip ar taip, mums teks kartu ją spręsti tarptautinės teisės principų ir normų pagrindu. Bendrųjų Europos namų prielaida yra teisė į laisvą visų Europos tautų apsisprendimą. Ieškodamos taikaus savo valstybingumo atkūrimo galimybių, Baltijos tautos ieškojo kelių, kurie atitiktų tiek Estijos, Latvijos ir Lietuvos, tiek ir Tarybų Sąjungos interesus, o taip pat užtikrintų pasitikėjimą rytdiena Šiaurės Europai. Mes laikomės nuomonės, kad stabilumas Baltijos jūroje turi remtis sutarčių sistema, galiojusia iki 1939 metų, paremta taikiomis sutartimis, sudarytomis tarp mūsų šalių 1920 metais. Mes ieškome sprendimo, ir mūsų atrastą sprendimą pavadiname BALTIJOS KELIU.

BALTIJOS KELIAS yra parlamentinis kelias į taikų mūsų valstybingumo atkūrimą.

BALTIJOS KELIAS nekelia pavojaus niekam.

BALTIJOS KELIAS užtikrina socialinę apsaugą, pilietines teises ir ekonominę pažangą visoms be išimties Baltijos tautoms.

BALTIJOS KELIAS yra demokratijos kelias.

BALTIJOS KELIAS – tai vienintelis kelias į laisvę, lygybę ir brolybę, kuris eina bendros mūsų Baltijos jūros krantais.

Iš antrojo pasaulinio karo pelenų atgimė visi kaimai, miestai ir valstybės – išskyrus tik tris Baltijos respublikas, kurios buvo Tautų Sąjungos sudėtyje. Ar jūs nepajutote, kad mūsų nėra? Šiandien, beveik po pusšimčio metų, mes kviečiame visus mūsų draugus – tiek šiaurėje, tiek pietuose, tiek rytuose, tiek vakaruose: Baltijos tautos vėl stovi ant Europos slenksčio. Šiandien Europa sveikina mus kaip savo prarastus sūnus. Tačiau mes patys niekad nelaikėme savęs prarastais. Paduokime vieni kitiems rankas ir ženklime pirmyn vienu bendru keliu: BALTIJOS KELIAS – tai Europos kelias, BALTIJOS KELIAS – tai paskutinių kolonijinių teritorijų išlaisvinimo Europoje kelias, BALTIJOS KELIAS – mūsų bendrų namų pastatymo kelias!

Broliai ir seserys Rytuose ir Vakaruose! Mes pasiruošę užmiršti jūsų dvigubą moralę, jeigu jūs rasite savyje drąsos pareikalauti tarptautinės teisės principų įgyvendinimo ne tik Afrikoje, bet ir Europoje. Sujunkime savo balsus ir pareikalaukime Hitlerio–Stalino paktų ir jų slaptų protokolų pripažinimo teisiškai negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento, pripažinkime Estijos, Latvijos ir Lietuvos aneksiją neteisėtu ir neteisingu aktu!

Mes jau pasiruošę, mes einame.

Priimtas 1989 m. rugpjūčio 12 d. Baltijos Tarybos posėdyje Cėsyje

Patvirtintas 1989 m. rugpjūčio 23 d. VI LPS Seimo sesijoje Vilniuje /Nepatvirtinta/

MĄSTYMAI

NAGLIS KARDELIS

FILOSOFIJA IR LIETUVIŠKASIS GALVOJIMAS

KELETAS PASTABŲ APIE ARVYDO ŠLIOGERIO TEZES

Filosofijos, kaip savito mąstymo būdo ir teorinio santykio su tikrove, prigimties bei ištakų klausimas yra vienas svarbiausių filosofinių klausimų. Ne vienas mąstytojas yra teigęs, jog vienintelis tikras ir iš tiesų esminis filosofijos klausimas yra šis: „Kas yra filosofija?“ Kritinė refleksija, jos svarbos suvokimas ir nuolatinis rėmimasis ja yra pagrindinis skiriamasis filosofinio mąstymo bruožas, apibrėžiantis filosofijos esmę bei savastį ir attribojantis filosofiją nuo daugelio kitų teorinio ir praktinio mąstymo atmainų. Kai kritinės refleksijos smaigalys nukreipiamas į pačią filosofiją kaip kritinio reflektavimo įrankį, galime kalbėti jau ne apie kokių nors konkrečių filosofo atliekamų filosofavimo aktų ar mąstymo judesių sąmoningumą bei kritinį santykį su jais, o apie paties filosofinio sąmoningumo savimoneį ir savižiną. Kai filosofų mąstymu ir lūpomis filosofija pradeda klausti apie giliausią savo pačios esmę, prigimtį ir savastį, garsusis Delfų orakulo priesakas *Gnōthi seauton*, „Pažink save patį“, nuolat kartotas Sokrato, yra taikomas jau ne konkrečiam asmeniui, kad ir labai sąmoningam ar kantriai siekiančiam sąmoningumo, o pačiai Filosofijai, tarsi ji būtų virtusi personifikuotos filosofinės savimonės ir savižinos subjektu.

Nuo pat filosofijos užgimimo senovės Graikijoje momento iki pat šių dienų filosofija visą laiką buvo priversta – nors, be abejo, niekieno išoriškai neverčiama – klausinėti apie tikrąjį autentiškos savo prigimties šaltinį, istorines ir istorinį laiką transcenduojančias savo pačios ištakas, vėl ir vėl išgryninti savo esmės branduolį, griežtai demarkuoti savo teritoriją ir vengti supanašėjimo su išoriškai panašiomis, filosofinį mąstymą simuliuojančiomis, bet, žvelgiant iš esmės, su filosofija nieko bendra neturinčiomis protavimo formomis. Dėl filosofijos pastangos nuolat pasitikrinti savo autentiškumo, teorinės žiūros skaidrumo ir kritinės refleksijos aštrumo laipsnį, taip pat dėl filosofijai būdingo asketiško siekio griežtai atsiriboti nuo to, kas nėra filosofija, minėtas pamatinis filosofijos klausimas „Kas yra filosofija?“ galėtų būtų šiek tiek išplėstas ir formuluojamas taip: „Kas yra kas nėra filosofija?“

Senovės Graikijoje filosofija radosi kaip laisvo, mąslaus, praktinių reikmių nevaržomo žmogaus, besistebinčio kosmo tvarka bei grožiu, pastanga kontempliuoti pasaulį *sub specie aeternitatis*, amžinybės akivaizdoje, taip, tartum laikas būtų sustojęs ar apskritai neegzistuojęs, o bet kokie geografinės vietos skirtumai būtų visiškai nesvarbūs. Filosofiją kaip savitą mąstymo projektą inicijavę graikų mąstytojai pasaulį regėjo kaip darnią ir vie-

ningą visumą, persmelktą universalios, visas paskirbybes vienijančio prado, atsiveriančio teorinei žiūrai ir suteikiančio žmogaus protui absoliutų, nuo vietos ir laiko nepriklausomą atspirties tašką. Filosofinio mąstymo kelionė prasidėjo žmogui iškėlus hipotezę ar paprasčiausiai įtikėjus, kad egzistuoja tvari tikrovės šerdis, kurios nenusineša laiko srautas, kad už paskirų juslinių išpūdžių chaoso įmanoma išvelgti tikrą, o ne kokią nors iliuzinę, vien žmogaus proto konstruojamą tvarką, kad tikrovė yra iš tiesų tikra, o tiesa – objektyvi ir viena, kad pasaulis yra organinė vienovė, sudaryta iš įvairių ir skirtingų, bet darniai sutvarkytų dalių, o ne chaotiškas pabirų dalių ar paskirų mechaninių elementų kratinys, kad žmogaus protas yra giminingas pasauliui, kurio paslaptį siekia patirti, pagaliau kad egzistuoja universalūs mąstymo principai, žmogaus proto plotmėje atkartojantys ontologinio tikrovės lygmens tvarką.

Vis dėlto, nepaisant filosofiniam mąstymui būdingo universalumo ir abstraktumo, radikalaus atsiribojimo nuo vietos ir laiko kontingencijų, filosofija, kaip visi žinome, užgimė *konkrečioje vietoje ir konkrečiu metu*. Filosofijos lopšys, jos užgimimo vieta – senovės Graikija, tiksliau tariant, klestintys Jonijos miestai, helenų įkurti rytiniame jų apgyventų žemių pakraštyje. Filosofijos užgimimo laikas maždaug sutampa su pagrindine žmonijos istorijos takoskyra, kurią Karlas Jaspersas pavadino ašiniu laiku.

Kitas esminis filosofijai būdingo konkretumo matmuo yra susijęs su tuo akivaizdžiu faktu, kad filosofuoti neįmanoma iš kolektyvinės sąmonės, kolektyvinės sąmonės ar kokio nors hipotetinio kolektyvinio proto, juolab dirbtinio intelekto, organizuoto mašiniu būdu ir veikiančio abstrakčiu režimu, pozicijų, o visada tik iš individualios, konkrečia gyvenimo ir mąstymo patirtimi besiremiančios asmeninės perspektyvos, iš konkretaus *asmens* ir konkrečios, aukštą brandos pakopą pasiekusios *asmenybės* regimtaškio. Mokslinius tyrimus gali vykdyti tiek pavieniai tyrėjai, tiek mokslininkų kolektyvai, be abejo, vadovaujami mokslinio projekto vadovo. Net ir meno istorijoje esama nemažai pavyzdžių, kai monumentalūs skulptūros, tapybos ir ypač architektūros kūrinius kūrė menininkų kolektyvai, kuriems, aišku, taip pat vadovavo iškiliausios meno pasaulio asmenybės.

Skirtingai nei moksluose, menuose ir kitose dvasinio bei pažintinio santykio su tikrove srityse, kuriose kolektyvinė veikla bei kūryba ne tik įmanomos, bet dažnai atsiskleidžia kaip produktyvesnės už grynai asmenines kūrybos pastangas, nuveikti ką nors vaisinga filosofijoje įmanoma tik remiantis asmenine ir – pasakykime dar griežčiau – tik *asmenybine* pozicija: kaip kad autentiškai žvelgti į supantį pasaulį įmanoma tik savomis, o ne svetimomis akimis, taip ir kiekvieno tikro filosofo kultivuojama teorinė žiūra yra įmanoma tik iš individualios – griežtai asmeninės ir asmenybinės – perspektyvos. Net ir tie filosofai, kurie visais laikais susiburdavo į vadinamąsias filosofines mokyklas (juk antai ir pirmieji trys graikų mąstytojai miletiečiai – Talis, Anaksimandras ir Anaksimenas – priklausė neformaliai Mileto filosofinei mokyklai), niekada savo mokytojų ir kolegų pėdomis nesisėdavo akiai ir dėl to bent jau tiesiogine prasme nebūdavo priklausomi nuo kitų asmenų filosofinių pažiūrų.

Taip yra todėl, kad kiekvienas tikras filosofas, net ir besiremdamas kitų mąstytojų rezultatais, bet kokią nuostatą ar teorinę įžvalgą yra linkęs kuo griežčiausiai išmėginti kritinės refleksijos žaizdre, išnarstyti iki patirtinių akivaizdybių ar neįmanomų kvestionuoti proto principų, o štai dauguma mokslininkų savo konkrečius tyrimus pradeda nuo tam tikro mokslinės bendruomenės pripažinto, nors nebūtinai jam pačiam akivaizdaus atspirties taško. Skirtingai nei mokslininkas, protiškaite ir fiziškai pajėgus išmanyti tik nedidelį neapbrėptą teritorijos, vadinamos mokslu, ruoželį, kiekvienas tikras filosofas, jei tik pačios filosofijos ne-traktuoja kaip mokslo ir filosofijos lauko neskirsto į sritinių kompetencijų režius, sakykime, į tam tikrus sektantiškus filosofinius getus, privalo drąsiai pripažinti esant kompetentingas visoje filosofijos teritorijoje arba prisipažinti nesąs kompetentingas filosofijoje apskritai.

Nors filosofijoje neįmanoma tokia akivaizdi pažanga, matuojama technologinių rezultatų matu, kaip moksluose, autentiško filosofavimo rezultatai tam tikra prasme yra gerokai tvaresni – ir egzistenciniu požiūriu žmogui svarbesni – nei mokslo rezultatai. Gilios tikrų filosofų pamąstytos mintys – ir net esmingai formuluojami pamatiniai klausimai, kurie vien pamąstomi, nepateikiant jokių neginčijamų atsakymų – yra gerokai tvaresni nei mokslo rezultatai, naujų mokslo atradimų akivaizdoje senstantys labai greitai ir beviltiškai. Antai senovės graikų metafizika išlieka aktuali iki pat šių dienų ne tik filosofijos istorikams, bet ir patiems filosofams, plėtojantiems originalias filosofines savo pačių įžvalgas, o štai Talio, Herakleito, Platono ir net Aristotelio laikų graikų fizika yra įdomi tik mokslo ir kultūros istorikams kaip egzotiška antikvarinė fosilija – nė vienam praktikuojančiam šiuolaikiniam fizikui net į galvą neateitų mintis fizikos klausimais diskutuoti su senovės graikais taip, kaip su jais metafizikos klausimais diskutuoja šiuolaikiniai metafizikai.

Filosofinių problemų repertuaras mažai tepakito nuo senovės graikų laikų – skiriasi veikiau atsakymai į pamatinius filosofinius klausimus nei pačios klausimų formuluotės. Kaip ir senovės graikų mąstytojai, inicijavę patį filosofijos projektą, šiuolaikiniai filosofai mąsto apie tuos pačius amžinuosius dalykus – būtį, tiesą, gėrį, grožį, būties prasmę, žmogaus laimę, teises, atsakomybę, praktinės veiklos orientyrus. Be abejo, jie mąsto ir apie kitus svarbius dalykus, bet jų tikrai nėra daug, juo labiau nėra be galo daug – tikrai nepalyginti mažiau nei vabzdžių rūšių, organinių junginių ar žvaigždžių danguje.

Jei filosofijoje nėra tokios akivaizdžios ir neginčijamos pažangos kaip moksluose ir jei šiuolaikiniai filosofai tebesvarsto tuos pačius pamatinius klausimus, kuriuos iškėlė, nors jų ir neišsprendė, senovės graikai, galėtume paklausti, ar filosofijoje šiais laikais apskritai įmanoma pasakyti ką nors nauja? Ar filosofinis santykis su tikrove iki šių dienų išlieka vaisingas ir žmogui būtinas?

Mėgindami atsakyti į minėtą klausimą pastebėsime, kad visų laikų filosofai tuos pačius amžinuosius, bet palyginti labai negausius teorinės žiūros objektus – būtį, tiesą, gėrį, grožį ir kitus – kiekvienas regi iš asmeninio ir asmenybinio regimtaško, savomis filosofinėmis akimis, nuo savojo teorinės žiūros bokšto. Filosofinis šiuolaikinių mąstytojų žvilgsnis retai kada atranda naujų teorinės žiūros objektų, antai tokių, kurių kadaise nebūtų pastebėję senovės graikų filosofiniai teorai, tačiau jei tas žvilgsnis iš tiesų projektuojamas iš asmeninės perspektyvos, jis neišvengiamai – dėl paties patirtinio singularumo, būdingo konkrečiai filosofinės žiūros vietai ir laikui – pajėgia atverti naujus, ankstesnių mąstytojų neįžvelgtus amžinųjų filosofinės žiūros objektų – būties, tiesos, gėrio, grožio bei kitų – aspektus.

Taigi tam tikra prasme įmanoma kalbėti ir apie filosofijos pažangą, jokia būdu jos nesuabsoliutinant ir nesiejant su progreso prietarais: nors laikui bėgant pačių teorinės žiūros objektų filosofijoje ir nepagausėja – arba pagausėja tik labai nežymiai, filosofijoje vis dėlto nuolat gausėja naujų aspektų, kuriais pamatomi amžinieji teorinės žiūros objektai. Filosofijos istorijoje šie aspektai – sakytume, filosofinės „fotografijos“, kiekvieno mąstytojo padarytos iš asmeninio filosofinės žiūros taško, – ilgainiui sumuojasi, formuodami tikslesnius, reljefiškesnius, „stereometrinius“ ar net „holografinius“ amžinųjų filosofinės žiūros objektų atvaizdus.

Atsižvelgdami į tai, kas pasakyta, galime teigti, kad kiekvieno tikro filosofo užduotis – savojoje filosofinės žiūros galioje ir savo kaip asmenybės patirties lauke ne tik ugdyti gebėjimą matyti tikrovę kaip darnią visumą, atsiveriančią teorinio žvilgsnio panoramą, ir pajėgumą remtis universaliais proto principais bei konstruoti abstrakčias mąstymo schemas, bet ir lavinti suvokimą, kokia svarbi autentiškam filosofiniam mąstymui yra singuliari autorinė perspektyva.

* * *

Mūsų filosofijos klasiko Arvydo Šliogerio tezėse „Apie lietuviškąjį galvojimą“ singuliarios autorinės filosofavimo perspektyvos klausimas keliamas net dviem lygmenimis: filosofo, kaip *konkretaus asmens, konkretaus teorinės žiūros subjekto*, lygmeniu ir filosofo, kaip *savosios tautos atstovo*, lygmeniu. Remdamasis labai turtinga asmenine filosofavimo patirtimi ir mėgindamas apibūdinti bei susieti kitų iškiliausių lietuvių mąstytojų filosofavimo braižą, Arvydas Šliogeris inicijuoja *lietuviškojo galvojimo projektą* kaip vaisingą *graikiškojo filosofavimo*, arba *graikiškojo filosofinio mąstymo*, pratęsimą, o galbūt – net kaip alternatyvą graikiškajam filosofiniam projektui.

Viena vertus, tezių autorius atkreipia dėmesį į esminį filosofinio graikų mąstymo ir lietuviškojo galvojimo panašumą – būtent teorinio santykio su žiūros objektu singularumą, atsiskleidžiantį filosofavimo nuotykio čiadabartiškumu ir nepakartojamumu. Pamatinis pasitikėjimas tikrove, prieš teoro akis atsiveriančio žiūros objekto realumu ir visokeriopu tikrumu, tikėjimas, kurio vien racionaliomis priemonėmis neįmanoma nei pagrįsti, nei sugriauti, bet be kurio filosofavimo nuotykis net negali prasidėti, anot Arvydo Šliogerio, yra bene svarbiausias bendras graikiškojo mąstymo ir lietuviškojo galvojimo bruožas, filosofinio mentaliteto ar net filosofinio instinkto lygmeniu atskiriantis vienoje gretoje stovinčius senovės graikų filosofus ir lietuvių galvotojus nuo kitoms Vakarų ir juo labiau Rytų tautoms atstovaujančių mąstytojų.

Kita vertus, tezių autorius kelia mintį, kad graikų filosofija labiau remiasi grynųjų teoriniu mąstymu (nors ir nenutraukia ryšių su įprastu jusliniu matymu, kuris graikų buvo suvokiamas kaip į abstrakčius antjuslinius objektus orientuotos filosofinės žiūros provaizdis bei etalonas), o lietuviškasis galvojimas labiau remiasi matymu nei mąstymu, tačiau pastarojo taip pat nepaneigia ir neišsižada, nors ir labai radikaliai apriboja abstraktaus mąstymo pretenzijų mastą.

Graikams filosofavimas visų pirma yra minties, o ne juslių nuotykis: helenai gryniosios minties stichijoje nardė kaip žuvis vandenyje, patirdami paties minčių judėjimo keliamą džiaugsmą, didžiudamiesi odisejišku savo gudrumu, išradingumu, teorinės ir praktinės minties guvumu. Palyginti su senovės graikais, gryniosios minties stichijoje lietuviai atrodo kaip lėtapėdė tauta, negalinti pavyti graikų taip pat, kaip vėžlys – Achilo (arba, jei norite remtis gudragalviška Zenono aporija, taip pat, kaip Achilas – vėžlio). Tačiau, kaip argumentuoja Arvydas Šliogeris, žaisdami pagal savas, o ne graikiškas žaidimo taisykles lietuvių galvotojai net nerungtyniaudami su helenais gali pasiekti pavydėtinų filosofinių rezultatų. Panašiai kaip senovės graikų filosofija suteikia universalų raktą helenų mentalitetui bei visai kultūrai pažinti, taip ir Arvydo Šliogerio inicijuojamas lietuviškojo galvojimo projektas, norisi tikėtis, jau dabar suteikia galimybę – arba ją tikrai suteiks ateityje – prisiliesti prie mūsų tautos dvasinės savasties ne tik mums patiems, bet ir kitų tautų atstovams, priklausantiems ar kada nors ateityje priklausysiantiems kitam laikui ir kitoms geografinėms erdvėms.

Baigdamas norėčiau išsakyti tik vieną persergėjimą visiems besizavintiems lietuviškojo galvojimo projektu (taigi ir sau pačiam): Arvydo Šliogerio įvardyti lietuviškojo galvojimo parametrai, atskleidami mūsų tautos mentaliteto ir pasaulėvaizdžio savitumą, neturėtų tapti Prokrusto lova, naikinančia lietuvių galvotojų ar mąstytojų patirtinio santykio su tikrove ir jo kalbinės raiškos singularumą, kurio svarbą taip pabrėžia ir pats tezių autorius. Būsimieji lietuvių filosofai – nesvarbu, mąstytojai ar galvotojai – teatskleidžia savo autorinio, iš asmeninės ir asmenybinės perspektyvos projektuojamo filosofinio požiūrio singularumą ir kaip savo tautos atstovai, apreiškiantys lietuviškojo mentaliteto unikalumą bei savosios tautos vertybes, ir kaip tiesiog filosofuojantys – galvojantys ar mąstantys – asmenys, kaip filosofiniai individai, savuoju filosofavimu atstovaujantys visų pirma sau

patiems, o ne kitiems savo tautos atstovams ar visai tautai. Įgyvendinant Arvydo Šliogerio inicijuojamą lietuviškojo galvojimo projektą svarbu užtikrinti, kad visi lietuvių galvotojai nepradėtų galvoti vienodai arba labai panašiai, nes tai būtų tik dar vienas būdas atkristi į visuotinę, iš kurios gniaužtų ir siekiama vaduotis lietuviškojo galvojimo projektu.

Pagaliau verta paklausti, ar išsižadėjus idealybės plotmės ir grynios minties stichijos, kaip esą nepakankamai tikroviškos ir adekvačios santykio su pasauliu terpės, taip pat atsisakius visų abstraktybių, visų abstrakčių (platoniskų) idėjų ir angažuojantis radikaliai nominalizmui, bus įmanoma ir atrodys sąžininga išlaikyti vienintelę *tautos idėją* kaip esą ne nominalią, o realią ir įpareigojančią? O kartu su *tautos idėja* – ir *lietuviškojo galvojimo idėją* kaip ne mažiau realią, įpareigojančią, keliančią entuziazmą? Ar absoliutaus singuliarumo išaukštinimas nepradės formuoti visiškai atomizuotų kosmopolitinių individų, kuriems bus svetimas tiek graikiškas, tiek lietuviškas, tiek iš bet kurios kitos tautinės perspektyvos projektuojamas mąstymas ar galvojimas?

Arvydo Šliogerio užduotis būsimiesiems lietuvių filosofams yra labai aiški ir tuo pat metu labai sunki – tartum bandymas praplaukti tarp Scilės ir Charibdės: iš kiekvieno lietuvių galvotojo reikalaujama galvoti singuliariai, demonstruojant unikalų, nepakartojamą savo filosofavimo braižą, bet kartu būti atpažįstamam ne kaip tautiškumo atžvilgiu anoniminiam filosofiniam kosmopolitui, o kaip savosios tautos atstovui.

Tai labai sunki, bet – norisi tikėtis – įmanoma įvykdyti užduotis.

Stounhendžas (apie 3000 m. pr. Kr.) – šventykla ar observatorija: tarp tikėjimo ir žinojimo.

ARVYDAS ŠLIOGERIS

APIE LIETUVIŠKĄJĮ GALVOJIMĄ

PRANEŠIMO TEZĖS

1. Savarankiškas ir neišvengiamai savitas – pirmiausia todėl, kad išaknytas į pavienio individo egzistenciją – galvojimas paprastai yra susijęs su brandžia tautine nacionaline savivoka, vadinasi, ir su susiformavusia brandžia nacionaline **kalba**. Gryniausia tokio galvojimo išraiška – bent jau Vakaruose – yra filosofija. Pavyzdžių daugybė. Filosofija atsiranda vėlyvojoje Graikijoje, vėlyvosiose Vakarų Europos šalyse. Visais atvejais ten jau susiformavusi nacionalinė kalba. Nėra nė vienos filosofijos, išreikštos vietiniu gentiniu dialektu. Pasak Hegelio, kai stoja sutemos, Minervos pelėda pradeda savo skrydį. Galimas daiktas, kaip tik todėl būtent filosofija, o ne, pavyzdžiui, religija, mitas, technologinis mąstymas, geriausiai išreiškia tautinio galvojimo pamatinius bruožus. Tik visiškai subrendusioje tautoje išryškėja jos savitumas, unikalumas, originalumas ir individualumas. Gilėje dar nematyti būsimo ąžuolo kontūrų.

2. Neatsitiktinai ir lietuviškasis savarankiškas galvojimas ar bent jau jo pavienės apraiškos pirmą kartą pasireiškia per savarankišką filosofinį galvojimą, savo ruožtu susijusį su nacionalinės savimonės, t. y. nacionalinės „aukštosios“ kalbos atsiradimu, kuris ženkliną tai, kad Lietuva įžengia į savo vėlyvąją egzistavimo stadiją – saulėlydį. Lietuviškoji Minervos pelėda pradeda savo skrydį tik stojus sutemoms – pradėjus žlugti gentiniam substratui ir pradėjus formuotis individualiam susitikimui su pasauliu. Tai nutinka tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir simboliškai ženklinama pirmosios nepriklausomos Lietuvos atsiradimo. Galimas daiktas – nors tai niekuo neįpareigojanti hipotezė, – kad savarankiškas filosofinis galvojimas labai glaudžiai susijęs su politinio mentaliteto atsiradimu. Bent jau graikai galvoja būtent taip. Tokiu atveju moderniosios Lietuvos valstybės atsiradimas irgi būtų susijęs su savarankiško filosofinio galvojimo atsiradimu, bet, žinoma, ne priežastiniu ryšiu.

3. Esama vienos nemalonios, tačiau lemtingos akivaizdybės, rodančios, kad lietuviškasis galvojimas atsiranda visiškai kitaip nei, pavyzdžiui, graikiškasis, angliškasis ar vokiškasis. Kadangi gentinis substratas Lietuvoje išlieka iki XX a. vidurio, lietuviškasis filosofinis galvojimas prasideda tada, kai Vakarų tautų savarankiškas galvojimas baigiasi. (Špengleris, Heidegeris, hermeneutika, fenomenologija – mirštančio ar mirusio filosofinio galvojimo liudytojai ir dokumentai.) Antra nemaloni akivaizdybė: miręs Vakarų tautų galvojimo masyvas – milžiniškas, turint galvoje ir tai, kad filosofinį galvojimą teroristiškai veikia ir religinis teologinis, ir mitinis, ir technologinis mąstymas – fatališkai lemia pirmuosius savarankiško lietuviškojo galvojimo judesius: pirmieji savarankiški lietuviai filosofai Vydūnas, Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina, Juozas Girnius, deja, pirmiausia laikytini teologais arba ideologais, todėl unikalus lietuviškas galvojimas šių mąstytojų mąstysenoje reiškiasi veikiau inkrustacijų, pavienių įžvalgų, blyksnių, netikėtų nukrypimų nuo svetimos teologijos dogmatizmo pavidalu.

4. Dar vienas unikalus lietuviško galvojimo bruožas, nulemtas liūdnu ar net katastrofiškų aplinkybių – bolševikinės okupacijos, yra tas, kad ryškesni šio savito galvojimo pėdsakai pirmiausia pasirodo netgi ne Lietuvoje, o JAV, išeivijos terpėje, todėl irgi negali atsiskleisti skulptūriškai aiškiais kontūrais, juolab kad mūsų iškiliausieji lietuviškojo galvojimo atstovai Alfonsas Lingis, Vincas Vyčinas ir Algis Mickūnas buvo priversti rašyti anglų arba vokiečių kalbomis, o štai A. Lingis lietuvių kalbos išvis nemokėjo ir nemoka. Apie savarankišką lietuvišką galvojimą sovietinėje Lietuvoje, mažų mažiausiai – apie viešą galvojimą kalbėti būtų juokinga, nes sovietinėje Lietuvoje vyrauja teologinis, ideologinis ir technologinis mąstymas. Savarankiško galvojimo pėdsakų daugiau lieka poezijoje ir menuose, nors tai tik pėdsakai, nes pagal apibrėžimą meninė poetinė galvosena yra artimesnė mitinei, teologinei ir technologinei, o ne filosofinei. Mitus, teologiją, ideologiją, matematiką ir net technologiją kuria poetiškai orientuotos natūros.

5. Štai kodėl ieškodamas lietuviškojo filosofinio galvojimo savitumų esu priverstas kreiptis į neišgryninto lietuviškojo galvojimo kristalus, randamus minėtų pirmųjų lietuviškųjų filosofų. Tačiau – tai norėčiau ypač pabrėžti – ne į filosofijos darbuotojų, filosofijos tyrinėtojų, filosofijos mokslininkų, ideologų, teologų, hermeneutikų, fenomenologų, svetimų tekstų komentuotojų, referuotojų, dekonstruotojų, filologų, perpasakotojų ir t. t. – galvojimo kristalus, nebent dar pridėdamas vieną kitą mūsų didį autorių nefilosofą, pavyzdžiui, Vincą Mykolaitį-Putiną, Bronių Radzevičių ir Sigitą Gedą.

6. Galbūt unikaliausias savarankiškojo lietuviško galvojimo bruožas, jį lemtingai skiriantis nuo negraikiškųjų Vakarų ir net graikų (ypač aukštosios klasikos – Sokrato, Platono, Aristotelio), yra fatališka orientacija į juslumą, juslines duotis, traktuojamas visiškai substanciskai, taigi anapus vadinamojo racionalizmo (spiritualizmo) ir vadinamojo empirizmo antinomijos ribų. Kiek man žinoma, nė vienam didžiam lietuvių filosofui net nešauna mintis abejoti vadinamojo „išorinio“, t. y. juslinio daiktiškojo pasaulio egzistavimu. „Įrodinėti“ jo buvimą lietuvių filosofui atrodytų juokinga lygiai taip pat, kaip kontemplanuoti antjuslinę bulvę ar mąstyti apie angelą-morką. Tai, kas akivaizdu, neįrodinėjama ir net išvis neįrodoma. Kad koks nors lietuvių filosofas rašytų berkliskojo tipo traktatus arba Huserlio „Dekartiškuosius apmąstymus“ – ne, to neįmanoma net įsivaizduoti!

7. Kadangi vadinamasis antjuslumas egzistuoja tik kalboje (apie šamanus, pranašus, dvasių regėtojus, ekstrasensus ir panašią fauną aš tyliu), lietuvių filosofo orientacija į substanciskai daiktišką juslumą lemia tai, kad lietuviškajame galvoje pirminė ir pirmapradė duotis yra ne kalbinė, o priešingai, nekalbinė, bekalbė, anapus kalbinė, pilnatviškai juslinė, o ne kvazijuslinė, pilnatviškai kokybiška, o ne jokybiška (kaip kalbos duotyje). Tai dar vienas lietuviškojo galvojimo bruožas, jį lemtingai skiriantis nuo keltogermaniškojo ir net nuo graikiškojo galvojimo. Nei Parmenidas, nei Platonas, nei Ksenofanas nepaliko mums nė menkausio teksto, aprašančio, pavyzdžiui, alyvmedžio, sūrio arba Jonijos jūros kampelio kontempliaciją. Apie keltogermanus aš net nekalbu. Visų jų pavyzdinė duotis yra kalbinė ir kalba, dažniausiai atitaukta nuo bekalbio referento (Parmenido tezė, pereinanti per visą Vakarų filosofiją, jau nekalbant apie teologiją ar technologiją).

8. Tikrasis, pirmapradis, „nekaltas“, be to, daiktiškai koreliuotas juslumas duotas tik toje vietoje, kurią aš pavadinsiu natūraliu, arba pleneriniu, patyrimu, jį radikaliai priešindamas dirbtiniam patyrimui, kuris išsiskleidžia kokioje nors dirbtinėje teritorijoje – laboratorijoje, fabrike, bažnyčioje, bibliotekoje, ligoninėje, muziejuje, kunstkameroje, ant tatamio, vadinamojoje kontempliacijoje, šamano palapinėje, anatomikume, hadronų kolaiderijoje, akademijoje, universiteto auditorijoje ir t. t. Lietuviškojo galvojimo pavyzdinė vieta yra būtent plenerinis patyrimas; pasakius vaizdingai – žmogaus rankų neliestas gamtovaizdis ant nekaltos žemės, po nekaltu dangumi, aukščiausios saulės ir švariausių debesų valandą. Jei patinka, vadinkite tokį patyrimą impresionistiniu, turėdami galvoje, pavyzdžiui,

Klodą Monė. Ši lietuvių filosofų orientacija į pirmą pradžią nederbtinį patyrimą juos visiškai skiria nuo keltogermanų ir net nuo graikų filosofų, mažų mažiausiai nuo Parmenido laikų orientuotų į „interjerinį“, „laboratorinį“, „eksperimentinį“ jįslumą ir atitinkamą dirbtinį patyrimą.

9. Natūralus, nederbtinis, jįsliškai koreliuotas patyrimas mirtingąjį atveda į susitikimą su individualia duotimi, jei norite, su maksimaliai individualia forma – nesama raudonumo-savaime, saldumo-savaime, aromato-savaime, švelnumo-savaime, aštrumo-savaime ir taip *ad infinitum*. Jįslumas visada ir fatališkai individualus, pririštas prie konkrečių esinių arba daiktų. Nesama „visuotinio“ jįslumo: visuotinybė, bendrybė, „viskas“, „visata“ negali atsiverti jįsliškai kaip štai-šitas-čia-dabar jįslumo krešulys ir absoliutus singuliaras. O tai reiškia, kad pavyzdinis metafizinis lietuviškojo galvojimo orientyras yra ne visuotinybė, o būtent jįsliškai inkarnuotas individas. Individualiai neapibrėžta visuotinybė kaip centrinė duotis ar kategorija nefigūruoja nė vieno mano minėto didžiojo lietuvių filosofo galvoje. Tai, kas keltogermaniškame galvoje tik retkarčiais pasirodo kaip periferinė duotis (pavyzdžiui, anglų nominalizme arba Kierkegoro filosofijoje), sudaro lietuviškojo galvojimo centrą. Kas yra rimtai skaitęs Lingio, Mickūno, Vyčino, Girniaus ir net svarbiausius Maceinos raštus (pavyzdžiui, etiudą „Filosofijos keliu“), tam ši tezę turėtų būti akivaizdi.

10. Keltogermaniškojo galvojimo pamatinę išėities tašką galima išreikšti dviem tezėmis: „Aš tikiu“ (teologinė ir ideologinė kvazifilosofija) arba „Aš mąstau“ (dekartiškoji tradicija, vyraujanti ir dabar), o lietuviškojo galvojimo epicentrą išreiškia tezę „Aš matau“. Šiuo požiūriu lietuviškajam galvojimui kur kas artimesnis graikiškasis galvojimas: ir Herakleito, ir Ksenofano, ir Platono, ir Aristotelio pradmūo yra kildinamas iš nuostabos, t. y. iš tiesioginio bekalbių jįslinių daiktų matymo arba regėjimo.

11. Kaip tik todėl lietuviškojo galvojimo didieji atstovai arba atvirai (Lingis, Vyčinas, Mickūnas), arba atsargiai, „diplomatiškai“, dėl konjunktūrinių sumetimų (Maceina, Girnius) atsiriboja ir nuo teologinio, ir nuo ideologinio, ir nuo technologinio mąstymo. (Pavyzdžiui, Maceinos filipikos prieš ortodoksinę teologiją arba Girniaus technikos ir techninio mąstymo kritika.)

12. Keltogermaniškasis galvojimas nuo pat pradžių ir iki vadinamosios „postmoderninės“ pabaigos yra agresyvus nežmogiškųjų daiktų, gamtos, apskritai nežmogiškojo prado, glūdinčio netgi pačiame žmoguje, atžvilgiu (Parmenido tezę arba Markso garsioji tezę, reikalaujanti beatodairiškai keisti pasaulį), o lietuviškajame galvoje aiškiai vyrauja pasyvi, švelni ar net pamaldi nuostata nežmogiškumo masųvų atžvilgiu. Visiems lietuvių galvotojams aukščiausia šventenybė yra nežmogiškoji gamta, o žmogaus sukurtas pasaulis – tik antrinis. Lietuvių dievas (jei jis išvis pripažįstamas) yra gamtiškas, o gamta savaime dieviška, neliečiama ir šventa. Ši intuicija kaip povandeninė srovė aiškiai įžvelgiama net Maceinos ir Girniaus raštuose, jau nekalbant apie Lingį, Mickūną arba Vyčną.

13. Štai kodėl lietuviškajame galvoje be kompromisų vyrauja vadinamasis „ontologinis pradas“. Lietuviškojo galvojimo centre – ir net jo periferijoje – nerasite ne tik vadinamosios gnoseologijos ar epistemologijos, nerasite nė pėdsako ir vadinamosios „metodologijos“. Lietuvis filosofas-galvotojas-matytojas iškart ima bulių už ragų ir pasakoja tai, ką mato bei patiria, nesirūpindamas, *kaip jis* galvoja ar turi galvoti, visiškai pasitikėdamas ir savo akimis, ir savo galvoje, ir savo intelektu, ir savo kalbėjimu. Koks nors Berklis, Hiumas arba Kantas visai pamatuotai lietuvių galvotoją pavadintų „naiviuoju realistu“ ir pasijuoktų iš jo tariamo naivumo. Aš priešingai – šitokį pasitikėjimą savo akimis ir savo kalba pavadinčiau didžiausiu lietuviškojo galvojimo privalumu.

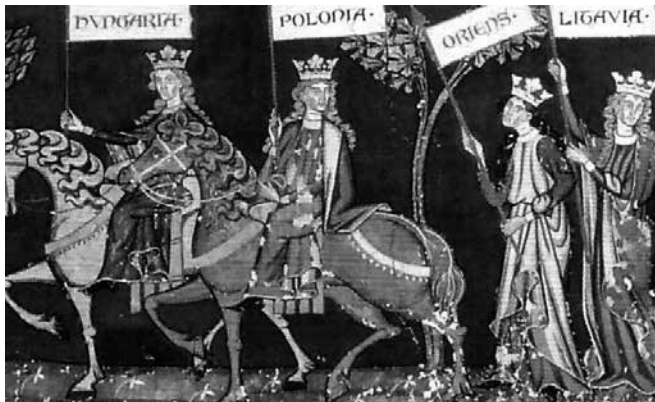
14. Štai kodėl didieji lietuvių filosofai mąstymo niekada netapatina su vadinamuoju pažinimu. Geriausiu atveju lietuviui galvotojui mąstymas yra supratimas ar tiesiog patiks-

lintas matymas. Tai visiškai unikalus lietuviškojo galvojimo bruožas, kadangi tiek graikai, tiek keltogermanai, tiek – netgi – vadinamieji Rytų išminčiai be galo naiviai mąstymą visiškai sutapatina su pažinimu, šitaip keldami visiškai nepagrįstas pretenzijas padaryti tai, ką gali – dabar tai visiškai akivaizdu – tik matematinė eksperimentinė gamtotyra arba vadinamoji praktinė nuovoka, susijusi su gamtos daiktų perdirbimu į prietaisą, padargą, įrankį, instrumentą arba meno kūrinį.

15. Todėl lietuviškajame galvoje aiškiai vyrauja metafizinė orientacija ne į santykį (duotą tik kalboje, pirmiausia, žinoma, matematinėje, bet ir teologinėje ir net poetinėje, pavyzdžiui, vadinamojoje lyrikoje), o į substancinį svorį turintį juslinį daiktą, išplėštą iš instrumentinio santykio stichijos ir netgi atitrauktą – kiek tai įmanoma – nuo grynųjų santykių visumos, taigi ir nuo visuotinybės. Gal neatsitiktinai lietuviškajame mene aiškiai vyrauja skulptūrinis matymas, sugiminiuojantis mus su graikais; gal neatsitiktinai ir pati lietuvių kalba yra ne muzikinė (kaip, pavyzdžiui, vokiečių arba rusų), o plastinė, skulptūrinė, „medinė“ pačia geriausia šio žodžio prasme.

16. Keltogermaniškajame galvoje agresyviai vyrauja laiko kaip praeities arba kaip ateities modusas ir stebėtinai abejingumas gyvajai dabarčiai, apie kurią puse lūpų, kiek man žinoma, pirmasis prabilo tik Huserlis, nors iš šios užuominos nei pats, nei jo epigonai nepadaro nė menkiausios produktyvios išvados. Lieka mistinės retencijos, protencijos, laiko ekstazės, amžinybės, begalybės, šviesmečiai ir kitoks mistinis semantinis šlamštas. Lietuviškojo galvojimo pavyzdinis orientyras – belaikė dabartis, inkarnuota gyvojoje, jusliška akivaizdžioje erdvėje. Bene geriausiai šią orientaciją išreiškia Lingis, Mickūnas ir Vyčinas, nors Maceinos ir Girniaus galvoje dabartis kaip „egzistencinis apsisprendimas“ arba kaip „gyvojo Dievo kenozė“ aiškiai vyrauja. Štai šiuo lemtingu požiūriu lietuviškojo galvojimo artimiausias giminaitis yra graikiškasis galvotojas, irgi pirmiausia įsiziūrintis į akivaizdžią ir belaikę dabartį (pirmiausia per tiesiogiai reginčiąją nuostabą).

17. Ir pagaliau bene nuostabiausias lietuviškojo galvojimo bruožas, teikiantis jam (o kartu ir mums) visišką originalumą, kurio nesama nei keltogermaniškajame, nei net graikiškajame galvoje, yra lietuvių galvotojo galvojimas, įleidęs šaknis ne į vadinamąją „sąmonę“ (kalbos mašiną ir kalbos sandėlį, o kartais, deja, į kalbos šiukšlyną kaip „postmoderniajame diskurse“), o į **bekalbę** sielą kaip „sugebėjimą“ matyti bekalbius daiktus ir juos suprasti, panašiai kaip juos mato ir supranta kitos gyvos būtybės – kikilis, šuo, meška arba katinas. Lietuviai galvotojai šuo gali būti giminingesnis už kompiuterį arba Witgenšteiną, jau nekalbant apie Aristotelio logiką arba vadinamąją „analitinę filosofiją“ (o iš tikrųjų teologiją). Siela mato ir supranta; sąmonė kalba, bet nesupranta ir, o tai blogiausia, yra akla. Štai kodėl šiame pranešime aš vartoju ne keltogermanų visiškai sukompromituotą žodį „mąstymas“ arba ne mažiau sukompromituotą žodį „tikėjimas“, o būtent žodį „galvojimas“, jį siedamas su mano bandytais aptarti unikaliais lietuviškojo pačių daiktų matymo bruožais.

Iš XV a. freskos, vaizduojančios į krikščionybę žengiančias Europos tautas.

PAMINĖJIMAI

ARŪNAS GRUMADAS

BALTIJOS KELIAS: ORGANIZAVIMAS IR EIGA

Baltijos kelio vilniečių pirmojo
ženklų vieta Vilniaus m.
sav., Šeškinės g. Šeškinės
mikrorajone.

Baltijos kelias – unikalus ir išskirtinės svarbos įvykis Lietuvos istorijoje. Tą 1989 metų rugpjūčio 23 dieną, minint Molotovo ir Ribentropo sutarties pasirašymo 50-ąsias metines, okupuotos Lietuvos žmonės patys savarankiškai surengė referendumą, kuriame vienareikšmiškai pasisakė ne tik prieš nusikalstamą 1939 metų Stalino ir Hitlerio sandorį pasidalyti Europą, bet ir už to sandorio pasekmių panaikinimą. Nepriklausomybė – toks šiuo referendumu patvirtintas artimiausias tikslas.

Rezultatas buvo pasiektas be urnų ir okupacinės valdžios priežiūros bei galimų manipuliacijų. Balsuojama buvo fiziniu dalyvavimu, kurio fakto negalima nuneigti. Svarbiausia, kad dalyvauti šiame Tautos referendume nebuvo agituojama ar kitaip spaudžiama. Atvirkščiai, dalyvavimas buvo kiekvieno dalyvio suvoktas poreikis ir akivaizdžiai parodė jo asmeninį požiūrį į gyvenimą okupuotame krašte bei neloyalumą TSRS valdžiai.

Kontekstas

1989 metai buvo kupini įvykių. Pavarčius įvykių chronologinę lentelę, iš pradžių kyla nuostaba (nes jau primiršome), o po to tenka konstatuoti, kad kiekvienas mėnuo – tai svarbus etapas, kupinas turinio, iš esmės lemiančio ateitį.

Kovo mėnesį Lietuvos TSR Ministrų Taryba įregistravo Sąjūdį kaip visuomeninę organizaciją (kitaip tariant – legalizavo). Tą patį kovą pirmuose demokratiškuose (jeigu ši sąvoka tinka okupuotam kraštui) rinkimuose į TSRS Aukščiausiąją Tarybą Sąjūdis pasiekė pergalę, laimėdamas didžiąją dalį Lietuvai skirtų liaudies deputatų mandatų (31 iš 42). Nepaisant to, kad Lietuvos delegaciją sudarė dar ir 16 ne rinktų, o deleguotų partinių ir valdžios struktūrų atstovų, Lietuva, Latvija ir Estija sudarė darbingas, bendrai veikiančias delegacijas.

Vienas iš Baltijos šalių liaudies deputatų veiklos prioritetų buvo siekis įvertinti Molotovo ir Ribentropo pakta, nes šio pakto slaptieji protokolai lėmė mūsų nepriklausomų valstybių aneksiją. Svarbu prisiminti, kad TSRS valdžia neigė slaptųjų protokolų buvimą, nors jų vokiškojo egzemplioriaus faksimilės fotokopijos buvo žinomos visame Vakarų pasaulyje ir buvo laisvai prieinamos.

Jau po Baltijos kelio, 1989 metų Kūčių dieną, Liaudies frontų, Sąjūdžio ir kitų liaudies deputatų iš Baltijos šalių pastangos buvo vainikuotos specialios TSRS Liaudies deputatų komisijos sprendimu, pripažįstančiu Molotovo ir Ribentropo pakto slaptuosius protokolus

„teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“. Atsirado teisinis pagrindas likviduoti slapųjų protokolų pasekmes.

Dar dera prisiminti, kad kaip tik 1989 metais Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba paskelbė Lietuvos įstatymų viršenybę prieš Sovietų Sąjungos įstatymus (gegužė), paskelbė Vasario 16-ąją Tautos šventę (rugsėjis), paskelbė, kad 1940 metų Lietuvos prijungimas prie TSRS buvo neteisėtas (rugsėjis, po Baltijos kelio) ir lapkritį priėmė Lietuvos pilietybės įstatymą. Lapkritį griuvo ir Berlyno siena.

Pradžia

Poreikis ir nusiteikimas pažymėti Molotovo ir Ribentropo pakto 50-metį sklandė ore nuo 1989 metų pradžios (tiksliau – nuo mitingo Vingio parke 1988 m. rugpjūčio 23 d.). Iš pradžių tai buvo daugiau teorinės diskusijos, tarp kurių siūlymas (iki šiol nesutariama dėl autorystės ir vietos, kur tai buvo pasiūlyta) sujungti gyva grandine Taliną, Rygą, Vilnių ir Varšuvą, nusikalstamo pakto slapųjų protokolų aukų sostines, buvo pats patraukliausias.

Po išsamesnės analizės pripažinta, kad nutiesti nepertraukiamą grandinę iki Varšuvos galimybės nėra. Sovietinė siena, kaip ir dera save nuo pasaulio izoliavusiems režimams, net su sąjungininkais buvo panaši į gulago lagerio tvorą su spygliuota viela ir sargybos bokšteliais. Įeisi į uždraustą zoną – važiuosi pas baltas meškas.

Antrasis diskusijų objektas – data ir laikas. 1989 metų rugpjūčio 23 diena – trečiadienis, t. y. darbo diena. Jeigu vietos valdžia ar net rajono, kolūkio ar įmonės valdžiukė būtų nusiteikusios priešiška, jos „kiaulę“ galėtų pakišti be ypatingų pastangų.

Ledai nuo teorijos praktikos link pajudėjo 1989 metų gegužės 13–14 dienomis Taline, kur vyko Sąjūdžio ir Estijos bei Latvijos Liaudies frontų Baltijos Asamblėja. Paskelbta, kad broliškų tautų tikslas – nepriklausomybė. Nuspręsta parodyti estų, latvių ir lietuvių tautų valią gyventi nepriklausomoms – kartu pažymėti Molotovo ir Ribentropo pakto 50-ąsias metines.

Baltijos kelio vilniečių antrojo ženklo vieta Vilniaus r. sav., Galinės k. (Avižienių sen.) 16 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio birštoniečių ir prieniečių ženklų vieta Širvintų r. sav., Lipuvkos vs. (Širvintų sen.) 38,5 km nuo Vilniaus.

Sprendimą dėl Baltijos kelio padariusi Baltijos Taryba. Iš kairės (įstrižai): Virgilijus Čepaitis, Martas Tarmakas, Edgaras Savisaras, Bronislovas Kuzmickas, Reinas Veidemanas, Arvo Juntis, Romualdas Ozolas, Kiulo Arjakas, Ivaras Guodmanis, Valentina Zeilė, Dainis Ivansas, Arnoldas Klotinšas, Janis Lucanas. 1989 m. liepos 15d.

72–73 p. žmonės Baltijos kelyje ties Vilniumi. Fotografas Viktoras Kapočius. LCVA.

Baltijos kelio varėniškių ir druskininkiečių ženklų vieta Širvintų r. sav., Užušilių k. (Musninkų sen.) 42 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio trakiškių ženklų vieta Širvintų r. sav., Spadviliškių k. (Širvintų sen.) 51 km nuo Vilniaus.

1989 m. liepos 15 d. Baltijos Tarybos posėdyje Pernu, Estijoje, buvo priimti paskutiniai ir svarbiausi sprendimai: ką daryti, kada daryti ir kaip daryti. Nutarta Estijos, Latvijos ir Lietuvos sostines susieti „gyvą grandinę“ – Baltijos keliu. Nuspręsta akciją vykdyti trečiadienį, rugpjūčio 23 dieną, rankomis susikabinant 19 valandą.

Buvo likę kiek daugiau kaip mėnuo laiko. Sąjūdis buvo ką tik pradėjęs didelę parašų dėl okupacinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos rinkimo akciją (iki rugpjūčio 23 d. buvo surinkta daugiau kaip 1,4 milijono parašų). Sekretoriato ir kitų organizacinių struktūrų žmonės buvo užsiėmę parašų rinkimo organizaciniais klausimais, todėl nieko nenustebino Sąjūdžio atsakingojo sekretoriaus Virgilijaus Čepaičio pavedimas Baltijos kelio akciją organizuoti Sąjūdžio Vilniaus tarybai. Man, kaip Vilniaus tarybos organizacinės komisijos pirmininkui ir koordinacinio centro koordinatoriui, šis pasiūlymas sparnų nesuteikė. Nors ir buvo nemenka praktika „pakelti“ žmones akcijoms ir veiksmams, nors ir buvo kaip laikrodinis veikianti organizacinė Sąjūdžio rėmimo grupių (o jų buvo šimtai – apie tūkstantį vien Vilniuje) struktūra, darbas Vilniaus Sąjūdžio pajėgoms buvo pernelyg sudėtingas. Visų pirma todėl, kad organizuojant akciją dalyvauti turėjo visa Lietuva ir, atitinkamai, visos Sąjūdžio organizacinės struktūros.

Netrukus gavome paramą – Sąjūdžio sekretoriatas atsiuntė pagalbą su Angonita Rupšyte, kuravusia ryšius su Sąjūdžio struktūromis Lietuvoje, priešakyje. Ir prasidėjo darbas, labai intensyvus darbas, akcijos koordinaciniame centre.

Sąmoningai neminiu akcijos techninės dalies organizatorių ir dalyvių pavardžių, išskyrus čia ir vėliau tekste pateikiamas pavardes iš autentiškų dokumentų. Taip darau todėl, kad praėjo jau 25 metai ir daug to meto įvykių detalių pasimiršo. Nedovanotina būtų ką nors pamiršti, juolab kad dėmesiu Sąjūdžio epochos žmonės nėra apdovanoti. Atvirkščiai, jie yra sąmoningai pamiršti, matyt todėl, kad dabartinė ir buvusios valdžios neturi nieko bendra su to meto įvykiais (išskyrus gana retas išimtis). Tas pats pasakytina ir apie Baltijos kelią, kuriame dažnas „valstybininkas“ negalėtų parodyti vietos, kurioje tą 1989 metų rugpjūčio 23 dieną buvo.

Logistika

Planuoti akciją pradėjome nuo nulio, nes jokios patirties organizuoti tokio pobūdžio ir masto akcijas neturėjome. Nebuvo ir šaltinių, t. y. panašios patirties aprašymo, todėl pradėjome nuo ruletės ir išmatavome, kokią grandinės dalį, susikibus rankomis, užima vienas žmogus. Vieną metrą. Tai reiškė, kad reikia bent 200 000 dalyvių. Deja, žmonės – ne alaviniai kareivėliai, kuriuos galima sudėlioti kaip nori, todėl dėl „grandinės netolygumų“ buvo būtina, kad akcijoje dalyvautų apie 300 000 dalyvių.

Skaičius negąsdino. Sąjūdžio mitinguose (pvz., 1988 m. rugpjūčio 23 d. Vingio parke) tiek žmonių būdavo. Paskleisti informaciją problemų taip pat nebuvo – Sąjūdžio rajoninės ir miestų struktūros, Sąjūdžio spauda, Sąjūdžio laidos Lietuvos televizijoje ir kita.

Problema – kaip tuos žmones atvežti į kelią ir tolygiai paskirstyti 200 km ruože. Minimaliam akcijos dalyvių skaičiui atvežti (patims atvažiuoti) reikėjo apie 75 000 lengvųjų automobilių, arba apie 10 000 tuo metu (ypač provincijoje) vyravusių PAZ markės nedidelių autobusų ar kiek mažiau Lvovo gamybos LAZ autobusų.

1989 metais lengvasis automobilis dar nebuvo transporto priemonė. Tai buvo sunkiai ir labai brangiai (buto kaina) įgyjama prabangos prekė. Visi to meto lengvieji automobiliai, įskaitant taksi, greitosios pagalbos, specialiuosius, „valdiškus“ valdžios ir įmonių automobilius bei asmeninius, sudarė tik ketvirtį nuo dabar turimų asmeninių automobilių (atitinkamai 450 tūkstančių ir 1,7 milijono), arba, skaičiuojant lengvuosius automobilius 1 000 gyventojų, dabar turime 541 asmeninį automobilį, palyginti su 123 visų nuosavybės formų ir paskirties lengvaisiais automobiliais 1989 metais (asmeniniai automobiliai sudarė apie pusę to skaičiaus).

Taigi sėsti ir savarankiškai atvažiuoti tuo metu galimybės buvo labai ribotos. Traukiniai į kelią nevežė, o reisiniai autobusai per parą galėjo atvežti vos kelis procentus reikiamo dalyvių skaičiaus. Organizuotas akcijos dalyvių atvežimas – pirmoji svarbi užduotis, kurią turėjo atlikti miestų ir rajonų Sąjūdžio tarybos.

Kitas (antrasis) tuomet spręstas rebusas – kaip atvykti. Organizatoriams teko ilgai burti ties Lietuvos žemėlapiu svarstant, kur kas vyks ir kokių kelių. Sovietų Sąjungoje kokybė garsėję Lietuvos keliai toli gražu neprilygo dabartiniams nei pralaidumu, nei kokybe. Net suplanuotas minimalus automobilių skaičius grasino galimomis spūstimis, todėl ruožai miestams ir rajonams buvo derinami su racionaliausiais atvykimo keliais, stengiantis išnaudoti kuo daugiau atvykimo į akciją kelių.

Trasa buvo padalyta į 50 ruožų (pakto 50-mečio simbolis). Už kiekvieną ruožą buvo atsakinga konkreti Sąjūdžio teritorinė (taryba) ar Vilniaus miesto profesiniu pagrindu organizuota koordinacinio centro struktūra. Ruožo ilgis ir vieta grandinėje buvo derinami su galimu (tikėtinu) atvežti žmonių skaičiumi bei su racionalaus atvykimo (privažiavimo) galimybe. Dėl šių priežasčių miestų ir rajonų atkarpų ilgis svyravo nuo vieno kilometro (Šilalės rajonas) iki 37 kilometrų (Vilniaus miestas). Pastaroji atkarpa dėl racialesnio atsakomybės pasidalijimo buvo suskirstyta į 8 ruožus, iš kurių už 7 atsakomybę prisiėmė profesiniai Sąjūdžio rėmimo grupių susivienijimai, tautinės bendrijos, Vilniaus ir Šalčininkų rajonai. Aštuntasis (eilės tvarka pirmasis, nes prasidėjo nuo Gedimino pilies) trumpas ruožas sąlygiškai buvo suskirstytas į 3 dalis, atskiras susibūrimo dalis rezervuojant vaikų organizacijoms, tremtiniais ir besimokančiam jaunimui.

200 kilometrų atkarpą koordinuoti sunku (tų laikų sąlygomis – neįmanoma), todėl teoriškai sudėliota grandinė buvo suskirstyta į tris dalis: Vilnius–Ukmergė, Ukmergė–Panevėžys ir Panevėžys–Latvijos siena.

Trečiąją tuometinę problemą šiais laikais suvokti sunku – komunikacija. Teritorija, kurioje beveik visą dieną vyko akcija, įskaitant atvykimą, – visa Lietuva, o prieš akciją ir paties susikabinimo rankomis metu – per 200 kilometrų grandinė. Mobiliojo ryšio dar nebuvo. Galimas laidinio ryšio pakaitalas – radijo ryšys – buvo griežtai draudžiamas kaip Sovietų Sąjungos „šnipų“ darbo priemonė, todėl oficialių radijo ryšio priemonių eilinis pilietis turėti negalėjo. Tiesa, aukšti valdžios pareigūnai turėjo privilegiją naudotis radijo telefonais tarnybiniuose automobiliuose, tačiau ir jie veikė tik 50 kilometrų apie Vilnių spinduliu.

Tikėjimės Lietuvos radijo pagalbos ir Sąjūdžiui palankios kelių inspekcijos, aeroklubų 6 lėktuvų „Vilga“ (bei jų turimų radijo ryšio priemonių) paramos perduodant svarbias žinias apie padėtį keliuose Lietuvos radijui, kurio transliuojamą informaciją buvo galima priimti tranzistoriniais radijo imtuvais. Tokie imtuvai buvo rekomenduoti kaip svarbi su savimi turėtina priemonė. Svarbi, bet ne vienintelė. Beje, galimybę iš oro koordinuoti akciją (Kauno Sąjūdžio veikėjų iniciatyva) sužlugdė generolas G. Taurinskas (jam buvo pavaldūs Lietuvos aeroklubai), uždrausdamas ne tik naudoti lėktuvus, bet ir apskritai tą dieną skraidyti virš Lietuvos. Kauniečiams pagelbėti dviem lėktuvais AN-2 („kukurūznikais“) pasisiūlė kooperatyvas „Aviopaslauga“. Drąsūs žmonės. Nutarė rizikuoti ne tik skraidymo licencijomis, bet ir labai tikėtina baudžiamąja atsakomybe.

Širdyje mums buvo neramu. Atvirai galima prisipažinti, kad bijojome, jog kas nors nepavyks – bus mažas aktyvumas dėl atvykimo (išvykimo iš gyvenamųjų vietų) problemų, nepavyks tolygiai padengti visos trasos ar atsiras nenumatytų trukdžių ir nepavyks susikibti į nepertraukiamą grandinę.

Stengėmės išvengti netikėtumų. Parengėme atmintinę, kurioje siūlėme pasiimti juostų tušties tarpams, žvakučių, kurios simbolizuotų jau išėjusius Anapilin ir negalinčius dalyvauti žmones. Rekomendavome išvykti organizuotai, pasirūpinant kelių inspekcijos ir greitosios pagalbos automobilių palyda, gerokai anksčiau, per pietus, kad būtų išvengta

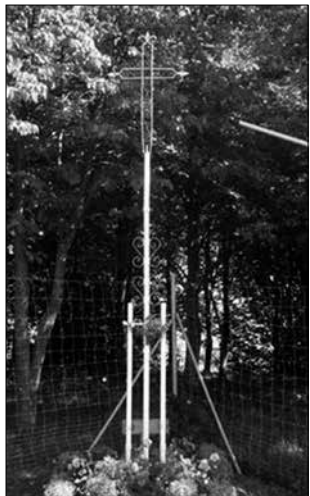
Baltijos kelio molėtiškių ženklo vieta Širvintų r. sav., Barčių k. (Širvintų sen.) 56 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio širvintiškių ženklo vieta Širvintų r. sav., Rimučių k. (Širvintų sen.) 45 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio švenčioniškių ženklo vieta Ukmergės r. sav., Bagužiškių k. (Pivonijos sen.) 61 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio ignaliniškių
ženklo vieta Ukmergės r. sav.,
Jačionių k. (Pivonijos sen.)
63 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio trakiškių
ženklo vieta Širvintų r. sav.,
Spadviliškių k. (Širvintų sen.)
51 km nuo Vilniaus.

spūsčių ar kitų netikėtumų. Atvykus rekomendavome kartu, grupėmis leisti laiką iki akcijos, nepamiršti dainų, kitų vienijančių veiksmų, palikti ruožuose atminimo ženklus – kryžius, koplytstulpius ir kt. bei rengti mitingus, įprasminant okupacijos patirtį ir išsakant požiūrį į siekiamybę – nepriklausomą Lietuvą.

Trasa

Trasa, kuria turėjo nusidriekti gyva rankomis susikibusių žmonių grandinė, bendrais bruožais buvo aiški. Pradžia – prie Gedimino pilies bokšto, o pabaiga, tiksliau jungtis su latvių grandine, – tuometinio kelio M12 sankirtoje su Latvijos siena už Saločių kaimo.

Vilniuje trasa nuo Gedimino pilies bokšto leidosi į Katedros aikštę ir vingiavo Neries krantine iki Žaliojo tilto, kirto ją ir kitu Neries krantu driekėsi iki Pedagoginio instituto (dabar – Edukologijos universitetas), kur Ukmergės gatve skubėjo Vilniaus–Ukmergės autostrados link.

Nuo Vilniaus iki Ukmergės trasa ėjo autostrada. Alternatyva galėjo būti senasis Ukmergės plentas, bet tikėjomės (ir pagrįstai), kad galėsime pasinaudoti plačia autostrada netrikdydami eismo ir vieną juostą skirti tik akcijos dalyviams. Skiriamoji žalioji juosta buvo patogiai transportui statyti ir saugiai išlaipinti akcijos dalyvius.

Į šį ruožą galima atvykti iš Vilniaus, per Maišiagalą iš Vilniaus–Kauno autostrados bei iš Ukmergės pusės. Be abejonės, šis ruožas buvo pats patogiausias visais aspektais.

Buvo planuota, kad per Vilnių vyks džūkai ir vilniečiai. Suvalkiečiai įsilies į grandinę pasukę ties Vieviu per Maišiagalą, o Rytų Lietuvos rajonų atstovai trasą be problemų pasieks Molėtų–Kauno kryptimi. Iš Ukmergės pusės buvo numatytas tik ukmergiškių, kurie turėjo užpildyti 7 km ruožą atkarpoje, lygiagrečioje jų miestui, atvykimas.

Autostrada ir jos kryptis iš pietų į šiaurę lėmė, kad Baltijos kelio grandinėje susikibę žmonės veidu buvo atsisukę į Vakarus, atitinkamai nugarą atsukdami į Rusijos (tuomet – TSRS) pusę.

Didesnė Vilniaus–Ukmergės ruožo dalis buvo palikta vilniečiams. Vilniaus Sąjūdžio rėmimo grupės buvo struktūruotos piramidės principu, siekiant, viena vertus, apsaugoti struktūrą nuo įtakos iš šalies, ir, kita vertus, maksimaliai greito ir efektyvaus informacijos sklidimo (jeigu prireiktų X atveju). Sistema, nuo seno naudota daugumos pasipriešinimo ir revoliucinių judėjimų. Ir pasiteisinusi. Galingiausi rėmimo grupių susivienijimai, buvę koordinacinio centro organizacinės piramidės viršūnėje, buvo atsakingi už 4 km atkarpas (išskyrus „Laborą“ ir Darbininkų sąjungą, turėjusias užpildyti Vilniui priskirtos trasos atkarpos paskutinius 12 kilometrų), į kurias turėjo atvežti dalyvius ir prižiūrėti (koordinuoti) savarankiškai atvykusius vilniečius.

Nuo Ukmergės buvo planuota Baltijos kelio grandinę tiesti senuoju Ukmergės–Panevėžio plentu, nes autostrados šiame ruože dar nebuvo. Tačiau buvo sankasa (vyko autostrados tiesimo darbai) ir pasiūlyta pasinaudoti tais laikais nuo bet kokio transporto laisva, o kartu ir saugia būsimo greitkelio trasa.

Lazda turi du galus. Būsimas greitkelis lėtino judėjimo greitį, nes neturėjo kietos dangos ir vertė užpildyti ją tik iš Ukmergės ir Panevėžio pusių.

Paskutinė atkarpa nuo Panevėžio iki sienos buvo blogiausios kokybės – siaura ir didesniems srautams nepritaikyta. Privalumas buvo tas, kad nuo Panevėžio pusės pusė šios atkarpos turėjo užpildyti žemaičiai ir pamario žmonės, o kitą per jungiamuosius kelius, netrukdydami srautui, turėjo užpildyti aplinkinių Aukštaitijos rajonų akcijos dalyviai.

Toliau pateikta lentelė yra autentiško 1989 metų dokumento kopija, kurioje simboliškai pakoreguoti (aktualizuoti) Vilniaus vietovardžiai ir pridėta skiltis su aktualių trasos kilometražu. Vizituotojais įvardyti Sąjūdžio Seimo tarybos nariai ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos Lietuvos liaudies deputatai, kurie planavo būti atitinkamuose ruožuose (iš tiesų ne visi pasiekė numatytas vietas ir Baltijos kelyje buvo ne ten, kur tikėjosi).

Trasa Vilnius–Širvintos–Ukmergė–Panevėžys–Pasvalys–Bauskė

Eil. Nr.	1989 m.	2014 m. (dabar)		Vizituoja
	Ruožas: 1. Vilnius	37 km		
1.	Gedimino bokštas–Katedros a.		Vaikų organiza- cijos	V. Landsbergis
2.	Katedros a.–Žalasis tiltas		Tremtiniai	A. Medalinskas
3.	Žalasis tiltas–Edukologijos univ.		Besimokantis jaunimas	V. Bubnys
4.	Edukologijos univ.–Ukmergės / Ateities g. sankryža		Medikai, pedagogai	R. Rajeckas, G. Baravykas
5.	Sankryža–194 km (Ukmergės / Perkūnkiemio g. sankryža)		Tautinės bendrijos	J. Kanovičius, E. Zingeris
6.	194–198 km (posūkis į Sudervę)		Institutai	K. Antanavičius
7.	198–202 km	13–17 km	Valdybos, Vilniaus, Šalčininkų r.	A. Nasvytis, J. Kupliauskienė
8.	202–206 km	17–21 km	MA, aukštosios mokyklos	V. Laurušas
9.	206–210 km	21–25 km	Trestai (statybinės organizacijos)	O. Balakauskas, A. Žebriūnas
10.	210–222 km	25–37 km	Darbininkų są- junga ir „Labora“	
	Ruožas 2: Vilnius–Ukmergė	33 km	Koordinuoja A. Grumadas	
1.	222–224 km	37–39 km	Prienai, Birštonas	B. Kuzmickas
2.	224–226 km	39–41 km	Lazdijai	
3.	226–228 km	41–43 km	Druskininkai, Varėna	A. Buračas
4.	228–230 km	43–45 km	Širvintos	
5.	230–234 km	45–49 km	Alytus	S. Geda
6.	234–236 km	49–51 km	Trakai	J. Juzeliūnas
7.	236–238 km	51–53 km	Kaišiadorys	
8.	238–240 km	53–55 km	Molėtai	A. Čekuolis
9.	240–244 km	55–59 km	Utena	
10.	244–246 km	59–61 km	Švenčionys	G. Konopliovas
11.	246–248 km	61–63 km	Ignalina	
12.	248–252 km	63–67 km	Marijampolė	R. Gudaitis
13.	252–254 km	67–69 km	Vilkaviškis	J. Olekas
14.	254–255 km	69–70 km	Šakiai	
	Ruožas: 3. Ukmergė–Panevėžys	75 km	Ats. A. Abišala	
1.	255–262 km	70–77 km	Ukmergė	
2.	262–265 km	77–80 km	Jurbarkas	
3.	265–268 km	80–83 km	Raseiniai	
4.	268–272 km	83–87 km	Kėdainiai	
5.	272–276 km	87–91 km	Jonava	
6.	276–296 km	91–111 km	Kaunas	E. Klumbys, A. Mickis, J. Brėdikis, K. Uoka
7.	296–299 km	111–114 km	Zarasai	
8.	299–302 km	114–117 km	Rokiškis	
9.	302–305 km	117–120 km	Kupiškis	
10.	305–310 km	120–125 km	Anykščiai	

Baltijos kelio šakiečių ženklų vieta Ukmergės r. sav., Grauziečių k. (Pivonijos sen.) 68,1 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio ukmergiškių ženklų vieta Ukmergės r. sav., Padbariškių k. (Vidiškių sen.) 76 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio jurbarkiečių ženklų vieta Ukmergės r. sav., Rečionių k. (Vidiškių sen.) 78 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio raseiniečių
ženklų vieta Ukmergės r. sav.,
Skabeikių k. (Vidiškių sen.)
81 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio Kėdainių
tremtinių ženklų vieta
Ukmergės r. sav., Skabeikių k.
(Vidiškių sen.)
84 km nuo Vilniaus.

Eil. Nr.	1989 m.	2014 m. (dabar)		Vizituoja
11.	310–335 km	125–150 km	Panevėžys	A. Juozaitis
	Ruožas: 4. Panevėžys–Latvijos siena	56 km	Ats. R. Račkauskas ir A. Plitnikas (Panevėžyje), A. Mulevičius (Pasvalyje)	
1.	335–341 km	11–15 km	Šiauliai	A. Jocas
2.	341–344 km	15–18 km	Telšiai	S. Kašauskas, K. Saja
3.	344–348 km	18–22 km	Šiauliai	
4.	348–350 km	22–24 km	Šilutė	E. Bičkauskas
5.	350–352 km	24–26 km	Tauragė	
6.	352–353 km	26–27 km	Šilalė	
7.	353–355 km	27–29 km	Plungė	Z. Vaišvila
8.	355–357 km	29–31 km	Kelmė	
9.	357–360 km	31–34 km	Radviliškis	
10.	360–366 km	34–40 km	Pasvalys	V. Čepas
11.	366–372 km	40–46 km	Klaipėda	
12.	372–374 km	46–48 km	Palanga, Neringa, Kretinga	B. Genzelis
13.	374–376 km	48–50 km	Skuodas	Z. Šličytė
14.	376–378 km	50–52 km	N. Akmenė	
15.	378–380 km	52–54 km	Mažeikiai	
16.	380–383 km	54–57 km	Pakruojis	
17.	383–386 km	57–60 km	Joniškis	
18.	386–391 km	60–65 km	Biržai	R. Ozolas

Akcija

Rugpjūčio 23 dienos rytą Vilniuje vyko Sąjūdžio Seimo posėdis, o visoje Lietuvoje buvo rengiamasi Baltijos kelio akcijai. Lietuvos valdžia atvirai akcijoje nedalyvavo, tačiau, ačiū jiems, netrukde (nedraudė) įmonėms teikti transportą ir paramą, o valdžios struktūroms bendradarbiauti. Žinoma, be oficialių direktyvų parama nebuvo privaloma, todėl buvo ir priešiškos ar nedraugiškos veiklos, kai, pvz., Širvintų rajono keturių kolūkių vadovybė atsisakė skirti savo kolūkiečiams transportą. Šis faktas yra paliudytas, panašių žinių gavome iš visos Lietuvos. Gerai, kad tai buvo tik retos išimtys.

Koordinatoriai miestuose ir rajonuose formavo kolonas. Autoinspekcijai valdžia leido reguliuoti eismą ir, neperdedant, VAI vyrų indėlį sunku pervertinti. Eismo reguliavimas, kolonų palyda kartu su greitosios pagalbos medikais buvo neįkainojama vertybė – galimybė naudotis radijo ryšiu ir po to per Lietuvos radiją perduoti informaciją apie eismo padėtį... Labai rimta pagalba, kurios tikrąją svarbą galėjome įvertinti tik po akcijos, kurios mastai viršijo pačias optimistiškiausias prognozes ir net svajones.

Na o Vilniuje po pietų dar buvo ramu. Tiesa, ne visur. Koordinatoriai buvo pakvietę vilniečius atnešti gėlių, kurias planuota mėtyti iš lėktuvų ir dalyti žmonėms kelyje. Nuo ryto į Sąjūdžio būstinę plūdo žmonės ir gėlės – pilnas kiemas puikiausių paskutinių vasaros žiedų.

Aš asmeniškai nemačiau to gėlių kalno, nes trys pilni gėlių sunkvežimiai jau buvo išvažiavę į lėktuvų pakilimo aikštelę, tačiau ir tai, kas buvo likę, darė įspūdį. Buvę būstinėje žmonės susijaudinę pasakojo apie gėlių jūrą, kuria buvo virtęs būstinės kiemas.

Man pasamdytą taksi „Volgą“ prisikroviau gėlių ir išvykau į trasą. Ankstyvas išvykimas pasiteisino, nes Ukmergės plentą (kelį M12) pasiekėme be problemų. Vėliau paaiškėjo, kad po valandos ar pusantros išvažiavimas iš Vilniaus jau buvo tapęs didele problema. Pajudėjo vilniečiai ir kartu su tranzitu judančiais dzūkiais ir kitais neorganizuotais akcijos dalyviais

iš pietų ir pietvakarių Lietuvos suformavo nematytą ir tais laikais neįsivaizduotą spūstį. Anot liudininkų, automobiliai vos judėjo. Tunelyje prie tuometės Aukščiausiosios Tarybos po Lenino (dabar – Gedimino) prospektu spūstyje stovinčių automobilių išmetamos dujos nuodijo (ir apnuodijo, tiesa, ne mirtinai) įstrigusius žmones. Buvo ir tokių, kuriuos pykino.

Skiriamasis spūstyje vos judančių automobilių bruožas buvo pakelti variklių kapotai. Sovietinių mašinų varikliai kaito. Kaito jie Vilniuje, visoje toje trasos dalyje, kurią mačiau savo akimis, ir, žinoma, trasos atšakose, apie ką vėliau pasakojo liudininkai.

Na o aš, pajudėjęs apie 14 val., visų šių nepatogumų išvengiau. Gaila, kad dauguma vilniečių ir kitų akcijos dalyvių (ypač tai pasakytina apie kauniečius), kaip tikri lietuviai, išvažiavo „laiku“, kurį manė esant tinkamą, o ne vadovaudamiesi mūsų rekomendacijomis. Kelias buvo pustuštis (judančių mašinų prasme), nors pakelėse žmonių jau buvo, o vietomis netgi daug, kaip ir automobilių autostrados skiriamosioje juostoje. Neskubėjau. Prie didesnių sambūrio vietų stojau, kalbėjausi su žmonėmis, dalinau vilniečių dovaną – gėles.

Maloniai stebino „gruntaunas“ pasirengimas, t. y. žmonės ne tik buvo apsirūpinę rekomenduotomis priemonėmis, nenuobodžiavo laukdami 19 valandos, bet ir atvyko pasiruošę kaip į šeimyninį renginį – visų kartų atstovai. Su vaikais. Tuomet tik atkreipiau dėmesį į tai, kad žmonės ryžosi vežtis mažamečius vaikus, o dabar, po 25 metų, peržiūrėjus tuomet mėgėjiškai Jonišio ruože filmuotą medžiagą, išpūdžiai kiek kitokie. Vaikų iš tiesų daug, tarp jų dar nevaikštančių, ant mamų ir tėčių rankų. Tuometės demografinės padėties atspindys. Deja, dabar esame (tikiuosi, tik laikinai) senstanti, išmirštant ir išsivaikštant tauta.

Pasiekiau Ukmergę. Nuo jos automobilių srautas juda į šiaurę, įsilieti į jį pavojinga (galima įstrigti), be to, tai Kauno Sąjūdžio atsakomybei priskirtas ruožas. Sukame atgal. Važiuojame greičiau, gal spėsime grįžti į Vilnių.

Tik ką pravažiuotas kelias pasikeitęs. Žmonių daug daugiau, o ir automobilių srautas kuo arčiau Vilniaus, tuo intensyvesnis, virstantis transporto spūtimi. Gerai, kad autostrada. Mano kryptimi Vilniaus link srautas labiau negu simbolinis, jokių trukdžių. Vilniečių 37 km ruožas panašus į masinę stovyklavietę, o žmonės vis plūsta.

Prie pat Vilniaus pasirodo „kukurūznikas“. Skrenda labai žemai, krinta gėlės. Vadinasi, ši plano dalis pavyko. Nevyriška, bet akys ašaroja. Reikia stoti, nes jau beveik 19 valanda. Sankryžoje su Ateities gatve stojame. Tai ne grandinė, tai minia. Kaip mitinge. Susirinko netoliese gyvenantys ir spūstyje įstrigę žmonės. Visi susikibo rankomis – gana chaotiškai, bet bendrumo atmosfera tvyro ore. Teigiamos energijos jūra, grįžta „kukurūznikas“ ir emocijos liejasi laisvai...

Aprašyti sunku, tai reikia patirti. Man, kaip viso pasirengimo proceso dalyviui, „nesolidžiai“ ašaroja akys ir apima ramybė. Pavyko. Visos baimės pamirštos, bet pabunda atsakomybės jausmas ir – atgal į trasą. Vargu ar galėjau prireikus kam rimtai padėti, bet turint „ratus“ buvo galima pagelbėti į bėdą pakliuvusiems pasiekti bent jau miestą.

Važiuojame lėtai, kelyje daug pėsčiųjų ir manevruojančių automobilių. Akcijos dalyviai būriuojasi mitingams, kitur mitingai jau vyksta, matyti šia proga pastatyti ar dar apžiūrinijami atminimo kryžiai, koplytstulpiai ir kiti atminimo simboliai.

Gaila, kad 1989 metais nesuskaičiavome, kiek buvo pastatyta Baltijos kelio atminimo paminklų. Dalis jų sunyko, dalis buvo pastatyta vėliau, o didžioji dalis po restauracijų „tebestovi dar vis“. Yra ir naujų statomų ar planuojamų statyti vietoj sunykusių ar baigiančių savo gyvavimą. Tai patyrėme 2014 metais pravažiaavę trasa ir įvertinę paminklų būklę bei galimas 25 metų jubiliejaus minėjimo vietas. Visi (mediniai) paminklai kapitališkai suremontuoti, nes per prabėgusius metus net ažuolinės su žeme besiliečiančios dalys sunyko. Visa tai padaryta žmonių iniciatyva. Tų, kas buvo ir tuos paminklus pastatė, ar jų darbus tęsiančių. Tęsiančių aktyviai, nes beveik visi paminklai yra lankomi, prižiūrimi, įtraukiant į labai netolimos istorijos atminties puoselėjimą ir jaunąją kartą. Ačiū jiems visiems, juolab

Baltijos kelio kauniečių ženklų vieta Panevėžio r. sav., Pramislavos k. (Raguvos sen.) 105 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio panevėziečių antrojo ženklų vieta Panevėžio r. sav., Šilagalio k. (Panevėžio sen.) 128 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio rokiškėnų pirmojo ženklų vieta Panevėžio r. sav.,
Bedrių vs. (Vadoklių sen.)
115 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio rokiškėnų antrojo ženklų vieta Panevėžio r. sav.,
Jotainių k. (Vadoklių sen.)
116 km nuo Vilniaus.

kad jų pastangomis po 25 metų pagaliau ir Lietuvos kultūros paveldo taryba 37 Baltijos kelią žyminčių paminklų vietas įtraukė į Kultūros vertybių registrą.

Temo ir tamsa išryškino degančius ar jau tik rusenančius laužus. Dauguma su šeimomis atvykusių ir didesnę dienos dalį kelyje praleidusių žmonių neskubėjo namo. Matyt, teigiamų emocijų užtaisas buvo didelis. Diena buvo visai netipiška. Spūstys, judėjimo problemos ir vėlavimas atvykti į numatytą vietą rugpjūčio 23 dieną visai nekaitino šiaip jau nekantrių lietuvių kraujo. Neregėto masto transporto srautuose nebuvo nė vienos rimtesnės avarijos, nebuvo šiaip įprastų žmogiškųjų konfliktų, o tarpusavio supratimo ir pagalbos buvo su kaupu.

Transporto spūstys – Baltijos kelio atšakos

To, kad į akciją pakils visa Lietuva pareikšti nuomonės apie savo ateitį, neplanavo niekas. Didelė dalis žmonių net būdami „už“ nėra pasiryžę savo nuomonės išsakyti, jeigu tai reikalauja daug pastangų. 1989 metų rugpjūčio 23 dieną buvo kitaip: visi norėjo tik vieno – viešai išsakyti savo nuomonę dalyvavimu. Tik nenugalimos *force majeure* aplinkybės galėjo sutrukdyti jiems įgyvendinti šį norą. Pakilo visi ir... Jokie keliai nebuvo pritaikyti (nėra pritaikyti ir dabar) tam, kad visa Lietuva pakiltų ir vienu metu važiuotų į vieną vietą.

Pirmosios spūstys prasidėjo Vilniuje. Nelauktai įstrigo dzūkų kolonos ir neorganizuoti akcijos dalyviai, patys pasirinkę kelią per sostinę. Visa tai nesukėlė didelių problemų, nes visi pasiekė trasą, tik ne jiems skirtoje vietoje, o dažniausiai kompanijoje su vilniečiais.

Antroji spūstis buvo sudaryta dirbtinai. Suvalkiečiai ir kiti Pietų Lietuvos dalyviai, atvykę nuo Kauno, ties Vieviu turėjo sukti Maišiagalos link ir ten įsiliesti į kelią M12. Deja. Ties Vilniaus–Kauno geležinkelio pervaža pirmyn ir atgal manevravo „ne draugų“ atsiųstas lokomotyvas, kuris, anot įstrigusių liudininkų, sudarė spūstį nuo Vievio iki Elektrėnų. Spūstis nuo Maišiagalos Vievio link susidarė dėl sudėtingos padėties Vilniaus–Ukmergės plente prieš pat akcijos pradžią. Žmonės susikibo rankomis ten, kur įstrigo, ir turėjo teisę būti įskaiciuoti kaip visateisiai akcijos dalyviai.

Trečioji spūstis buvo pati didžiausia. Kauno koordinatoriaus A. Abišalos liudijimu, pakilo 250 tūkstančių Kauno ir jo apylinkių gyventojų. Dauguma vyko neorganizuotai, patys ir įstrigo, nes išvyko per vėlai. Kelyje Kaunas–Ukmergė kauniečių automobiliai stovėjo keturiomis eilėmis į vieną pusę nuo Karmėlavos iki Ukmergės, užimdami visą kelio plotį. Kita kryptimi važiuavę automobiliai, daugiausia krovininiai, laukė galimybės judėti pasitraukę nuo kelio. Eismo reguliavimo problemas Ukmergėje iš oro padėjo spręsti „kukurūznikai“, bet vėluojančiųjų srauto išskirstyti nepavyko. Ši spūstis lėmė ir gana nedidelio kamščio ir atšakos nuo Kėdainių į Ukmergę susidarymą. Visi įstrigusieji susikibo rankomis ir suformavo Baltijos kelio atšakas.

Panevėžyje irgi buvo kilę eismo problemų, bet rimtesnių pasekmių nebuvo. Blogiausios kokybės kelio atkarpa driekėsi per tankiai gyvenamas vietas su gausybe privažiavimo kelių, todėl šiokių tokių problemų turėjo tik žemaičiai, užpildę trasą iš Panevėžio pusės.

Tikrąją Baltijos kelio trasą iliustruoja toliau pridedama schema.

Įdomybės, arba ko neįmanoma apibendrinti

Tokio masto akcija kaip Baltijos kelias negalėjo apsieiti be kuriozų. Jų buvo. Didžiausia problema – atvykimo – buvo sprendžiama įvairiai. Žinomas rašytinis liudijimas, kad Adučiškyje (miestelis Lietuvos rytuose prie Baltarusijos sienos) žmonės susirinko miestelio aikštėje ir sprendė, kas važiuos jiems atstovauti, nes buvo tik vienas ribotos talpos autobusas. Išrinko jauniausius, o kiti liko ir susikibo rankomis miestelyje. Alytuje žmonės buvo griežtesni. Jie atvyko į vykdomąjį komitetą ir pareiškė, kad skelbia streiką ir reikalauja

Baltijos kelio trasa su trimis spūsčių suformuotomis atšakomis.

autobuso. Gavo. Kauniečiai rimtesni. Jie nuvyko į autobusų parką. Valdžios pritarimu gavę dispečerio leidimą, į trasą kauniečius vežė maršrutiniai autobusai.

Tauragiškiai (dalis jų) ilgą kelią į šiaurės rytų Lietuvą nuvažiavo 60 dengtų sunkvežimių. Didis ryžtas. Ano meto keliais ant kietų suolų mašinomis be rimtesnės amortizacijos.

Dalyvavo ir kunigai. Daug kunigų. Jau išsilaisvinę iš sovietų spaudimo (jeigu taip galima įvardyti pūdyimą kalėjimuose ir lageriuose) kunigai labai aktyviai dalyvavo akcijoje. Buvo šventinami akcijos atminimo paminklai, o šventinant rajono paminklą ir laikant mišias dalyvavo net 3 ar 4 kunigai.

Dalyvavo ir „partinis ūkinis aktyvas“. Bendra komunistų „viršūnėlių“ pozicija buvo stovėti nuošalyje, nedalyvauti, bet ir netrukdyti, tačiau buvo ir išimčių. Visa Utenos rajono komunistų valdžia – pirmasis, antrasis ir trečiasis sekretoriai – dalyvavo akcijoje kartu su rajono žmonėmis.

Šiauliečiai pasirodė turintys gerą humoro jausmą. Į džipą (įdomu, kur tais laikais gavo) pasodino Staliną ir Hitlerį, o juos lydėjo uniformuoti kareiviai. Matyt, panaudojo teatro rekvizitą.

Rezultatai

Baltijos kelio akcija įvyko. Ir pavyko, nes jos mastas buvo milžiniškas, iš anksto neprognozuotas. Viskas praėjo labai ramiai, susikaupus – esant tokiems Lietuvoje nematytiems automobilių srautams neįvyko nė vienos rimtesnės avarijos, neužfiksuota jokių konfliktinių situacijų. Manau, kad tai rodo dalyvių dvasinę būseną ir susikaupimą.

Baltijos kelio anykštėnų
ženklo vieta Panevėžio r. sav.,
Paberžio k. (Velžio sen.)
122 km nuo Vilniaus.

Kiek mūsų buvo? Dažnai užduodamas klausimas, į kurį labai tikslaus atsakymo niekada nebus. Buvau parengęs ir išsiuntęs anketas visų ruožų koordinatoriams, bet ir jų žinios buvo apytikslės, nes įvertinti net ir trumpą 2–3 kilometrų ruožą sunku, kadangi atstumas buvo per didelis, kad būtų buvę galima visą jį fiziškai matyti ir sekti nuolat besikeičiančią padėtį. Ypač prieš pat 19 valandą, kai vėluojantys akcijos dalyviai masiškai stojo ir įsiliejo į grandinę.

Pavyko įvertinti tik minimalų galimą dalyvių skaičių (saviškiai ruože buvo daugmaž suskaičiuoti) – kelyje M12 (pagrindinė trasa) buvo ne mažiau kaip 450–500 tūkstančių akcijos dalyvių, o atšakose buvo dar apie 300 tūkstančių. Įvairioje literatūroje minimi skaičiai 1 milijonas ir net 1,5 milijono, mano įsitikinimu, yra gana teisingi, nes akcija vyko ne tik trasoje, bet ir miestuose, kaimuose ir net namų kiemuose. Kas visus suskaičiuos? Širdimi buvo beveik visi, tačiau fiziškai dalyvauti, deja, galėjo tik tie, kurie turėjo galimybę atvykti.

Praėjo jau 25 metai, užaugo nauja karta, kuri apie Baltijos kelią žino tik iš pasakojimų. Tai buvo fenomenalus vieningų siekių proveržis, kurio patirti vis dėlto niekam nelinkėčiau, nes tik didelė grėsmė ar nelaimė skatina tokį ryžtą būti vieningiems. Būtų geriau, kad Lietuva nei vieno, nei kito nepatirtų.

Prie Latvijos sienos 1989 m. rugpjūčio 23 d. Fotografas Zenonas Meškauskas.

BALTIJOS KELIAS: ATMINTIS

1. PRIEŠ DVIDEŠIMT PENKERIUS METUS

IŠ BALTIJOS KELIO KOORDINATORIAUS ARŪNO GRUMADO ARCHYVO

Laikas iš atminties ištrina ketvirčio amžiaus senumo įvykių detales ir daug kas atrodo kitaip, negu buvo, todėl pateikiu autentiškus dokumentus iš savo archyvo. Juos gavau raštu apklausos metu arba surašiau santraukas apklausdamas koordinatorių ir dalyvius – Sąjūdžio Seimo narius. Gaila, kad į mano archyvus buvo įsisukęs piktybiškas „bildukas“, kuris negražintinai „pasiskolino“ nemenką dalį mano turėtos gausios rašytinės medžiagos archyvo, bet ir išlikusių faksimilių kopijos bei mano surašytos lakoniškos liudijimų santraukos neblogai atspindi tų dienų dvasią ir požiūrį į tai, kas vyko, bei pateikia detales, kurios tuomet atrodė svarbios. Turimą medžiagą (informaciją) išdėliojau pagal trasą nuo Vilniaus iki Latvijos sienos, kur lankydamasis 2014 metais sužinojau naujieną (sau), kad lietuviai su latviais rankomis susijungė jau Latvijos teritorijoje, kurios pievoje vyko ir bendras po akcijos surengtas mitingas.

Vilnius, Mokslų akademija

1. Iš Mokslų akademijos darbuotojų dalyvavo pusė – daugiau kaip 2 tūkst. Su vaikais, tėvais ir kitais šeimos nariais – apie 4 tūkst.

2. Iš Vilniaus aukštųjų mokyklų taip pat dalyvavo apie 3–4 tūkst. žmonių. 4 km ruože stovėjo 2 eilėmis vienas prie kito. Apie 8 tūkst. žmonių.

3. Mašinų buvo viena prie kitos, sustatytų šonu – apie 1,5 tūkst.

4. Po akcijos – mitingas ties šašlykine, dalyvavo apie 3–5 tūkst. žmonių.

Kalbėjo: A. Sakalas, A. Kaušpėdas, Vilniaus universiteto prorektorius J. Vaitkus, R. Mikūnas, A. Brazas.

Prienai

Stovėjo 2 eilėmis. Didelė dalis dalyvių įstrigo Vievyje prie uždarytos geležinkelio pervažos. Pačiame Vievyje stovėjo 2–3 eilėmis. Po akcijos Vievyje įvyko improvizuotas mitingas.

Širvintos

Akmuo Rimaičių kryžkelėje, I viadukas.

Stovėjo 1,5–2 žmonės eilėje, apie 3 tūkst. Mitingas Širvintose. Kalbėjo A. Čekuolis, G. Kakaras.

Keturių kolūkių pirmininkai atsisakė duoti autobusus (tarp Neries ir plento). Čiobiškio kolūkio argumentas – neatlikta techninė apžiūra, nors autobusu kasdien vežioti vaikai į talką.

Alytus

80 žmonių netilpo į autobusus. Jie susirinko pirmojo sekretoriaus priimamajame ir reikalavo autobusus. Gavo.

Registravosi vykti 9 tūkst. žmonių. Atvyko ir patys, neregistruoti.

Baltijos kelio Pažagienių ir Lepšių k. gyventojų ženklo vieta Panevėžio r. sav., Lepšių k. (Panevėžio sen.) 130 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio panevėziečių trečiojo ženklo vieta Panevėžio r. sav., Piniavos k. (Panevėžio sen.), Lėvens g. 140 km nuo Vilniaus.

61465

Trasa Vilnius-Sirvintos-Ukmergė-Panevėžys-Pasvalys-Bauskė

Ruožas 1: Vilnius

U. Landsbergis
U. Cepaitis
M. Laurinkus
A. Medalinskas
U. Bubnys
R. Rajeckas
G. Baravykas
J. Kanovičius
E. Zingeris
K. Antanavičius
A. Nasvytis

1) Gedimino b.-Katedros a. : Vaikų organizacijos
2) Katedros a.-Žalioji t. : Tremtiniai
3) Žalioji t.-Pedagoginis ins. : besimokantis jaunimas
4) Pedagoginis ins.-Kryžkelė : Utenos pl. : medikai, pedagogai, spauda
5) Kryžkelė -194km. - Tautinės bendrijos
6) 194-196 - MTI
7) 198-202 - Valdybos (Šalčininkų r., Vilniaus r., SC)
8) 202-206 - MA, Aukštosios mokyklos

J. Kupčauskienė
U. Laurušas
O. Balakauskas
A. Žebriūnas
C. Kudaba
J. Kaltenis

9) 206-210 - Statybinės organizacijos
10) 210-222 - Darbininkų sąjunga ir Labora

A. Lajus

Ruožas 2: Vilnius-Ukmergė (koordinuoja A. Grumadas, 66 20 14)

B. Kuzmickas
J. Marcinkevičius
A. Buračas
S. Geda
J. Juzeliūnas

1) 222-224 Prienai
2) 224-226 Lazdijai
3) 226-228 Druskininkai
4) 228-230 Sirvintos
5) 230-234 Alytus
6) 234-236 Trakai
7) 236-238 Kaišiadorys

8) 238-240 Molėtai
9) 240-244 Utena
10) 244-246 Švenčionys
11) 246-248 Ignalina
12) 248-252 Marijampolė
13) 252-254 Ulikaviškis
14) 254-255 Sakiai

A. Čekuolis
G. Konopliovas
R. Gudaitis
J. Olekas

Ruožas 3: Ukmergė-Panevėžys (255-330km.) (ats. A. Abišalas, Kaunas, 79 05 22)

1) 255-262 Ukmergė
2) 262-265 Jurbarkas
3) 265-268 Raseiniai
4) 268-272 Kėdainiai
5) 272-276 Jonava
6) 276-296 Kaunas

7) 296-299 Zarasai
8) 299-302 Rokiškis
9) 302-305 Kupiškis
10) 305-310 Anykščiai
11) 310-335 Panevėžys

E. Klumbys
A. Mickis
J. Brėdikis
K. Uoka

A. Čižas
A. Juozaitis

Ruožas 4: Panevėžys-Latvijos siena (330-390km.) (ats. Račkauskas, t. 2 37 10, A. Plitnickas, t. 2 29 29, Panevėžyje: Mulevičius, t. 42835, 42842, 42845, Pasvalyje)

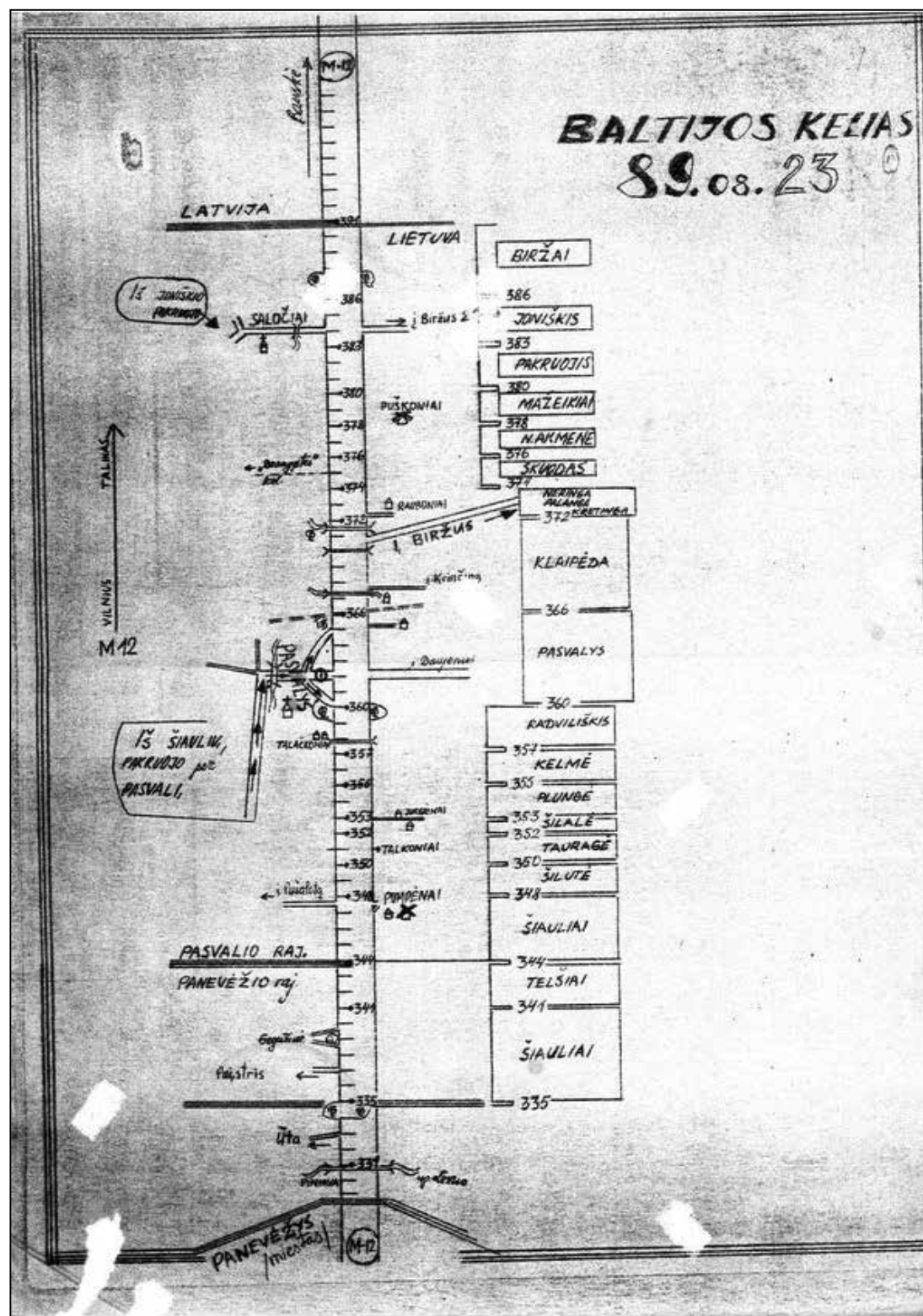
A. Jocas
S. Račkauskas
K. Saja
E. Bičkauskas
Z. Valšvila

1) 335-341 Šiauliai
2) 341-344 Telšiai
3) 344-348 Šiauliai
4) 348-350 Šilutė
5) 350-352 Tauragė
6) 352-353 Šilalė
7) 353-355 Plungė
8) 355-357 Kelmė
9) 357-360 Radviliškis

10) 360-366 Pasvalys
11) 366-372 Klaipėda
12) 372-374 Palanga
13) 374-376 Neringa
14) 376-378 Kretinga
15) 378-380 Skuodas
16) 380-383 N. Akmenė
17) 383-386 Mažeikiai
18) 386-391 Pakruojis
19) 391-393 Joniškis
20) 393-395 Biržai

U. Cepas
B. Genzelis
Z. Slidytė
A. Ozolas
U. Tomkus

Baltijos kelio trasos Vilnius-Bauskė atsakingų asmenų sąrašas.

Baltijos kelio gyvosios grandinės išsidėstymo etapuose nuo Panevėžio miesto iki Lietuvos ir Latvijos sienos schema.

Baltijos kelio šiauliečių pirmojo ženklų vieta Panevėžio r. sav., Stanionių k. (Pajstrio sen.) 145 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio šiauliečių antrojo ženklų vieta Panevėžio r. sav., Gegužinės k. (Pajstrio sen.) 148 km nuo Vilniaus.

Trakai

Petys į petį. 0,5 km – 3–4 eilėmis. 0,5 km – 2 eilėmis. Ne visi atvažiavo iki vietos. Prie Vievio pervažos į Maišiagalą manevravo traukinys ir trukdė eismą. Mitingas su Kaišiadorimis.

Kaišiadorys

Kolonoje išvažiavo apie 5 tūkst. žmonių. Savo ruožą pasiekė apie 2 tūkst. 2 km lengvųjų automobilių. Spūstis ties Maišiagala Vievio link ir nuo Vievio iki Elektrėnų.

Molėtai

1. Dalis žmonių vyko pavieniais nuosavais automobiliais, apie 15 autobusų ir 30 lengvųjų mašinų koloną lydėjo autoinspektorius Sikorskis.

2. Neatvykusių į trasą nebuvo.

3. Akcijoje 238–240 km dalyvavo 2–2,5 tūkst. žmonių – apie 25 autobusai ir 350 automobilių.

4. 239 km pabaigoje buvo pastatytas kryžius, įvyko mitingas, kuriame dalyvavo deputatas G. Kakaras. Mitinge – apie 3 tūkst. žmonių.

5. Lydėjo VAI ir greitosios pagalbos automobiliai.

Parašė A. Kuliešius

Utena

Ruožo ilgis – 4 km. Žmonės netilpo, stovėjo ir kituose ruožuose. Stovėjo 2–3 eilėmis. Organizuotai vyko daugiau kaip 20 autobusų ir 1 000 lengvųjų automobilių, mažiausiai 10 tūkst. Dalyvavo rajono valdžia – partijos pirmininkas, antrasis ir trečiasis sekretoriai.

Švenčionys

Gyva eilė 1,5–2 tūkst. Iš rajono atvažiavo tik apie 800, kiti vėlavo ir stovėjo kituose ruožuose.

Pastatytas liaudies dailininko, Sąjūdžio veikėjo, rajono tarybos pirmininko J. Jakšto darbo kryžius, kurį šventino 5 kunigai. Mitingas.

Marijampolė

Ruožas užpildytas. Ties Vieviu įstrigo apie 20 tūkst. marijampoliečių.

Šakiai

Gerb. A. Grumadai,

informuoju jus šakiečių, marijampoliečių ir kitų prašymu, kad „Baltijos kelio“ akcijos viena atšaka buvo M12 per Maišiagalą iki Vievio ir keletą kilometrų nuo Vievio Kauno link, nes čia 18 val. susidarė transporto kamštis ir žmonės nepateko į trasą M12. Jūs kalbėjote spaudos konferencijoje, kad susidarė 60 km šaka nuo Ukmergės per Jonavą iki Kauno, turėkite omenyje ir šaką per Maišiagalą iki Vievio. Beje, informaciją reikėtų tikslinti, kaip buvo Maišiagaloje. Vievyje aš pats buvau ir galiu būti liudininkas, kad ten akcija įvyko, o joje dalyvavę žmonės turi teisę, kad apie juos būtų paminėta.

Su pagarba – A. Vaičiūnas, LPS Šakių tarybos narys

Ukmergė

Sangrūda. Labai daug žmonių (ne ukmergiškių) 6–7 eilėmis. Apie 30–40 tūkst.

Raseiniai

Iš Raseinių išvažiavo 5–6 tūkst. Į 3 km ruožą atvyko 2–3 tūkst., o likusieji 49 autobusai įstrigo gretimame Jurbarko ruože. Atvyko visi į mitingą po akcijos. Pastatytas šventintas kryžius ant akmens.

Jonava

Iš 4 km dviejuose – 2 eilėmis, kitose dviejuose – normaliai. Dalis jonaviškių strigo tarp Ukmergės ir Jonavos ruožų. Pašventintas kryžius, mitingas.

Kaunas

Baltijos kelio akciją buvo nutarta koordinuoti iš oro šešiais lėktuvais „Vilga“. Šiuos keturviečius judrius lėktuvus galima nutupdyti bet kur, be to, iš jų patogų stebėti ir filmuoti. Likus parai iki akcijos pradžios paaiškėjo, kad „Vilgų“ nebus, nes generolas G. Taurinskas, kuriam buvo pavaldūs visi Lietuvos aeroklubai, pasakė „ne“. Susikrimto aviatoriai, nelengva buvo ir mums. Kooperatyvas „Aviopaslauga“ rado išeitį: „Duodame antrą lėktuvą AN-2“. Jau anksčiau jie buvo pasiūlę lėktuvu virš gyvosios grandinės barstyti gėles. Dabar davė antrą lėktuvą koordinatoriams.

Pasibaigus LPS Seimo sesijai, koordinatoriai skuba į savo vietas. Išvažiuojame iš Vilniaus 14 valandą. Skubame. Egidijus Klumbys, maloniai sutikęs talkininkauti, pristato mus į Kauno ruožą rekordiniu greičiu. Pakeliui stebime pirmųjų dalyvių, atvykusių į Baltijos kelią, pakilią nuotaiką, visur plaikstosi trispalvės, plakatai. „Žiburio“ kolūkio aerodromą, kur sutarta susitikti su lakūnais, randame greitai. Vienas lėktuvas jau vietoje, bet kodėl tiek sunkvežimių?! Pasirodo, jais atvežtos gėlės. Trys sunkvežimiai kupini gėlių. Nuostabieji Lietuvos žmonės po gėlele sudėjo tokį kalną savo artimiesiems, pažįstamiems ir nepažįstamiems. O tai tik vilniečių gėlės! Kokį kalną skausmo suneštų visa Lietuva?!!

Paaishėja, kad Kaune į pirmąjį lėktuvą kraunamos gėlės. Taigi, planas keičiasi. Teks barsyti gėles abiem lėktuvais, o drauge ir koordinuoti veiksmus žemėje. Pirmą kartą kylame 16.30 val., su mumis skrenda operatorių grupė. Kadangi lėktuvo krovininės durys plačiai atvertos, jiems tenka stipriai prisirišti. Lėktuvas prikrautas gėlių tiek, kad kartu su pilotais į kabiną tenka šliaužte šliaužti. Pakylame. Autostrada teka nenutrūkstama mašinų upė. Pasukame virš Ukmergės – keista, miesto centru, autostrados link, važiuoja tik kelios mašinos. Darosi neramu. Negi kauniečiai taip vėluoja? Sukame miesto aplinkkelio link – iš tolo matyti, kad jis užkimštas mašinų. Artėjame prie pagrindinės sankryžos – kelio į Jonavą. Viskas aišku. Ukmergiškis autoinspektorius kreipia visą srautą aplinkkelio, nė neketindamas vykdyti išankstinio susitarimo – kreipti transportą abiem srautais per miesto centrą ir aplinkkelį, tuo tarpu Jonavos plentas tiesiog kimšte užkimštas. Susisiekiame su žeme. Pažada, kad tuoj padėtį ištaisys. Skrendame virš įstrigusio transporto srauto – keturios eilės mašinų. Iš pradžių atrodo, kad tokia galybė mašinų tik prieš Ukmergę, bet pusiaukelėje Jonavos link iliuzijos išsisklaido. Vaizdas vienodas – visame siauručiame plente transportas išsirikiavęs keturiomis eilėmis. Priešpriešiais – beveik vieni sunkvežimiai, tvarkingai stovintys šalutiniuose keliuose. Pirmą kartą pradedu manyti, kad gali atsitikti taip, jog Baltijos kelias turės savo atšaką į Kauną. Lėktuvo vadas Kazimieras Šalčius apsuka lėktuvą. Skrendame atgal į Ukmergę. Audrius Jonušas, skridęs kartu, sako: „Niekada nesu matęs nieko panašaus.“ Tikrai, begalinė mašinų upė stulbina. Prieš Ukmergę ši upė pradeda judėti. Atrodo, kad mūsų koordinavimas padėjo. Sankryžoje matyti pagyvėjimas, Ukmergės autoinspektoriai atidarė antrąjį šliužą per miesto centrą. Vėl susisiekiame su žeme ir pasiūlome uždaryti miesto priešpriešinį transporto srautą, kad būtų galima važiuoti dviem eilėmis. Primygtinai tai kartojame, kol ukmergiškiai pasiduoda. Pradedame berti gėles – žmonės apačioje lėktuvą sutinka entuziastingai: mojuoja, fotografuoja. Perduodame Lietuvos radijui informaciją apie spūstis Ukmergėje ir apie padėtį autostradoje. Prie ką tik pastatytų kryžių matyti susibūrę

Baltijos kelio šiauliečių ketvirtojo ženklo vieta
Pasvalio r. sav., Sereikonų k.
(Pumpėnų sen.)
155 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio telšiškių ženklo vieta Panevėžio r. sav.,
Pakaušių k. (Pajstrio sen.)
151 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio šiauliečių trečiojo ženklo vieta Pasvalio r. sav., Pumpėnų mstl. (Pumpėnų sen.), Kovo 11-osios g. 158 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio radviliškiečių ir šeduvių ženklo vieta Pasvalio r. sav., Talačkonių k. (Pasvalio apylinkių sen.) 167 km nuo Vilniaus.

žmonės, kryžių šventinimui ir šv. Mišioms paruošti laikini altoriai. Nuotaika labai pakili. „Kaip per atlaidus“, – reziumuoja Audrius. Taip, tai patys tikriausi atlaidai – už tautos skausmą, netektį, neviltį, už daugelį metų bedvasės tylos. Ketvirtis šeštos – perduodu radijui, kad rajonai savo ruožus kol kas užpildė apie 10 proc. Artėja Panevėžys. Iš tolo matyti maršrutai, kuriais skubama į akcijos ruožą. Ilgiausia virtinė skuba nuo Šiaulių pusės, bet Panevėžyje spūsčių nematyti – visose sankryžose, apylankose tvarkosi autoinspektoriai. Šaunuoliai panevėžiečiai – čia mums nėra ką veikti, sukame atgal. Praėjo tik ketvirtis valandos, bet visų rajonų užpildomi ruožai stipriai pailgėjo. Mūsų gėlės baigėsi, leidžiamės. Ten apačioje jau pasiruošęs lėktuvas, pilotuojamas Vytauto Tamošiūno. Kol pakraus mūsų šikš, skraidysiu su Vytautu. Vaizdas keičiasi, nepaprastai greitai mažėja neužpildytų ruožų, bet Ukmergėje blogai: aplinkelyje techninė avarija ir jis praktiškai paralyžiuotas. Perduodame šią žinią į žemę ir skrendame toliau. Jonavos plentas pasitinka tuo pačiu vaizdu. Nors per Ukmergės centrą jau važiuojama dviem juostomis, bet milžiniška kolona vos vos juda. Maldaujame, kad inspektoriai kuo greičiau likviduotų spūstį aplinkelyje. Iš žemės mums atsako, kad daro, ką gali. „Kad tai būtų darę ir prieš valandą“, – pastebi pilotas. Išbarstome gėles ir leidžiamės – vėl bėgte į jau pakrautą Kazimiero Šalčiaus lėktuvą. Be dešimties minučių septynios. Sutarta, kad mūsų lėktuvas barstys gėles nuo Ukmergės iki Vilniaus, o antrasis – nuo Ukmergės iki Panevėžio ir kiek toliau Latvijos link. Autostradoje tuščių vietų praktiškai jau nematyti. Žmonės jau pradeda kibtis rankomis, nors didžiulis mašinų srautas dar skuba į savo ruožus. Perduodame paskutines pastabas į žemę ir pasukame Vilniaus link. Dar be penkių minučių septynios, o žmonės jau visur susikibę rankomis. Dabar, kai nereikia sekti transporto srautų, skrendame virš grandinės – kvapą gniaužiančiai žemai. Įspūdis toks, kad šuoliuojame, nes nuolatos tenka šokčioti virš magistralę kertančių laidų ir viadukų – kaip kokiame Holivudo filme. Vaizdas stulbinantis: beveik visur grandinė susikibusių žmonių, penkiomis ar daugiau eilių stovinčių petys į petį. Kas imsis suskaičiuoti, kiek žmonių stovi grandinėje, kas pasakys, kiek čia vilčių, lūkesčių ir tikėjimo. Dauguma jų nešini juodais kaspiniais perrištomis vėliavomis, su žvakutėmis. Džiugina vaikų gausa ir jaunuomenė. Kažkur palei Širvintas didžiulis autostrados plotas užstatytas vien motociklais: rankomis susikibę jaunuoliai, rokeriai, – stebisi Audrius. Mūsų gėlės tiksliai krinta į žaliąją juostą – stebina Kazimiero Šalčiaus virtuoziškas tikslumas ir šalti nervai, nes aukštimalis rodo penkis ir mažiau metrų. Prieš Vilnių stora grandinė dar pastorėja – kylame aukščiau. Tenka saugotis pastatų ir tikros laidų raizgalynės. Štai ir Gedimino bokštas, jo viršūnė pilna žmonių, o žemyn nuo kalno vingiuoja grandinė. Sukame ratą – Katedros aikštėje ištisa žmonių jūra, sukame dar ratą, beriami paskutines gėles ir sukame atgal. Nors akcijos laikas jau baigėsi, žmonės neskuba skirstytis. Matyti virtinės žvakučių, kas keli kilometrai lankose ir pamiškėse žmonės susirinkę apie kryžius ir koplytstulpius – vyksta jų šventinimas. Visur matyti mūsų darbo vaisiai: visos gėlės tvarkingai surinktos ir žaliojoje vejoje vinguriuoja įvairiaspalvė gėlių grandinė. Išsiskirstys žmonės ir visi, važiuojantys šiuo keliu, dar ilgai matys gėlių juostą, gėlių kelią, kuris primins, kokių baisių nelaimių sulaukėme dėl šio nelemto „jubiliejaus“. Tai, ką turėjau laimės stebėti iš viršaus, galima apibūdinti tik neapibrėžtomis sąvokomis: nepaprasta, milžiniška, stulbinama ir kt.

Baltijos kelio dalyviai elgėsi oriai ir santūriai – nebuvo nervingo skubėjimo ar džiaugsmingos euforijos. Likau sužavėtas Lietuvos žmonių organizuotumo, dvasios tvirtybės ir tautinės savimonės. Didžiuojuosi esąs lietuvis. Pasididžiavimo ir ramybės jausmas buvo užliejęs ir mano bendražygius. Mes matėme, kokie vieningi esame. Susikibę rankomis pasakėme, ko norime, ir įrodėme, kad to siekio neužgniauš niekas.

P. S. Perskaičiau, ką užrašęs, ir konstatuoju, kad nė dešimtadaliu neišreiškiau to, ką tada matėme ir jautėme.

Algimantas Norvilas, Kauno ruožo koordinatorius

Kaip aprašyti tai, ko negali aprėpti nei akys, nei pati lakiausia vaizduotė? Baltijos kelias buvo toks veiksmas, kai visa Lietuva turėjo vieną jausmą ir vieną siekį, todėl jį suvokti galime tik širdimi.

Kelioms dienoms praėjus, jausmai slūgsta, išryškėja išsamesnis akcijos vaizdas ir lieka vienas aiškus įspūdis – nepaprasto pakilimo ir vieningos Tautos valios. Nepalaužiamos valios grąžinti Lietuvai Nepriklausomybę.

...Pagyvenęs žmogus atvyko į trasą 9 val. ryto. Jo paklausė, ar ne per anksti jis atvykęs. Jis atsakė: „Ne, mes ir taip pavėlavome 50-čia metų...“

Akcijos organizatoriai ruošėsi dideliame žmonių ir mašinų srautui, planavo, kaip juos išskirstyti ir kur nukreipti. Aptarti veiksmai su autoinspekcija, „žaliaraiščiais“, rajonų žmonėmis, aviatoriais. Rodos, viskas iki smulkmenų išdėstyta, tačiau pasirodė, kad į kelią važiuo ne mažiau kaip 250 tūkstančių žmonių! O kiek susikibo į gyvas grandines miesto gatvėse, pagaliau, namuose?

Visi, kas buvo trasoje ar pakeliui į ją, kas stengėsi, bet negalėjo išvažiuoti iš Kauno, visi, kas širdimi buvo kartu, – visi kauniečiai, visa Lietuva – buvo akcijos dalyviai.

Organizatoriams kauniečiai turėjo nemažai pelnytų priekaištų. Reikėjo nustatyti ankstesnį išvykimo laiką, nurodyti aplinkinius kelius, gauti daugiau miesto autobusų... Reikėjo nuo pat ryto pastatyti Sąjūdžio „žaliaraiščius“ (jie iš Kauno išvyko 14 val., o trasoje atsirado tik apie 17 val.), geriau aprūpinti juos ryšio priemonėmis... Kai ką iš tiesų buvo galima padaryti, kai ko – neįmanoma. Turime nuoširdžiai atsiprašyti žmonių, nespėjusių atvažiuoti į nurodytą atkarpą, o labiausiai tų, kurie tikėjosi nuvykti miesto autobusais nuo Kauno pilies ir kitų, iš anksto paskelbtų vietų. Visur susirinko tokios minios žmonių, kad jų nebūtų galėjęs išvežti visas autobusų parkas. Žmonės sėdo netgi į maršrutinius autobusus, o jų vairuotojai, gavę dispečerio leidimą, suko į trasą...

Turime padėkoti autobusų parkui, aviatoriams, autoinspektoriams, visiems, kurių išvardyti neįmanoma, už pagalbą rengiant šią akciją.

Turime padėkoti vairuotojams – ir lengvųjų automobilių, ir autobusų, ir pravažiuojančių sunkvežimių – už nepaprastą kantrybę, savitvardą, pakantumą. Kad tų savybių nepritrūktume ir toliau!

Dėkojame žmonėms, atnešusiems gėlių berti iš lėktuvų, – koordinatoriai prašė 300 kg, kauniečiai sunešė jų 3 pilnutėlius sunkvežimius.

O visiems mums, kuriems teko laimė gyventi šiuo laikotarpiu ir susikibti rankomis, už šią akciją padėkos ateinančios kartos. Nes Baltijos kelias – tvirtas žingsnis Nepriklausomybės keliu.

...Kažkas po akcijos pasakė: „Jaučiuosi kaip po išpažinties – apsivalęs ir pasiruošęs šventam darbui.“

A. Abišala, Kauno ruožo koordinatorius

Zarasai

Iš Zarasų organizuotai išvažiuo apie 3 tūkst. žmonių. Kelyje nuo Kauno ruožo pusės – labai daug žmonių, nuo Rokiškio pusės – mažai.

Rokiškis

Organizuotai išvyko daugiau kaip 6 tūkst. žmonių, dalis jų nepasiekė savo ruožo. Ruože buvo 2–3 tūkst. Pastatė du kryžius. Surengtas bendras su Kupiškio mitingas.

Kupiškis

1. Atvykome gerai.
2. Dalis žmonių įstrigo prie geležinkelio pervažos (prie Panevėžio).

Baltijos kelio ženklų vieta (Kryžių slėnis) Pasvalio r. sav., Maliupių k. (Pasvalio apylinkių sen.) 158 km nuo Vilniaus. Baltijos kelio dalyviai Pasvalio sąjūdiečiai manifestacijos išvakarėse iš lauko riedulių slėnio centre sumūrijo paminklą; rugpjūčio 23 d. kryžius pastatė dalyviai iš Pasvalio, Akmenės, Pakruojo, Mosėdžio, Joniškėlio, Kretingos; 2009 m. iš Saločių k. perkeltas biržiečių kryžius.

Baltijos kelio kelmiškių ženklų vieta Pasvalio r. sav., Talačkonių k. (Pasvalio apylinkių sen.) 167 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio pasvaliečių
ženklo vieta
Pasvalio r. sav., Šlamų k.
(Pasvalio apylinkių sen.)
169 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio klaipėdiškių
ženklo vieta
Pasvalio r. sav., Pajiešmenų k.
(Krinčino sen.)
180 km nuo Vilniaus.

3. Buvo 60 autobusų ir daug automobilių, žmonių buvo dvigubai daugiau negu reikėjo – daugiau kaip 4 tūkst.

4. Po susitikimo buvo surengtas mitingas ir kryžiaus šventinimas.

5. Žmonės lydėjo du VAI automobiliai ir du greitosios pagalbos automobiliai.

6. Problemos: reikėjo išvykti anksčiau, nes nespėjome tolygiai paskirstyti žmonių ruože, kadangi ėmė trukdyti kitos kolonos.

Kupiškio atsakingasis sekretorius J. Baniulis

Anykščiai

Į akciją vykome gerai, išskyrus spūstį ties Velžio sankryža, nes susitikome su Kupiškio kolona.

Ruožas visiškai užpildytas, atskirose vietose žmonės stovėjo net 2–4 eilėmis.

Autobusų – 64.

Lengvųjų automobilių – apie 620.

Žmonių – apie 5 tūkst., dar apie 1 000 jau buvo vietoje.

Dalis žmonių dalyvavo mitinge Panevėžyje, dalis – mitinge Kupiškio ir Rokiškio zonoje. Žmonės lydėjo VAI ir greitosios pagalbos automobiliai.

A. Vingrys

Panevėžys

Akcija pavyko aukščiausiu lygiu. Kas 3–4 km buvo statomi akmenys, kryžiai, koplytstulpiai: paminklinis akmuo Piniavoje (4 km nuo Panevėžio), 10 km – kryžius, 12 km – kryžius, dvigubas Lietuvos kariuomenės kryžius, akmuo. Pumpėnuose Šiaulių atstovai pastatė koplytstulpį. Panevėžyje įvyko mitingas, susirinko 20 tūkst. žmonių. Jame dalyvavo V. Tomkus, A. Juozaitis, K. Uoka. Senvagėje vyko 50 ratų bėgimas.

Ši informacija yra apie Panevėžio–Pasvalio ruožą. Autorius, deja, nežinomas (pamirštas).

Panevėžio miestas ir Panevėžio rajonas

1. Žmonės vyko visuomeniniu transportu, nuosavomis ir įstaigų mašinomis.

2. –

3. Žmonių – apie 50 tūkst., automobilių – apie 2 tūkst.

4. Kryžkelėje ties Piniavos gyvenvietėje pašventintas paminklinis akmuo. Įvyko mitingas miesto centrinėje aikštėje, dalyvavo LPS Seimo tarybos nariai K. Uoka, A. Juozaitis, V. Tomkus. Žmonių – daugiau kaip 15 tūkst.

5. Lydėjo VAI ir greitosios pagalbos automobiliai.

6. Kitų miestų delegacijos vėluodamos sunkino (paralyžiuodavo eismą) padėtį kryžkelėse. Ateityje reikėtų organizuoti išvykimą ryte, atsižvelgiant į rajono nutolimą nuo ruožo ir delegacijų gausumą.

G. Šileikis

Šiauliai

Visi dalyviai iš Šiaulių į savo ruožą nespėjo. Džipe lydimi kareivių važiavo Stalinas su Hitleriu. Prie Pumpėnų – 5 eilės, kitur – susiėmę už rankų. Kryžius ir iškaltas akmuo prie Pumpėnų. Šiaulių rajono žmonės pastatė kryžių. Iš viso išvažiavo apie 25 tūkst. žmonių.

Tauragė

Atvyko 60 dengtų sunkvežimių. Iki vietos atvyko apie 50 proc. dalyvių (2 tūkst.), kiti dalyvavo akcijoje pakeliui. Surengtas mitingas.

Radviliškis

Apie 7 tūkst., vietomis 2 eilėmis. 3 km už Pasvalio buvo pastatytas kryžius (šventino du kunigai). Po akcijos įvyko mitingas. Dalyviai atvyko sklandžiai, be ekscesų.

Skuodas

LPS Skuodo taryba siunčia Jūsų prašomą informaciją apie vykusią Baltijos kelio akciją.

Skuodo rajonui buvo skirtas dviejų kilometrų kelio ruožas (nuo septinto iki devinto kilometro) už Panevėžio Latvijos link.

Skuodo rajono žmonės šiame ruože stovėjo normaliai, maždaug 0,4 m žmogus nuo žmogaus viena eile. Tarpų žmonių grandinėje nebuvo. Dalis skuodiškių buvo atėję į talką Neringos miestui (Neringos miesto ruožas buvo tuoj už Skuodo ruožo Latvijos link), sudarydami apie 250 m eilę.

Iš Skuodo į Baltijos kelią išvažiavo 37 keleiviniai autobusai (įvairių markių), 3 mikroautobusai, apie 100 privačių lengvųjų automobilių. Tikslios lengvųjų automobilių apskaitos mes nevedėme, nes to padaryti buvo neįmanoma.

Tikslą pasiekė visi autobusai ir beveik visi lengvieji automobiliai. Iki Skuodui skirto ruožo negalėjo privažiuoti tik apie 10–15 lengvųjų automobilių, įstrigusių penktajame ir šeštajame kilometruose už Pasvalio Latvijos link. Ten susidarė ypač tiršta transporto spūstis. Kelyje buvo judama keturiomis eilėmis, kai kas bandė važiuoti prie kelio esančia dirva, bet nesėkmingai.

Skuodiškiai pastatė du kryžius, dalyvavo mitinge, kuris vyko Lietuvos ir Latvijos pasienyje.

Kad tokią informaciją reikia pateikti Vilniui, LPS Skuodo taryba sužinojo tik po skambučio iš sostinės.

LPS Skuodo tarybos narys Stasys Girdžiūnas

Akmenė

Apie Akmenės rajono gyventojų dalyvavimą Baltijos kelio akcijoje

Išsidėstymas – 2 km ruože nuo 376 iki 378 km (tarp Pasvalio ir Latvijos sienos).

Iš viso akcijoje dalyvavo 2,4 tūkst. žmonių iš Akmenės rajono.

Iš jų minėtame kelio ruože buvo 1,8 tūkst. žmonių. Tarpų grandinėje nebuvo. Stovėta susikibus pusiau ištiestomis rankomis, viena eile.

Iki minėto kelio ruožo neprivažiavo 600 žmonių (įstrigo). Jie prisijungė kitose trasos atkarpose (nukrypimų nuo trasos (atšakų) nebuvo).

Žmonėms nuvežti į trasą panaudota: 38 autobusai, 8 mikroautobusai, 220 asmeninių lengvųjų automobilių.

Akcijos metu prie minėto kelio ruožo pastatytas ir pašventintas koplytstulpis.

Sigitas Žalneravičius, LPS Seimo narys, rajono tarybos narys

Naujoji Akmenė, 1989 m. spalio 4 d.

Joniškis

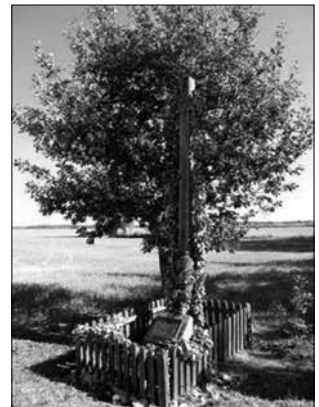
3 km ruože – apie 6 tūkst. žmonių. Prieš išvykimą užsiregistravo 62 autobusai ir apie 400 lengvųjų automobilių (registravosi ne visi dalyviai). 358 km pastatytas kryžius, šventino Joniškio dekanas.

Biržai

Informacija apie Baltijos kelio akciją

1. Biržų kilometrai: 386–391.

2. „Susiglaudimas“: 3 km stovėjome viena eile, o paskutinius du – dviem, trimis ir daugiau... Pasiestyje buvo minios...

Baltijos kelio puškoniečių ženklų vieta Pasvalio r. sav., Puškonių k. (Saločių sen.) 189 km nuo Vilniaus.

Baltijos kelio pakruojiečių ženklų vieta Pasvalio r. sav., Morkūnų k. (Saločių sen.) 191 km nuo Vilniaus.

3. Tarpai: žinome vieną tarpą (3–4 m), kur buvo ištiestas juodas kaspinas, nors už 300 metrų žmonės stovėjo dviem eilėmis...

4. Trasoje buvo žmonių: iki 10 tūkst. (atsargiau skaičiuojant, 8–9 tūkst.). Automobilių – apie 2 tūkst., autobusų – apie 20.

5. Neprivažiavo: man sakė, kad Saločių kelyje neprivažiavusios lengvosios mašinos stovėjo maždaug 3 km ruože. Atsargiai skaičiuojant, galėjo būti apie 500 automobilių; apie 1,5 tūkst. žmonių. Jie atskiros grandinės nesudarė.

6. Kas vyko: išvakarėse pačiame Latvijos pasienyje pastatėme Rūpintojėlio medinę skulptūrą (autorius – liaudies meistras Algirdas Butkevičius), o po akcijos kunigas V. Kareckas ją pašventino. Dalyvavome Pasvalio ir Bauskės organizuotame mitinge prie Lietuvos ir Latvijos sienos.

P. Gasiulis, LPS Biržų r. tarybos pirmininkas

2. PO DVIDEŠIMT PENKERIŲ METŲ

LIETUVOS PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO INICIATYVINĖS GRUPĖS NARIO, LIETUVOS NACIONALINĖS UNESCO KOMISIJOS PIRMININKO ROMO PAKALNIO KALBA BALTIJOS KELIO 25-MEČIO MINĖJIME VILNIUJE, KATEDROS AIKŠTĖJE, 2014 M. RUGPJŪČIO 23 D.

Mielieji lietuviai,
Mielieji Lietuvos piliečiai,
Mielieji Baltijos šalių broliai,
Aukštieji tautos ir valdžios žmonės!

Tebevirpa širdis nuo prieš 25 metus patirto Baltijos kelio įspūdžio ir nuo šiandienos bendrumo jausmo, kuriuo gyvenau išvykdamas iš svarbiausios mūsų šventovės – Vilniaus arkikatedros bazilikos su šventintu mūsų didžiausiu turtu – lietuviška duona ir važiuodamas susitikti su Baltijos kelio sąsaukoje vėl stovinčiais ir dainuojančiais žmones. Ačiū jiems visiems – ir anuometinio Baltijos kelio organizatoriams bei dalyviams, ir šiandienos žygių dalyviams. Anuomet ir šiandien mačiau daug laimingų ir viltingų veidų. Tačiau, kita vertus, žinau, kad yra ir nusiminusių bei nusivylusių, tad šiandien kartu verta pagalvoti, ką privalome padaryti, kad laimingųjų gretos gausėtų.

Tačiau pirma apie optimistus. Apie tuos, kurie anuomet pakviesti keliais ir keleliais skubėjo į Didįjį Baltijos kelią pareikšti, kad jie nori gyventi nepriklausomoje valstybėje. Tas didis Laisvės laimėjimas pasiektas 1990 metų kovo 11 dieną sau ir pasauliui paskelbiant, kad atkūrėme Nepriklausomą Lietuvos valstybę. Sudarėme progą didžioms tautoms ir pasaulio galiūnams pripažinti, kad esame verti būti pasaulio bendruomenės nariais. Kaip Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos pirmininkas galiu pasidžiaugti tuo, kad Baltijos kelias įgavo labai aiškų tarptautinį pripažinimą, kai 2009 m. trijų Baltijos šalių siūlymu buvo įrašytas į Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos UNESCO globojamą programos „Pasaulio atmintis“ tarptautinį registrą. Džiaugiuosi ir tuo, kad nuo 2014 m. birželio visos tos 36 vietos, kuriose prieš 25 metus telkėsi iš visos Lietuvos suvažinę žmonės, įrašytos į Lietuvos kultūros paveldo registrą. Džiaugiuosi ir tuo, kad Baltijos kelio ženklai be didelių paragininimų tvarkomi ir prižiūrimi, o vakar savivaldybių ir senųjų Sąjūdžio entuziastų pastangomis atidengti dar devyni Baltijos kelio atminimo ženklai. Maždaug po valandos Latvijos pasienyje Saločiuose bus atidengtas Baltijos kelio

25-čio atminimo ženklas. Visa tai rodo, kad Baltijos kelio atminimas gyvas ne tik žodžiais, bet ir veiksmais. Dėkoju visiems ir už žodžius, bet ypač – už veiksmus ir už supratimą, kad įspūdingai pradėtas Baltijos kelio žygis dar toli gražu nėra baigtas.

Visiems pesimistams ar kitaip nelaimingiems noriu priminti JAV prezidento Džono Fildžeraldo Kenedžio žodžius: neklausk, ką tau Tėvynė gali padaryti, paklausk, ką gali padaryti jai tu. Taigi klausimas labai asmeniškasis: ką padarėme kiekvienas iš mūsų, kad Lietuvoje būtų kitaip, kad būtų geriau. Negerai, jei nepadarėme nieko arba padarėme labai nedaug, jeigu tik dejuojame ir nieko nedarome. Visiems valdžios žmonėms taip pat reikia aiškiai pasakyti: atotrūkis tarp valdžios ir žmonių turi būti mažesnis, nes dabar kai kam atrodo, kad valdžia dirba sau ir rūpinasi daugiau savimi negu valstybės ir žmonių rūpesčiais. Kad mažėtų šis atotrūkis, reikia ne tik piliečių, bet ir valdžioje esančių žmonių pastangų. Žiūrint į partijų kūrimosi ir nykimo istorijas bei į politikų bėgiojimą iš partijos į partiją, taip ir norisi juokais siūlyti: kurkime nepartinių partiją. Ji tikriausiai neturėtų suprantamos ideologijos (o kuri turi?), bet turėtų daug narių ir turėtų daug įtakingų vyrų bei moterų, kuriuos būtų be galo sunku atleisti iš viceministrų ar kitų pareigūnų postų. Tokia partija tikriausiai neleistų diskredituoti už laisvę žuvusių Lietuvos savanorių atminimo ir nevažinėtų iš Lietuvos sostinės autobusas į Giedraičius su užrašu *Wilno–Gedroicy*. Taip nebuvo net okupuotoje Lietuvoje (*plojimai*), net dailininko Antano Jaroševičiaus paminklas savanoriams Giedraičiuose nebuvo nugriautas. Dabar viena kita partija griauja piliečių pasitikėjimą valstybe. Ir nieko, dalyvauja valdymu užsiimančiose koalicijose. Suprantu, kad šventės dieną nedera kalbėti apie problemas. Bet čia kalbu apie vertybes ir tiesą.

Kariaujame su korupcija, ir tos kovos rezultatų labai reikia. Tačiau taip pat reikėtų pradėti pratintis liautis meluoti. Statome viešbutį, o išeina daugiabutis gyvenamas namas, statome elingą valčiai laikyti, o išeina pirtis (kaip toj dainoj: aš pasėjau linelius, o išdygo bulbos (*tarmiškai*). Raginame piliečius laikytis įstatymų ir vykdyti teismo sprendimus, bet patyliukais ieškome būdų, kaip pakeičiant įstatymus nevykdyti teismų sprendimų. Kalbu apie melą ir partijas, kurios galų gale gali sudaryti prielaidas kokiems nors žaliems žmogeliukams apyaušry atsirasti. Žinia, pasaulis galingas, apgins, bet nuo avantiūristų apsisaugoti turi būti mokomi ir valstybės piliečiai. Visai neseniai buvome liūliuojami, kad jokių pavojų nėra. Pavojų yra ir apie juos Europos Parlamente keletą metų kalbėjo Lietuvoje išrinktas Europos Parlamento narys. Kažin ar liko ten Parlamento narys, kuris dabar aiškiai pasisakytų apie politikos ir moralės santykį? Lenkiškai rašęs Stanislovas Moravskis 1849 metais rašė, cituoju: „Parduotų tėvą, jei kas pirktų, aišku /.../. Čia švelniai kalbu apie karinio laivo „Mistralis“ pardavimą. Taigi ar nėra pavojaus, kad tarp pasaulio galingųjų įsivyras principas perku–parduodu, nes ekonomika ir dujos svarbiau?

Štai todėl reikia nuolat prisiminti, kad Baltijos kelias yra tik pradžia, kad valstybės kūrimas yra nenutrūkstamas darbas, kuriam reikia mobilizuoti visas visuomenės galias. Praėjo 219 metų, kai trys kaimynės brutaliai pasidalijo demokratiškai bandžiusią tvarkytis Abiejų Tautų Respubliką. Aš labai norėčiau, kad istorijos tęsinys Lietuvai būtų kitoks nei 1795 metais. Galbūt todėl mes ir šiandien esame Didžiajame Baltijos kelyje. Ir esame ne vieni: su mumis estai ir latviai. Ir todėl šiandien tebūnie pasakyta:

ELAGU EESTI !

LAI DZIVUO LATVIJA !

TEGYVUOJA LIETUVA ir tautas sujungęs BALTIJOS KELIAS !

PRISTATYMAI

LIETUVIŲ KALBA

LIETUVOS ISTORIJOJE

**ZIGMAS ZINKEVIČIUS. LIETUVIAI. PRAEITIES
DIDYBĖ IR SUNYKIMAS. MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ
LEIDYBOS CENTRAS. VILNIUS. 2013. 504 P.**

Didžiausias šių dienų lietuvių lingvistikos autoritetas, lietuvių kalbos istorinių pokyčių tyrinėtojas, daugiau kaip šimto knygų ir sunkiai suskaičiuojamų publikacijų periodikoje autorius akademikas Zigmas Zinkevičius su šia knyga į viešąją erdvę išveda visų pirma kaip lietuvių politinės istorijos mąstytojas, disponuojantis unikalia daugiausia tik jam žinoma faktografija – lietuvių kalbos įvairiapuse istorine dinamika, aptariama remiantis autentiškais lingvistiniais duomenimis.

Niekuo nepamainomi yra puslapiai apie lietuvių kalbos paplitimą įvairiais laikotarpiais, kurie leidžia tiesiog mikroskopiškai atsekti istorinius lietuviškuosius arealus, pamatyti juose vykusius pokyčius, jų sąsajas su daugeliu Lietuvos istorijos politinių virsmų ir net šiuolaikinių procesų. Kalbos kitimas kaip istorijos argumentavimo būdas knygoje išnaudotas visapusiškai.

Autorius labai aiškiai apibrėžia baltų pasaulio erdves, nurodo giminiškas gentis, jų sąsajas, valstybės sukūrimą ir – kas itin reikšminga – aiškiai ir argumentuotai nurodo didžiausias lietuvių santykių su lenkais problemas pradedant Jogaila, Liublino unija, baigiant Vilniaus bei dalies Lietuvos okupacija XX a. ir polonizacija.

Tautos pastangas sukurti, sustiprinti ir apginti savo valstybę autorius chronologizuoja stengdamasis nesinaudoti jau žinomomis politinėmis laikų kaitos apibrėžtimis. Jis grindžia istoriją kalbos kitimo faktais, papildydamas juos archeologijos, etnologijos, antropologijos duomenimis, tuo dar sustiprindamas pasakojimo autentiškumą ir įtaigą. Antai, ko vertos vien pastraipos su Žygimanto Augusto lenkiškojo dvaro poveikio Lietuvos gyvenimui apibūdinimu! – iškart stoja į vietas ir visi to meto meilės romanai, ir Valdovų rūmai, ir šiandieninės mūsų intelektualinės gelmės...

Baigiamieji knygos puslapiai nukrypsta nuo lingvistinio istorijos interpretavimo tėkmės, yra daugiau autoriaus politinių simpatijų deklaracija, tačiau tai – kiekvienos istorijos, jeigu ji nori būti pasakojimu apie ateitį, bruožas. Tai tuo labiau pasakytina apie tautos kalbos likimu argumentuojamą istoriją: ji gali būti gyva tiek, kiek gyva pati tą istoriją kuriančiųjų kalba – nebeliks kalbos, nebeliks ir istorijos.

Autoriaus priesakai nekelia abejonių: kaip ir praėjusiais amžiais, jeigu norime turėti ateitį, turime turėti tvirtą tautinį stuburą, sustabdyti savo rytinių pakraščių slavėjimą, pagerinti demografinę situaciją ir atsiminti, kokių protėvių palikuonys esame.

Lietuvos inteligentams, kurie nesusitapatino tik su kompiuteriu, o dalį savo dvasinio gyvenimo poreikių sieja su knyga, akademiko Zigmo Zinkevičiaus *Lietuviai* bus atradimas, reikšmingai praturtinantis jų bibliotekos fundamentaliąją žinią.

R. O.